

56

„SZURONYOK HEGYÉN NEM LEHET DOLGOZNI”

Ez a kötet
a Magyar Tudományos Akadémia
Jelenkorkutató Bizottsága Kiadványprogramjának
keretében jelenik meg

'56

A Századvég Kiadó
és az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs
és Kutatóintézetének sorozata

Sorozatszerkesztők

Bak János
Békés Csaba
Gyurgyák János
Hegedűs B. András
Litván György
Rainer M. János

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkorkutató Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával

„SZURONYOK HEGYÉN NEM LEHET DOLGOZNI!”

*Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők
visszaemlékezéseiből*

SZÁZADVÉG KIADÓ • 1956-OS INTÉZET
BUDAPEST, 1993

Szerkesztette
Kozák Gyula és
Molnár Adrienne,
Kőrösi Zsuzsanna
közreműködésével

Az 1956-os Magyar Forradalom Története
Dokumentációs és Kutatóintézetének
Oral History Archívuma interjúból
összeállított kötetek főszerkesztője
Kozák Gyula

© Századvég Kiadó, 1956-os Intézet, 1993
© Molnár Adrienne és Kozák Gyula (szerkesztés), 1993

A kiadásért felel Gyurgyák János és Litván György
Felelős szerkesztő Bak János
Műszaki szerkesztő Horváth Andrea
A fedélterv Kállay Judit munkája
A szedés és a tördelés a Books in Print Kft
számítógépes kiadványszerkesztő rendszerén készült
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Felelős vezető Zséli Jánosné
A nyomdai kivitelezés a Dabas Jegyzet Kft. munkája
Felelős vezető Marosi György igazgató
ISBN 963 8384
ISSN 1216-1756

TARTALOMJEGYZÉK

Szerkesztői előszó	7
<i>„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”</i>	
Nagy Elek, a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnöke	11
<i>„Soha nem foglalkoztam politikával, ahhoz nem értek, nem vagyok politikus”</i>	
Bácsi József, a Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsának elnökhelyettese	57
<i>„Nem barikádhangulatban mentem oda: megválasztottak, teljesítettem a kötelességemet”</i>	
Lukách Tamás, a Ganz Vagon- és Gépgyár Munkástanácsának titkára	75
<i>„A hőbörgős Dénes”</i>	
Dénes János, a Kőbányai Gyógyszerárugyár Munkástanácsának elnöke	90
<i>„Tudtuk, hogy miért ülünk, vállalmunk kellett”</i>	
Abod László, a Nagybudapesti Központi Munkástanács tagja	118
<i>„A Munkástanács mint egy pecsét hiteltesítette a forradalmat”</i>	
Interjú Rácz Sándorral, a Nagybudapesti Központi Munkástanács elnökével	148
<i>„Volt bennem valami erő, ami akkor feltört”</i>	
Rimán János, a miskolci Lenin Kohászati Művek Munkástanácsának elnöke	168
<i>„Úgy éreztem, hogy mindenhez közöm van, ami ebben az országban történik”</i>	
Turbók Gyula, a DIMÁVAG Munkástanácsának elnöke	187
<i>„A tömeg önmagától szerveződött az események hatására”</i>	
Papp Miklós, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese	208
<i>„Ha ők bűnösök, ültessenek engem is melléjük!”</i>	
Bogár Károly, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese	235
<i>„A személyes példamutatáson keresztül szerettem volna magamnak tekintélyt és politikai befolyást szerezni”</i>	
Földvári Rudolf, az MDP Borsod megyei első titkára, majd a megyei munkástanács elnöke	269
<i>„Tudtam, hogy az emberek bizalmával visszaélni nem lehet”</i>	
Zeke László, a Debreceni Dohánygyár Munkástanácsának elnöke	293
<i>„Mi demokratikusan kaptuk meg ezt a tisztelet”</i>	
Mervó Zoltán, a Debreceni Orvosi Műszergyár Munkástanácsának elnöke	308
<i>„Egy pillanatig sem bántam meg, amit tettem”</i>	
Dr. Horváth Csaba, az Esztergomi Szerszámgépgyár Munkástanácsa és a városi Nemzeti Tanács titkára	321

Rövidítések és utalások jegyzéke	343
Az eredeti interjúk adatai	345
Dokumentumok	347
A műegyetemisták október 22-i 16 pontja	347
A DIMÁVAG munkásainak követelései	349
A debreceni munkástanácsok követelése	351
A Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulása	353
A Nagybudapesti Központi Munkástanács memoranduma	354

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Ez a könyv egy sorozat első kötete, amelyben az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete a Magyar Tudományos Akadémia Jelenkutató Bizottságával karöltve az Intézet Oral History Archívumában (OHA) őrzött éle-tinterjúkból fog válogatásokat közreadni. A sorozatot a munkástanácsok vezetőivel készült interjúkkal kezdjük, a következő kötetek pedig a fegyveres harcosok és a politikusok visszaemlékezéseinek gyűjteményét fogják tartalmazni.

Az 1956-os magyar munkástanácsokról, amelyek a forradalomban döntő szerepet játszottak, külföldön és Magyarországon egyaránt jelentek meg dokumentumok és értékelések,¹ de összefoglaló monográfia még nem készült. Az első részletes tárgyalást Bill Lomax kísérelte meg 1976-ban megjelent könyvében,² amelyben a munkástanácsokat és általában az „alulról épülő demokráciát”³ helyezte a forradalom értékelésének középpontjába. Tíz évvel később jelent meg Párizsban a *Magyar munkástanácsok 1956-ban* c. kötet,⁴ amely csaknem minden akkor ismert dokumentum alapján ismertette a munkástanácsokat, de természetesen csak arra építhetett, ami az emigrációban hozzáférhető volt. Bár az utolsó években több válogatás is megjelent a fővárosi és vidéki munkástanácsok irataiból,⁵ a kép teljességéhez szükséges dokumentáció közzététele és értékelése még várat magára.

Ebben a kötetben a munkástanácsok tevékenységének mindennapjait, a munkástanácsstagok és -vezetők gondolkodásmódját, szerepvállalásuk motívumait és az őket

¹ Sebestyén Miklós és Tőke Ferenc visszaemlékezései a Nagybudapesti Központi Munkástanácsra megjelentek már a *Szemle* 3., 1963-as évfolyamában (50–67. o., dokumentumokkal); l. még Bak János: A munkástanácsok történelmi útjának tapasztalatairól. Uo. 2. 1960. 3. 10–28 o., utánközlés in: *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Budapest, 1992., Századvég–1956-os Intézet. 50–88. o.

² Magyarul: Bill Lomax: *Magyarország 1956*. Ford. és kieg. Krassó György. Budapest, 1989. Aura; l. még *Hungarian Workers' Councils in 1956*. Bill Lomax (ed.) Highland Lakes, 1990. ARP-SSM.

³ L. erről Bill Lomax: Az alulról építkező demokrácia. A munkástanácsok és a központi hatalom, *Világosság*, 1991. 728–33. o.

⁴ *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Sajtó alá rendezte Kemény István és Bill Lomax. Párizs, 1986. Magyar Füzetek kiadása.

⁵ Például A Nagybudapesti Központi Munkástanács irataiból. I–II. rész. Közzéteszi és a bevezetőt írta Varga László. *Társadalmi Szemle*, 46. 1991. 8–9. 143–155., 11. 79–93. o.; Beránné Nemes Éva–Kajári Erzsébet: A munkástanácsok és a szakszervezetek (1956–1957). *Múltunk*, 1992. 2–3–70–101. o.; *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban*. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai. Szerk. Filep Tibor és Valuch Tibor. Debrecen, 1993. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetnek Hajdú-Bihar Megyei Kutató-Csoportja. sfb.

ért megtorlást mutatjuk be a résztvevők saját szavaival. Ehhez a vállalkozáshoz közel tíz éve gyűjtünk anyagot. Az 1985 óta intézményesen működő Oral History Archívum-kezdettől fogva elsődrendű feladatának tekintette, hogy interjúkat készítsen a munkástanácsokról, az üzemekben és gyárakban létrejött forradalmi és sztrájkbizottságokról és általában az 1956-os öngazgatási szervekről.¹ Ezekből az interjúkból² válogattuk a legfontosabb részeket ehhez a kötethez, kiegészítve a szamizdat *Beszélőben* 1983-ban megjelent Rácz Sándor-interjújával.

Az összeállításnál arra törekedtünk, hogy a rendelkezésünkre álló anyagból bemutassuk a mozgalom jellemző szervezeteit, így például a Csepeli és a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, a miskolci nagyüzemek munkástanácsait, de a kisebb fővárosi és vidéki üzemek munkástanácsait is. Úgy hisszük, sikerült visszaadnunk azt a képet, ami a résztvevők emlékében megmaradt. A kiválasztott interjúk természetesen nem ölelik fel a magyarországi munkástanács-mozgalom egészét vagy akár annak minden fontos részét vagy szereplőjét. Ezt a feladatot csak egy többkötetes kiadvány vállalhatná magára, s egyébként sem áll ma még elegendő interjú a rendelkezésünkre. Mégis úgy gondoljuk, hogy az itt bemutatott sorsok és események megvilágítják, kik voltak a munkástanácsok vezetői és tagjai, s hogyan jöttek létre ezek a szervezetek, amelyek a forradalom fegyveres leverése után is sokáig sakkban tartották a Kádár-kormányt.

A kötetben – már csak terjedelmi okokból is – elsősorban a forradalom napjaira és a november 4-e utáni időszakra arra a részére koncentrálunk, amelyben még működtek (hol legálisan, hol féllegálisan) a munkástanácsok. Az interjúk 1956. október 23-a előtti és a munkástanácsok megszüntetése, felszámolása utáni részét vagy erősen megrövidítettük, vagy a szövegek gondozói foglalták össze olyan terjedelemben, amiből az olvasó képet kaphat arról, milyen családi és egyéni életutak vezették ezeket a hirtelen született politikusokat történelmi szerepük vállalásához, és mi lett a sorsuk a forradalom leverése után. A teljes interjúk megtalálhatók az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívumában. A könyv végén megadjuk az interjú sorszámát az OHA-ban, készítésének idejét, terjedelmét és készítőjének nevét. Az itt közzétett interjúrészletek szerkesztettek és rövidítettek (a szerkesztők nevét az egyes interjúk végén tüntetjük fel), egyrészt mert az élőbeszéd írásban gyakran furcsán hangzik, másrészt mert interjúkészítés közben gyakoriak a témához csak lazán kapcsolódó megjegyzések, eikalandozások, anekdoták. Ezeket vagy megrövidítettük, vagy elhagytuk, mint ahogy többnyire kihagytuk az interjúkészítő kérdéseit is. Természetesen minden érdeklődőnek módja van az eredeti interjúkat az OHA olvasótermében tanulmányozni.

Ez az interjúgyűjtemény, úgy gondoljuk, hozzájárulhat egy 1956-ról készítendő történeti szociográfiához éppúgy, mint politikatörténeti vizsgálódásokhoz. Azt is reméljük, hogy közelebb hozza az akkori eseményeket a mai olvasóhoz, és segít átfüldalni az egyéni vagy családi élmények és a „nagy történelem” közötti szakadékot. Az itt

¹ A munkástanácsok, nemzeti tanácsok, illetve forradalmi bizottságok gyakran nem voltak élesen szétválaszthatók. Mind elnevezésüket, mind tagjaikat és funkcióikat illetően gyakran voltak átfedések, különösen ott, ahol egy-egy üzem a település lakosainak nagy részét foglalkoztatta.

² Az 1956-os Intézet Oral History Archívumában több mint ötven interjú található, amelyben a munkástanács-mozgalom résztvevői emlékeznek 1956-ra, 1992. Budapest, 1956-os Intézet, 1992. 267–290. o.; az *Évkönyv* II., 1993-ban közölt kiegészítésekkel

DÉNES JÁNOS, A KÖBÁNYAI GYÓGYSZERÁRUGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK ELNÖKE

„A hőbörgős Dénes”

Dénes János 1930-ban született Budapesten, székely unitárius favágó fiaként. Édesapja az első világháborús összeomlás után a román katonai behívó elől menekül Magyarországra. Egy zsidó tüzelőanyag-kereskedőnél helyezkedik el fűrészesként, míg felesége takarítást vállal. Munkaadója segítségével, tőkájével fáspercét nyit, ahol egy tűzesetből vásárolt olcsó, kormos deszkákkal leválasztott rész szolgált a hattagú családnak lakásul. Később, hogy az iparendély nélküli „almakereskedelem” miatti felelősségre vonást elkerülje, a felesége nevében kiváltja az engedélyt zöldség- és gyümölcskereskedésre. A pincelakásból pedig egy komfort nélküli üzletlakásba költöznek. A háborút a bekerített Budapesten fejezi be mint őrszolgálatot teljesítő tartalékos horvód.

A szerény viszonyok ellenére a szülők taníttatják három lányukat és egyetlen fiukat, aki az elemi iskolát a Szent László téri, a polgárit pedig a Liget utcai iskolában végezte. Végül a Vas utcai kereskedelmiben (közgazdasági technikumban) érettségizik.

1949 őszén kerül a Kőbányai Gyógyszerárugyárba, ahol adminisztratív beosztásban dolgozik egy évvel későbbi, október 23-i bevonulásáig. Sorkatonai szolgálatának meghatározó élménye 1951 januárjában az „átöltözés”, vagyis a szovjet típusú egyenruha bevezetése a Magyar Néphadseregben. A gyárba visszatérve kinevezik a Biokémia üzem diszpécserévé. Tagja a szakszervezetnek, a DISZ-nek, ez utóbbiban vezetőségi tag. Felszólítják, legyen a Magyar Dolgozók Pártjának tagjelöltje.

Miután beosztásához nem tartja elégségesnek szaktudását, vegyipari technikumba jelentkezik, de a vállalat nem javasolja felvételét. 1954-ben a racionalizálások során, hiányos szakképzettségére hivatkozva, fizikai állományba helyezik, segédmunkásként dolgozik tovább. Ezt követően egyre intenzívebben veszi ki részét szülei „háztájijából”: a Pataki (Szent László) téren bérelt telken sertést hizlalnak. Pártagjelöltségét gyáron belüli kiállásai miatt előbb fél évvel meghosszabbítják, majd 1955-ben meg is szüntetik.

*

Meghökkenítő, bár tudtam róla, hogy létezik a Petőfi Kör, hiszen néha én is bepillantottam a napilapokba, de nem tudtam komolyan venni, nem foglalkoztam a napi politikával, az áramlaton kívül éltem. Teljesen kívül! Nem volt semmiféle ismerősöm, barátom, semmiféle kapcsolatom, nem volt lehetőségem, hogy reagáljak. Befeledkeztem az egyik napról a másikra való munkába és a leghétköznapibb életbe.

A Rajk-perről az országos kampány révén, gondolom, mindenki tudott. Nem hitték el a hivatalos álláspontot, de Rajk nem volt kifejezetten a melőseMBER, a dolgozó ember szíve-lelke közepében. Azért egyet-mást a per előtt is tudtak már Rajkról. Biztos,

hogy emberileg sajnálták, különösen a megrendítő temetés alkalmával bizonyára sokakat felkavart. Nem voltam kint a temetésén, és talán az átlagosnál kevésbé rendültem meg Rajk sorsán, mindenesetre – egy ilyen csúnya szó vagyon – „szöveget ütött” az emberek fejébe.

Rákosi menesztését a munkások zöme gúnyos kárörömmel könyvelte el magában, Gerő a hídverő névvel, bele volt súlykolva a melós tudatába. Az én szememben sem volt azonos azzal a Gerővel, ahogy most áll előttem. Taktikai szempontból – utólag okoskodva – elképzelhető volt, hogy ki lehetett játszani Gerőt Rákosi után, de mint később kiderült, nagyon rossz adunak bizonyult, nem volt szimpatikus, és bármennyire a „hídverőt” asszociálja a jelszavakból a munkás, nem lelkesedik Gerőért. Kifejezetten elsöprő utálatot a nyílt megnyilvánulásokban nem tapasztaltam, csak közvetlenül a rádióbeszéde után.*

Tudott a munkásközvélemény Pócspertről, a Mindszenty-ügyről, a Rajk-perről, de még tragikusabb, amit mondok: megszokták a szörnyűségeket. Ekkor már fásult állapotban volt a munkástársadalom, és kétkedett mindenben: a hivatalos hírekben, a suttogó hírekben, teljesen mindegy; eléggé apatikus állapotban volt ebben az időszakban. És én – talán, hogy a sorsom és az állásfoglalásom úgy alakult, hogy bezárkóztam a családi, illetve közvetlen munkatársi viszonyok közé – lehatároltam a dolgokat, még kivülből is, mint az átlagmelós.

Így, amikor elérkezik '56. október 23-a, a disznóolat takarítva hallom egy arra járó sorstárs állattenyésztőtől, hogy Jánoskám, ne dolgozz tovább, nyolckor beszél Gerő a rádióban. Elengedem a taliga nyelét, és elmegyek meghallgatni a rádiót. Ez már nem hír, ez esemény. Közben megérkezett a nővérem, aki egy közértben dolgozott a Bihari úton, ő már röplapokkal jött haza. Pontosan nem is emlékszem a röplapokra. Villamosra ülök, és bemegyek a városba. A nővérem, engem féltve, jön velem. Csak az Orczy térig ment a villamos Kőbányáról, van már olyan fél tíz, tíz óra, mire beérek, pláne mire begyalogolok.

Már az Orczy térnél is felbolydult volt a város, amikor kiderült, hogy a villamos nem megy tovább. A hétköznapi ember életében nagy dolog, hogy a villamos nem megy tovább. A Rákóczi téren a tömeg elhagyott ávós teherautót himbál, gumiját kiszúrja. Nem engednek be a Rádióhoz, a Gutenberg térnél ávósok állják el az utat. Az út kövezetére lóttak, nem a levegőbe, az út kövére! A tömeg pillanat alatt laposkúszásban, az állat páni félelmével keres menedéket a lövések elől, amelyek ugyan nem célzottak, de pattognak összevissza.

Miután a nővérem teljes asszonyi, női félelmében szinte mozgásképtelenné lett, kénytelen voltam hazahozni Kőbányára. Ezzel az élménysorozattal nekem a 23-a este be is fejeződik. Miután a nővéremet hazahoztam, már nem gondolkoztam azon, hogy mi lesz. Lefeküdtem és elaludtam, hisz nekem reggel 6-kor dolgozni kellett menni, és a megszokás nagy úr.

Hajnaltól, miután most már tudtam, hogy másképp nem tudok bejutni, kerékpárral bementem a városba. Ekkor a következő kép fogad a Rákóczi téren: kapualjakban fiatal lányok, fiúk fászlizzák ki a konzervált fegyvereket. Zsirtalanítanak, lőszert osztanak. A Körúton már van felborított villamos barikád, égő teherautó. Tulajdonképpen csak körülnéztem a kerékpáros beruccanással, aztán hazajöttem, reggeliztem,

* 1956. okt. 23. 20 óra. *A forradalom hangja*. 23-26. o.

és bementem a gyárba dolgozni. Ez az út nekem nem volt pontosan időre kimérve, nem értem be 6-ra, hanem csak valamivel később, de ez nem okozott meglepetést, mert akkor reggel sokan jöttek később. És itt történt az első esemény a gyárban: a párttitkár-nő feldúltan fogadta az érkezőket, és valami olyat szólt, ami nekem az éjszaka után nem illett bele a képbe. Valami olyasmit mondhatott, hogy huligánok, szóval lepocs-kondiázta az eseményeket. Én más véleményen voltam, az ávót marasztaltam el nagyon, hogy fiatalokat öltek meg a pesti utcán, és közöltem a szörnyűségeket. Kemé-nyen össze is szólalkoztunk.

Elmentem átöltözni és dolgozni. Még le se vetkőzöm, amikor jön a rendészhelyet-tes, és mondja, Jánoskám, menjen el, mert nekem azt mondták, tartóztassam le, amíg megjön magáért a rendőrség. Mondom: tudja mit, én nem megyek el, nézek elébe, ami következik. De aztán a kollégák szölkáltak, hogy ne hülyéskedj, ne keresd magadnak a bajt. Végül nem vetkőztem le, nem mentem az üzembe dolgozni. De mire mindez lejátszódik – az egész nem több fél óránál –, addigra az egész gyár felbolydul, és már nincs munka, hanem teherautókat állítanak le, s mennek a melósok a városba. Jóma-gam is egy teherautóval bekerülök a városba, és a Harminckettesek terén már hullákat látok, majd jönnek páncélosok, piros-fehér-zöld zászlóval, rajtuk az ünnepelő tömeg, elragadtatott állapotban, én is fölkapaszkodok a Körúton túl a Baross utcában. A harckocsi átjön a Harminckettesek terén, odamegy a telefonközpont elé, lesöpör a tornyával mindenkit. Tüzet nyit, és végigló a Baross utcán, befelé a város felé. Tehát az a tömeg, amely ezen a páncéloson ünnepli, hogy a mi páncélosunk, rájön, hogy a páncélos a telefonközpont védelmére jött, s miután nem akarja a hátán bevinni a telefonközpontba a felkelőket, lesöpri magáról, s abban a pillanatban az ott lévő őrség tüzet nyit a tömegre. Itt már láttam sebesülteket. A magam félelméről tudok csak beszámolni: mint a patkány, úgy menekül ilyenkor az ember. Ott nincs férfiasság meg ilyesmi! Menekül, mint az állat. A lényeg az, hogy a pesti utcának a rezdülését nap mint nap tudom, átélem, átérzem, a külföldi híreket továbbra sem hallgatom, hogy fent mi történik, nem tudom. Úgy következik el 25-e, ami a legszörnyűbb számomra, mert megtudom az utcán a Parlament előtti vérengzés hírét.

Általában mozgok, éjjel mindig itthon alszom, mert jól nevelt gyerek voltam, de a munkahelyi kötelezettség megszűnt. Szinte elragadtatott állapotban volt az egész város, az egész ország, én sem tudtam kivonni magamat ez alól. Az információk hitelességéről meggyőződni nem állt az embernek módjában. Miután nem voltam ott a Parlamentnél, csak a pesti utca ellenőrizhetetlen, nagyságrendben ellentmondó híreit hallottam. Végére akartam járni ennek, ezért bementem 30-án a Kossuth térre, s körülnéztem a Parlament környékén. Meghökkenő élményem, hogy az ottani véreng-zésnek semmi nyomát nem lehetett látni. Semmi nyoma nem volt annak a szörnyűség-nek, ami most már Pest, sőt az ország közvéleményében tudott dolog volt. Jövök hazafelé, a Thököly útnál igazoltatták a tömeget, nagyon felbolydult volt az utca. Fogalmam sincs, miről van szó, később jövök rá, napok múlva. Találkozom két cso-portvezetővel, akik kerékpárral voltak (ez volt akkor a legalkalmasabb közlekedési eszköz), és mondják: „Jánoskám, te itt?” A gyárban most van munkástanács-választás. Ezek után mind a hárman kimentünk kerékpárral a Kőbányai Gyógyszerárugyárba. A munkásgyűlés kellős közepére toppantunk be. Számomra az elmúlt napok szörnyű és fenséges élményei után kiábrándító volt az a kép, ami a gyárban fogadott. Arról volt szó, hogy kit verjünk agyon, kit rúgjunk ki. Engem a felháborodás lökött a tömeg elé, hogy megszólaljak, és körülbelül azt mondtam el, hogy munkások és fiatalok vére

festi pirosra a pesti utcák kövét, oroszok és ávosok halomra gyilkolják a népet, most nem ez a dolgunk, hogy kit rúgjunk ki, meg melyik íróasztalt hova, most egyetlenegy a jelszó: ruszlik haza! És én ezzel be is fejeztem a beszédemet. Nem tudtam, csak később derült ki, hogy ekkor én már mint munkástanács tag beszéltem. Az üzemem ugyanis távollétemben megválasztott. Tehát a munkástanács taggá választásomban semmi aktuális októberi szereplésem nem volt befolyásoló körülmény.

Utólag értesültem róla, hogy az üzemek nagyságrend szerint választhattak egy vagy két munkástanács tagot. Miután a biokémiai üzem száznegyven fős volt, így két munkástanács tagot küldhetett, s ezek egyike én voltam.

Arról is tudomást szereztünk később, hogy a szakszervezet és a párt már korábban csinált munkástanácsot a saját elképzelése, saját szájíze szerint, de az események hatására, 30-án nem lehetett ezzel a nyilvánosság elé lépni, és így történt most már a szélesebb munkásgyűléssel legalizált munkástanács-választás.

A hozzászólásom leszerelte a személyeskedő és bosszúálló hangot. Különösképpen nagy jelentőségűnek tartom Alföldi igazgató felszólalását, aki körülbelül a következőt mondotta el: „Most, a történelem folyamán először és igazán, a munkásság – a munkástanácsok révén – tulajdonába veszi a gyárat. Meg fogjátok tudni, hogy hova folyt el eddig verejtéketek, verejtékes munkátok gyümölcse.” Tovább nem tudom idézni a beszédét, de nagyon nagy sikere volt. Az én szavaimat végső soron az élményáradat hozta ki, de ő nyilván koránál, képzettségénél fogva ennyivel pontosabban és ennyivel öntudatosabban tudott fogalmazni. Ezek után történt a munkástanács elnökségének, majd elnökének megválasztása. A munkástanács tagok választottak maguknak elnökséget, és az elnökség választott magából elnököt. Ez volt a sorrend. A választás eredményét munkásgyűlésen közölték, és a munkásgyűlés hagyta jóvá.

A munkástanácsba bekerült (ezt a későbbi szabályok kizárták) a főmérnök is – dr. Pillich Lajos –, utánam ő kapta a legtöbb szavazatot. A munkástanács ideiglenes munkástanács néven szerepelt, létrejöttének körülményei és a zűrzavaros állapotok miatt. Valószínűnek tartom, hogy nem volt ott mindenki a gyárból, de elég nagy létszámban voltak jelen a munkásgyűlésen. Abban, hogy a munkástanács elnökségébe bekerültem, majd a munkástanács elnöke lettem, valószínű, hogy szerepe volt a munkásgyűlésen való felszólalásomnak. Igen jóleső érzés volt, hogy annak a közösségnek a közmegbecsülése juttatott el a munkástanácsba, amelyikben én a hétköznapjaimat, az elmúlt éveket leéltem.

Miután a munkástanács elnöksége megválasztódott, az első ténykedésünk az volt, hogy senkit sem hagyunk a felelősség elől meglógni. Egy milliókért felelős raktárvezetőt csak nem fogunk leváltani, és odaállítunk valakit; akkor se ez, se az, se amaz nem felel, tehát maradt mindenki a helyén. Kivéve azt a négy-öt tagot, akit már a munkásgyűlés menesztett. Ilyen volt például a munkaügyi vezető és a személyzeti osztály vezetője. Nem jött különösebben szóba a párttitkár, mert az MDP hivatalosan ekkor már megszűnt, és így vele nem foglalkoztunk. Közölték vele, hogy köszönik szépen a tevékenységét. Valószínűleg rám hárult a feladat, hogy közöljem vele, még akkor is, ha nem emlékszem pontosan rá. Nem volt kéz-lábfogás és kihajtás. De nem biztos, hogy így lett volna, ha nem mérsékelem a hangnemet. Mert eléggé vad hangulat volt a munkásgyűlésen. Az első ténykedésünk az volt, hogy megerősítettük a kulcspozícióban lévő gazdasági és adminisztratív vezetőket, hogy a dolgok rendben menjenek.

A munkástanács, ha jól tudom, ötvenhat tagú volt, a külső telepekkel, mindennel együtt, és tizenhárom tagú volt az elnökség. Az első ember, aki gratulált a munkástanácstagságomhoz, az üzemvezetőm volt. A főkönyvelő megy az irodájába, kinyújtózkodik, fejébe húzza a kalapját – hűvös volt, mert elégtelen volt akkor a fűtés a gyárban –, és megvárta, amíg a munkástanács odamegy, és megerősíti pozíciójában, ő nem gazsulált. Az igazgatót is meghagytuk. Alföldi igazgató, ha nincs ez a hozzászólása, akkor is maradt volna a helyén, mert abban az időszakban semmilyen probléma nem volt a személyével.

Úgy, ahogy lehetett, megindult az üzemi élet, tűzrendészeti, vagyonbiztonsági szempontból mindent át kellett nézni. A fegyveres őrség a gyárban maradt, illetve ha vidékről nem tudtak bejönni, azok helyett fiatalok kerültek be a gyárőrségbe. Ez a gyári közösség nagyon magabiztosan vette kezébe a dolgoknak a végzését, és olyan volt az akkori időknél a lendülete, elánja, hogy holmi kis szabódáson túl semmiféle akadálya nem volt annak a menetnek, ami következett. Nem szórakoztunk azzal, hogy a munkástanácsnak a fele korábban párttag volt-e vagy sem. Senkit nem zavart, engem a legkevésbé. Különben is azzal kezdtem, hogy félre minden személyi ellentétet! Hát igyekeztem nem szembekerülni – és különösképpen nem valami saját ambíció vagy saját sérelem révén – önmagammal.

A saját dolgunkban bizonyos elhatározásra is jutottunk. Többek között kimondtuk, hogy a munkástanácstagságát senki sem használhatja ugródeszkának. Ezt következetesen be tudtam tartani és tartatni – én magam is fizikai állományban maradtam. Mindössze egyetlen munkástanács tagot – Kremnitzki Vilmost – nem tudtam meggátolni, hogy ki ne vakarjon magának egy osztályvezetői állást. Miután sehogy nem tudtuk lebeszélni, ő lett a munkaiügyi osztály vezetője. A munkástanácsba nagyon kevés ember került a régi rendszerből. A biokémiai üzemből a másik munkástanács tag, egy volt százados, Bérczy Károly, aki igen fontos kulcsembere volt az üzemvezetőnek, mind termelési, mind egyéb vonalon. Bérczy teljesen passzív volt 56-ban, és azt mondta: Jánoskám, én már csak azért sem szerepelek, mert lehet, hogy csak ártanék maguknak. Nem élt a megválasztásával. Úgyhogy a végleges munkástanácsba később be sem került, éppen emiatt. Kremnitzki jogi végzettségű volt, a korábbi tizenkét év politikája miatt kényszerült bele a melóséletbe. Ez volt az egyetlen ember, akit nem lehetett meggátolni, hogy karrierszándékkal előbbre lépjen. Másról nem tudok, aki nem illett volna bele ebbe a melósszemléletű testületbe.

Váratlanul ért, hogy én lettem a munkástanács elnöke, és felmérve akkori önmagammat, igen nagy feladatnak tartottam, ami rám hárult, és el sem képzeltem, hogy nekem vállalaton kívül még valami gondom, dolgom, kötelezettségem legyen. Nekem nagyon sok és nagyon nagy feladat volt ez, és ezt igyekeztem megosztani azokkal a munkástanács tagokkal, műszaki vezetőikkel, akik nap mint nap teljes odaadással végezték munkájukat. Volt úgy, hogy napokig nem kerültem ágyba.

Gyógyszergyár voltunk, és volt olyan részlegünk, ahol nem lehetett megálljt csinálni. A B-12 gyártásánál ha elpusztul az a tenyészet, amit a fermentorokban szaporítanak, akkor vége. Tehát azt nekünk megfelelően kondicionált állapotban kellett tartani. Volt egy kötelező technológia, amit végre kellett hajtani, és volt erre személyzet, műszak, fegyveres őrség. Amikor sztrájk volt, mi a kerületi munkástanács-tól általában felmentést kaptunk. Ha akartuk volna, se lehetett teljes üzem és rendes ipari termelés – de vérzéscsillapítókat, életmentő gyógyszereket, amikor arra lehetőségünk volt, a patikáknak, fegyveres csoportoknak, oroszoknak, mindenkinek adtunk.

A gyógyszer az nem lőszer! Fizikai munkát is végeztem ebben az időszakban, mert ott is igyekeztem helytállni. Természetesen egy szóval sem merem állítani, hogy rendszeresen és teljesen ledolgoztam a fizikai munkában a napi nyolc órát, de gondolom, sokan mások sem.

Érkezett vidékről élelmiszerszállítmány. A munkástanács úgy döntött, hogy ha ezt az élelmiszert csak úgy szétszórjuk, akkor mindenkinek kell adni. Ha viszont eladjuk, akkor az veszi meg, akinek szüksége van rá. Az ebből származott pénz a munkástanács pénztárába folyt be, és ha a forradalmi eseményekben dolgozóinknak lakását, házáat, családját kár érte, bejelentették a szakszervezetnél vagy a munkástanácsnál az igényüket, kiment egy munkástanács-tag, egy szakszervezeti tag, megállapította, hogy valós-e az a panasz, és akkor igyekeztünk a lehető leggyorsabban segíteni a gyárban lévő építő- vagy szállítókapaacitással, illetve ebből a pénzből.

November 4-e az a nap, amikor engem ágyban talál a hajnali támadás. A rádióban a Nagy Imre-segélykiáltás, vészkiáltás, szinte sikoly abban az éjszakában. A rádióból értesülök, teljes megdöbbenés, meghökkenés, hiszen 5-én, hétfőn indul a munka. Szombaton, 3-án már állították helyre a közlekedést. Az emberek elragadtatott állapotban voltak a városban, egymást soha nem látott emberek ölelgették, csókolgatták, üdvözölték egymást, szóval a városnak azt a hangulatát, aki át nem élte, talán el sem tudja képzelni. 5-én rend, fegyelem, munka lett volna, ha nem következik be ez az aljas, gyáva, hitszegő támadás. Nem is tudom, mért volt erre szükség. Hát ha megüzenik, hogy jövünk, akkor is ez lett volna az eredmény, de az sokkalta tisztességesebb lett volna. Szóval nagyon rangon aluli volt, hogy egy ilyen hatalmas hadsereg ezt a módszert választotta. Harminc év távlatából se tudom megérteni, hogy erre miért volt szükség. Nem értem, utólag sem értem! Akkor ez így nem merült fel, csak a felháborodásig jutottam el.

Megyek be a gyárba, és teljes felbolydult, felzúdult állapotot találok. Mi ilyenkor a tennivaló? Tűzrendészeti szempontból kanálisok letakarása, homok, felkészültünk a gyár tűz- és mindennemű védelmére. Nem tudtuk, mi következik. 4-én, vasárnap nem voltak sokan a gyárban, de meg volt szervezve az ipari őrség, a szolgálatos tűzoltóság, volt a munkástanács részéről aktív ügyelet, és nyilván volt valamelyes műszaki ügyelet is bent. Hétfőn dolgozni akartunk, folyt ennek az előkészítése. Tehát nem a teljes létszám volt bent vasárnap, de legalább öt-hat százaléka a gyári állománynak. Kőbánya nem esett abba a sávba bele, ahol a szovjet harckocsik jöttek.

Azt én is tudtam, hogy katonailag nincs esély a Szovjetunió hadseregével szemben, de azt nem tudtam elképzelni, hogy az egész világ abszolút tétlenül nézi. Érdekes volt ez abban a szűk mikroközösségben, ahol éltünk, hiszen most már jöttek be a munkástanács-tagok erre a vészes jelre. Jó néhány környékbeli dolgozó is, aki úgy érzi, hogy most a gyárban a helye, még akkor is, ha nem munkástanács-tag. És a gyárban vannak azok is, akik benn laknak. Különbőféleképpen értékelik azt, ami történt. Van, aki rögtön jól méri föl a helyzetet, később az elmúlt harminc év őt „igazolja”. Átvészeliük ezeket a kritikus napokat a gyárban, a gyárat támadás sem a fegyveresek, sem az oroszok, sem a karhatalom részéről nem éri.

A második támadásban szörnyű dolgok történtek Kőbányán. Súlyos harcok voltak. A kiválasztott stratégiai fontosságú pontokon – az Éles sarok, Liget tér, Csajkovszkij park közötti területen – jól lehetett védeni a környéket, és a forradalmároknak ezen a területen 86 mm-es lövegek voltak, és ezek a lövegek képesek arra, amire készültek. Pontos adatot nem tudok, de tudom, hogy szovjet harckocsikat, páncélos autót, rádiós

kocsit meg valami magasabb parancsnoki kocsit is kilőttek a katonák, és úgy tudom, hogy perükben halálos ítéletek is születtek. De mi nem katonai egység, mi gyógyszer-gyár voltunk, és ebben a minőségben is fogtam fel a feladatomat. Teljes hittel maradtunk a helyünkön. Ez a helyünkön maradás kell hogy elgondolkoztató legyen. Ez a helyünkön maradás nem egyéni, nemcsak Dénes János maradt a helyén, hanem mindenki a helyén maradt. Ez a meghökkentő, hogy ez a helyén maradás általános volt!

Féltünk, de a helyünkön maradtunk. A hitünk megvolt, mindent elképzeltünk, csak azt nem, hogy ez a társadalom, ez a közösség, ez a munkásosztály még egyszer befogja a pofáját. Ami pedig a hiteket illeti, hát azt sem képzeltük el, hogy valaha is lehetőség legyen azt a gyakorlatot visszahozni, amit '56. október 23-a tagadhatatlanul elsöpört, tehát a hazugságot, hogy hazugságra hazugságot építsenek, s abból vonni le a konzekvenciát. Mert abból megint csak szömyűség születhet. Tehát amit szépre hazudtak, ez a luftballon, ez a hazugság szétpukkadt. Elképzелhetetlen volt számunkra, hogy ezt vissza lehet hozni.

Ezt a forradalmat az egész magyar nép és az egész magyar társadalom, a munkásosztály, a parasztság a magáénak tekintette. Ez az eseménysorozat magával vitte a magyar társadalomnak az abszolút többségét.

Szembenéztünk a ténnyel, hogy katonailag, fegyveresen ez a forradalom legyűre-tett, de úgy gondoltuk, hogy a katonai megszállás hosszú távon nem tartható fenn. És miután a katonai megszállás megszűnik, reményünk lehet a kibontakozásra, és később lehetőség lesz a társadalom akaratának érvényesítésére. Ez a remény általános volt, ez a remény tartott a helyünkön!

A termelés beindítása elsősorban a központi munkástanács álláspontja volt, de az üzemekben az élet hétköznapi természetes rendje volt, hogy termelni kell, dolgozni kell. Az elképzелhetetlen volt, hogy anélkül mehet az élet. Az volt az első reagálás, hogy sztrájkolunk, amíg az oroszok itt vannak. Ilyen hangok voltak, de hát ez értelmetlen. Ez közösségi határozattá sohasem lett, sohasem lehetett.

Amikor tudomást szereztünk a központi munkástanács és a kerületi munkástanács létezéséről, akkortól tartottuk a kapcsolatot a kerületi munkástanáccsal, illetve azon keresztül a központi munkástanáccsal is.

Igen hamar bekövetkezik az ellehetetlenülés a mindennapi élet gyakorlatában, a Kádár-kormány és a munkástanácsok közötti tárgyalásokban, és pont ennek az ellehetetlenülésnek az időszakára esik, hogy egy alkalommal én megyek be egyik küldöttként a kerületi munkástanácshoz. Ez valamikor december 6-án, 7-én vagy egy-két nappal előtte lehet. Biztos, hogy a kérdésfelvetést, amit az előző kerületi munkástanácsülésről hozott a két küldött, indokolta mind a munkástanács elnöksége, mind a magam számára, hogy egyik küldöttként magam menjek a kerületi munkástanácsba. Ez volt az első személyes találkozásom a kerületi munkástanáccsal, és itt láttam életemben először Karsai Sándort, a kerületi munkástanács elnökét. Ez a Kőbányai Porcelángyárban történik, a Gyömrői úton, tehát tőlünk nem messze. A következő volt a tárgya ennek a küldöttgyűlésnek: a Nagybudapesti Központi Munkástanács fölteszi a kérdést az üzemi munkástanácsoknak, hogy mi a válasza a munkásságnak arra, hogy a Kádár-kormány csak tárgyal, hiteget, és mindig mást tesz, mint amit ígér. Tehát magyarul: az ellehetetlenülésről – ez a jó szó rá – mi a véleményünk. Ez a probléma annyira megért országosan is, hogy a lelkekben szinte készen volt a válasz, és én ma is úgy fogalmazom meg, hogy amit én mondtam, azt nem én mondtam, azt mi mondtuk,

már úgy értem, hogy akiket képviseltem. Itt tettem javaslatot kétnapos figyelmeztető sztrájkra.*

Ebből kitűnik, hogy az ilyen „amíg itt vannak az oroszok” hangulatú dolgokon én már akkor túl voltam, engem nem ragadtatott el akkor sem az érzelmem. Annyira hétköznapi közelben, annyira gépközelben éltem, hogy nem vesztettem el a realitásérzékemet. Mert azt mondtam, hogy kettő, maximum három nap sztrájkra képes a munkás, többre nem. És ennek is csak figyelmeztető jellege lehet, hogy minket nem lehet semmibe venni. Ez lehet a sztrájk célja, más nem. És én ezt fejtettem ott ki (ha nem is ilyen precízen, mint most, amikor már harminc év távlat áll mögöttem). Nem az én javaslatom, hanem a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácsáé volt a sztrájk. Javaslatot tettem a kétnapos sztrájkra, és ezt a határozati javaslatot fogadta el a kerületi munkástanács. A mi álláspontunk a kerületben a mérsékelték közé tartozott. Öngyilkos jellegű felszólalások is voltak a pánikhangulat következtében. Az elnöklő Karsai viszont maximálisan mérsékelni akarta a küldöttgyűlés hangulatát. Ezek után visszamentem a gyárba, de már aznap délután hozta a futár a megbízólevelemet a december 8-i KMT-ülésre. Mint utólag értesültem, három megbízólevelet küldtek ki, hogy a három közül valamelyik biztosan odajusson, hiszen már volt egy-két szétkergetett munkástanács-összejövetel.

Eljutottam tehát a KMT ülésére, ha jól emlékszem, az építők székházába, a Dózsa György út és a Fasor sarkán. Először is halálra igazoltattak, aztán itt várakoztattak, ott tartottak föl, amott tartottak föl, én már azt se tudtam, miért vagyok itt, amikor hosszú várakozás után végre bejuthattam az ülésterembe. És megkezdődött a KMT utolsó legális, utólag törvénytelennek, illegálisnak nyilvánított gyűlése. Én egy legális munkástanácsülésre mentem be, és egy illegális munkástanácsülésen való részvételért ítélték el.

Ezen a KMT-ülésen először Balázs József** elnökölt. Pontosan azt az abszolút mérsékelni akaró hangot ütötte meg, mint a kerületi munkástanács elnöke, Karsai. Volt egypár ember, aki Balázs József szellemében szólalt fel, de a zöme a felháborodottság állapotában volt, és a sztrájk mellett foglalt állást. Nagyon ügyesen, taktikusan próbálta az elnökség keresztülvinni azt, hogy elkerüljük a sztrájkot. Nem valószínű, hogy el tudták volna kerülni, hiszen az idők, az események, minden a sztrájk irányába kergettek. Tehát valószínűleg bármilyen ügyes is Balázs, és bármilyen ügyesen megszervezte a hozzászólásokat, nem tudta volna keresztülvinni, mert túllépték az események ezt a mérsékelt álláspontot. Ekkor érkezik meg a nógrádi küldött, aki beszámol a nógrádi atrocitásokról, hogy miként tudott bejutni, ami külön szörnyűség volt, és végül a salgótarjáni vérengzésről szóló hírek,*** amelyeket Rácz Sándor közölt a gyűlés résztvevőivel. Következik az én hozzászólásom. Azzal kezdtem, hogy bemutatkoztam, közöltem, Dénes János vagyok, a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácselnöke, és a X. kerületi küldöttgyűlés határozata alapján a kerület képviselője. Konkrétan javaslatot teszek a kétnapos, maximum háromnapos sztrájkra, és ismételten hangsúlyozom, hogy csak figyelmeztető jellegű legyen a sztrájk, de akkor – ha már figyelmeztető

* A Nagybudapesti Központi Munkástanács utolsó ülése. 1956. december 8. Jegyzőkönyv. Közzéteszi Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 8–9. sz. 81–93. o.

** Balázs József a Magyar Acélárugyár szerszámmarósa.

*** Az aznapi salgótarjáni vérengzésről telefonon értesítették a KMT-t, a telefonügyeletes tájékoztatta Rácz Sándort, majd ő az ülés résztvevőit.

tető – olyan legyen, hogy kiterjedjen az élet minden területére. Azt a csúnya szót használtam, hogy totális legyen. Terjedjen ki az élet minden területére, ne legyen víz, ne legyen gáz, ne legyen villany, ne legyen semmi. A humanitás ellen nem vétünk, hiszen a súlyponti kórházakban aggregátorok és a legszükségesebb életmentő eszközök ilyen rendkívüli esetre rendelkezésre állnak. Azzal fejeztem be a beszédemet, hogy a Kádár-kormány tudja meg a Parlament bársonyszékében, az oroszok a harcokocikban, hogy az egész magyar munkássággal, az egész magyar társadalommal állnak szemben. Ez volt az én hozzászólásom, és ennek köszönhető a későbbi tizenöt éves elítélésem.

A szóban forgó december 8-i KMT-ülésem nem sejtettük még azt, ami olyan gyorsan és végzetesen bekövetkezik. Az építők házáat nem egyszerre hagytuk el, hanem körülbelül három csoportban. Mint megfigyeltem, komolyan körbe volt véve és biztosítva, elzárva a környék, de simán el tudtam onnan kerülni. Visszajöttem a kerületi munkástanácsba, és beszámoltam a történetekről, majd az üzemi munkástanácsnak is beszámoltam, természetesen a hírzárlat lejárta után, mert hírzárlatot rendeltek el, hogy ne lehessen előre ellenintézkedéseket tenni. A hírzárlat másik oka volt, hogy kikerekszük a nyugati hírközlést, és ezzel ne hergeljük magunk ellen a drasztikus erővel rendelkező hatalmat. Még arra is gondoltam – pontosabban, mint később kiderült, szervezetenként gondoltunk –, hogy a sztrájk ne hétfőn, hanem kedden kezdődjék. Hétfőn mindenhol hívjanak össze munkásgyűlést, és azon még esetenként a helyi részvétel, a fölzárkózás, illetve annak elutasításának lehetőségét is a munkásság kezébe tegyék le. Gondolom, ahogy ez nálunk, a Kőbányai Gyógyszerárugyárban történt, hasonlóképpen történt vagy történhetett a többi gyárban is. Hétfőre összehívtuk a munkásgyűlést, és ott beszámoltam mind a X. kerületi munkástanács-küldöttgyűlésen történetéről, mind a KMT december 8-i üléséről és annak a határozatáról. Miután ezt ismerttettem, következett a szavazás. A kérdés már teljesen éles volt, lehet, hogy utólag kifogásolható, de a sztrájk kérdését a munkástanács mögötti felzárkózás kérdésévé tettem, olyan formán, hogy aki elfogadja a központi munkástanács felhívását, az a sztrájkra szavaz, aki meg a Kádár-kormány mellett foglal állást, az a sztrájk ellen szavaz. A munkásgyűlés egyhangúan a sztrájkot szavazta meg. Ezek után a Kőbányai Gyógyszerárugyár is, amely eddig vagy teljes mentességgel, vagy részleges mentességgel vett részt a sztrájkokban, most teljes egészében a sztrájk mellett döntött, és be is tartotta. Sztrájktörési kísérletről nem volt tudomása a munkástanácsnak. Országos viszonylatban a legjobb tudomásom szerint, ha nagyon bőkezűen méröm is a tárgyilagosságomat, nyolcvankilencven százalékos volt a sztrájkban való részvétel. Később általam korábban nem ismert munkástanács-vezetőkkel találkoztam a börtönben, és a beszélgetéseink folyamán ez derült ki.

Pontosan nem tudom már a napot, de a kétnapos sztrájk után, tehát akkor, amikor „higgadtan” lehetett volna reálpolitikai szempontból akár a személyemet, akár a munkástanácsot mint intézményt elutasítani, a gyárban a végleges munkástanács-választás megerősítette az ideiglenes munkástanácsot, és számomra abszolút többséget hozott. A végleges munkástanács-választásnál már tisztázottan érvényesültek azok a rendeletek, törvények, amelyek a munkástanács létrehozását szabályozták, így kizárták a megválaszthatók közül a gazdasági vezetőket. Abszolút többséggel választottak meg a végleges munkástanács elnökének.

Már az ideiglenes munkástanács időszakában hatalmi kérdésként jelentkezett a párt, illetve a párt kádereinek a visszahelyezése a gyárba, ami a Kőbányai Gyógyszer-

rárugyár egységes munkás-állásfoglalása mellett nem volt könnyű feladat az akkori körülmények között a hatalom számára. Egységeseek voltunk ebben a szembehelyezkedésben. Egyszer elvi alapon azért, mert Kádár János azt vallotta, hogy kis párt leszünk, de becsületes. Tehát ebből is következik, hogy több pártról volt szó, és az volt az álláspont, ha több pártnak pártirodát adunk, akkor ez nem gyógyszergyár lesz, hanem bolondokháza, eggyel nem kivételezhetünk, és így mindenkinek azt mondtuk, hogy aki a pártba be akar lépni, elmegy, megkeresi a párt helyi szervezetét és belép, de az üzemben nem adunk helyet pártszervezésnek. November 4-e előtt, amikor hivatalosan meghirdették a többpártrendszert, akkor sem adtunk helyet egyetlen pártnak sem. Ebből logikusan következett, hogy ez az álláspont később is maradt. A párt és a hatalom ahhoz a gyakorlathoz folyamodott, hogy lejárt, elűzött kádereit más helyen próbálta kijátszani, ahol nem ismerték. De egy ezernyelcszáz fős közösség nagy kontrollt gyakorol, nemigen jöhetett olyan ember, akiről egy-két nap múlva a munkás-tanács számára ki ne derítették volna, hogy ez innen vagy onnan elűzött igazgató vagy párttitkára és így tovább. Így ezeknek az embereknek nem volt hitelük. Tarkította ezt a Bach-huszárok megjelenése is. Bach-huszárokon értem azokat a karhatalmistákat, akiket elláttak Kossuth-címerrel, piros-fehér-zöld karszalaggal, és olyan széles mosollyal jöttek be a gyárba, hogy keblünkre öleltük őket, de rövid pár nap alatt kiderült, hogy kik is ezek a szépen maszkírozott fiúk. Ez volt a gyakorlat. Így jöttek be a gyárba, így került végső soron fegyveres ellenőrzés alá a gyár. Nem volt semmiféle atrocitás egymás között, ők megtúrták minket, mi megtúrtuk őket, mi megtartottuk a munkásgyűléseinket, sőt már a szóban forgó sztrájk is eme Bach-huszáros vendéglátás közepette játszódott le.

Nem volt könnyű ez az időszak! A gyár testébe beékelve volt egy ávós objektum, a karhatalmisták fészke, és miután eléggé vegyes garnitúrájuk volt, ez a társaság sokat rakoncátlankodott a környéken, különféle atrocitásokat követtek el. Többek között az egyikük egy, a gyárba bejövő, a gyári őrségben szolgálatot teljesítő embert leállított, délután, még nem is volt sötét, odaállította a falhoz, ott motozta meg és kutyával rémisztgette. Jelentették nekem, hogy mi a helyzet, kimentem, közbeavatkoztam. Arcra ismerős is volt ez a pufajkás, de még nem jöttem rá, hogy kicsoda. Megmondtam, ki vagyok, mit akar, ez az ember idetartozik hozzánk a gyárba, ne szórakozzon velem. Elengedte, és észrevettem, hogy italos is a szóban forgó fegyveres pufajkás úr. Ezek után az illető szolgálatba lépett az üzemi őrségbe, én pedig, miután fáradt voltam, valamikor este lefeküdtem a gyári tűzoltóügyeleten, és aludtam. Arra ébredtem fel, hogy elemlámpával világítanak bele a képembe, keltegetnek, és az én kutyás barátom most már ott van megerősítve egy géppisztolyos társával. Nem éppen szép szavak kíséretében a gyárban jelenlévők megrökönyödésére a két fegyveres kivezet, pontosabban kivisz a gyárból, felrak a gyár előtt várakozó teherautóra, aminek orosz sofőrje és orosz katonai kísérői vannak. Mint egy krumpliszákot felhajítottak a kocsni platójára, ahol már jó néhányan fogadtak, és bevitték a X. kerületi rendőrségre, a Gergely utcába. Ott falhoz állás, sétáltatás után bevitték a fogdába, és reggelig ott-tartottak. Meg kellett várni, amíg az akkori rendőrparancsnok, ha jól emlékszem, Tóbiás őrnagy beérkezett, és hozzá fölvezettek. Tóbiás őrnagy meghallgatta a panaszomat, mert kérdésére rögtön panasszal válaszoltam, és panaszt tettem e renitenskedő pufajkás őrség ellen, akik a környék nyugalma, a környék biztonságát és a lelkek biztonságát is állandóan zaklatják, zavarják. Jóllehet nevét nem tudtam, de leírtam ezt a pufajkást, aki délután részegen intézkedett, s akinek az intézkedése volt, hogy engem ide előállítottak. Tóbiás

őrnagy ígéretet tett, hogy vizsgálatot rendel el az ügyben. Két nap múlva észleltük is Tóbiás őrnagy intézkedésének eredményét, s a környék ezután egy árnyalattal csendesebb lett.

Egyszer Kisházi Ödön, nyilván legfelsőbb megbízatásból, kijött hozzánk a gyárba, bizalmat kért Kádár János számára. Szántszándékkal nem az elsők között szóltam hozzá, nehogy az a vád érjen, hogy a munkástanács elnöke előretolakodott, s felszólalásával befolyásolja az egész gyár álláspontját. Nagyon sokan szólaltak fel, a sokadiknak való felszólalásom tulajdonképpen már csak sommázta az elhangzottakat, aminek sajnálkozva ugyan, de az volt a kicsengése, hogy nincs bizalom Kádár János számára, mert a szavak és a tettek ellenkeznek egymással (a pufajkások, a lejárt káderek fölvonultatása stb.). Nem éreztem magamat pimasznak és agresszívnek ezzel az állásponttal, nem a magamé volt, a közösségi állásfoglalást fejezte ki.

A kétnapos sztrájk az elmondott előzmények és a leírt körülmények közepette a Kőbányai Gyógyszerárugyárban lezajlott. A sztrájk után a hozzánk érkező hírek áradatában tudomást szerzünk a Nagybudapesti Központi Munkástanács feloszlata-sáról, jó néhány tagjának letartóztatásáról, a területi munkástanácsok feloszlata-sáról. Többek között letartóztatták Karsai Sándort is. A kétnapos sztrájk után elkeseredés és reménytelenség közepette elkezdődik az üzemi munka, ami ilyen körülmények között egyáltalán létrejöhetett. Az emberek elkeseredettek, kétségbeesettek, a munkástanácsnak és a munkástanács vezetőségének, személy szerint nekem is mérleget kellett készíteni – hogyan tovább? Rózsás elképzeléseink eddig sem voltak, most is arra az álláspontra jut a munkástanács, hogy nem lehet cserbenhagyni a választókat, nem lehetünk hűtlenek a megbízatásunkhoz, és kivárásos alapon élni kell, dolgozni kell, pozícióvédelemre kell berendezkedni. Ha kell, egyik napról a másik napra való állás-foglalással is. Perspektívikusan semmit sem lehet előre fölmérni, már minden bizony-talan, de a helyünkön kell maradni.

A kétnapos sztrájk után megerősödött a hajsza az üzemi munkástanácsok ellen. Most már a rendőrség is a pártszervezők segítségére siet. Bekéri a munkástanács jegyzőkönyveit, sokszor személyesen kérnek, hogy vigyem be. Nem tudom, miért kellett ez, a munkástanács jegyzőkönyveiben semmiféle titok nem szerepelt, soha semmi problémánk ebből a rendőrséggel nem volt, rendre békésen elengedtek, a jegyzőkönyvet otthagyták, de két-három nap múlva visszaadták. A párt követelően helyet kért a gyárban, de ezt a korábbi határozat értelmében maximálisan igyekeztünk meggátolni.

Ezek után drasztikus eszközökhöz folyamodik a hatalom. Alföldi igazgatót levált-ják, kiszivárogo, hogy azon a címen kezdik ki, hogy a pártkönyvét és az igazgatói megbízatását egyaránt a párttól kapta. A pártkönyvét elhajintotta, igazgatói megbíza-tását megtartotta. Ennek alapján menesztik, és Németh Ernőt nevezik ki kormánybiz-tosnak. Németh Ernő ugyanabból a debreceni Rex művekből került ki, ahonnan korábban, évekkel azelőtt Alföldi.

Még Alföldi volt az igazgató, amikor a következő történt. Ő valamikor MDP-tag korában összekerült valami vadászat és tivornyás alkalommal Münnichhel, és erre

* A kormány a sztrájkfelhívásra válaszul december 9-én a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű szervek megszüntetéséről szóló 17/1956. (XII.8.) korm. határozattal törvényen kívül helyezte a területi és a központi munkástanácsokat, így a KMT-t is.

hivatkozva mint a gyár igazgatója kért kihallgatást Münnich Ferenctől, a Kádár-kormány második emberétől. Alföldi meghívott erre a tárgyalásra. Megmondom őszintén, hogy a téma is érdekelt, de a természetes emberi kíváncsiságom is, sőt a politikai érdeklődésem is arra vezetett, hogy éljek ezzel a lehetőséggel. Meghívást kaptunk a Parlamentbe egy kihallgatásra, egy beszélgetésre Münnich úrhoz. A következő kitörölhetetlen élmény maradt bennem: már annyira magabiztosak voltak az urak, hogy meg sem motoztak egyikünket sem. A földszinti sötét dióbarna bőrgarnitúrák részlegben fogadott bennünket Münnich úr, egy kora decemberi reggelen, borongós, rossz hangulatú időben, szivarozva, szemüvegesen, joviálisan, Churchillt mímelve. Fogadott bennünket, hanghordozásában, gesztusaiban szemmel láthatóan élvezte a hatalmat. A tárgyi részről nem kívánok sokat beszélni, az a lényeg, hogy visszakapta a gyár az említett, a gyár testébe idegenként beékelte egykori ávós objektumot. Miután bemutatta az igazgatót mint a munkástanács elnökét, Münnich úr megveregette a vállamat, mondja, hogy számítnak a munkástanácsokra. Élve a lehetőséggel, elmondom, hogy mi a sorsunk. Hisz ekkor történt Tóbiás rendőrőrnagy vendéglátása, a két pufajkás csodálatos szép viselkedése. A következő a válasza erre Münnich Ferenc úrnak: ez csak helyi kiskirálykodás, mihelyt a központi hatalom megerősödik, az ilyen kiskirályoknak letörik a szarvát. Számítnak a munkástanácsokra!

A kormánybiztos kijelölése azonban jogilag teljesen formálissá tette a munkástanácsot. Minden eddig élvezett jogot, amit a munkástanács-rendeletek jelentettek, nullára redukált a kormánybiztos kinevezése. Természetesen az volt a hatalom szándéka, hogy így legyen, a munkástanács és a munkásság nem apellálhat a kormánybiztos ellen, nem fickándozhat a kormánybiztosra ruházott hatalom ellen. Németh Ernő ezt a kormánybiztosi megbízatást csak akkora elánal csinálta, amennyire abszolút muszáj volt, de amikor muszáj volt, akkor határozott volt. Többek között nem lehetett tovább meggátolni a párt megjelenését a gyár területén, tehát az üzemi pártszervezet létrehozását, de azért késleltetni óhajtottuk.

A munkásgyűlés (tehát nem a munkástanács) ismét eldöntötte, hogy a gyárban a pártszervezésnek, a pártnak helye nincs, aki a pártba be kíván lépni, elmegy a kerületi pártszervezethez, és ott belép. Itt nyugodtan dolgozhat, tudhatja róla mindenki, hogy párttag, nem fogja bántani senki, de gyári, üzemi pártszervezetnek helye nincs. Lehetetlen helyzetbe hozta ezzel a munkásgyűlés a munkástanácsot. Hiszen a munkástanács már-már eltúrta az illegális pártszervezést. Most már lassan kéthónapos gyakorlatom van mint munkástanácselnöknek, majdnem három, ez már nagy idő, és tudtam, hogy itten nagy problémák lesznek. A munkásságot el nem árulhattam.

Végül eljutunk odáig a pártszervezésben, hogy helyiséget kap a párt; nem kapja vissza, bár követeli a munkástanács helyiségét, a volt MDP-helyiséget, hanem az irattárnak az egyik kis mellékhelyiségét, ami a párttaglétszámuhoz viszonyítva – voltak már kilencen – maximálisan elegendő. Tehát súlyának, arányának, méltóságának megfelelő helyet kap az irattárban. A pártot támogató instruktorok, odajövő segítségnyújtók csapatostól jönnek, általában más üzemekből, lejárt, hitelüket vesztett funkcionáriusok. Gálné, akit az Egyesült Gyógyszerből úztek el, szépen kifésülködve a Kőbányai Gyógyszerben képviseli az MSZMP-t. Támogatja ezt a kilencfős pártot, ő az instruktor. Németh Ernő és a munkástanács viszonya, az adott körülményekhez viszonyítva, korrekt. Németh Ernő fölméri, hogy a statáriummal, az ő kormánybiztosi kinevezésével és annak jogi vonzatával a munkástanács sakk-matt helyzetben, herélt állapotban van.

Fölmerült az önfeloszlatás gondolata is. A munkástanácsban most már nagyon érvényesül az óvatos, számítgató embereknek a lassúbb tempója, de akkorra már, az adott körülmények között, az ő szemléletük a megfelelőbb. Általános lanyhulás van a munkástanács tagok részéről, szép lassan a munkástanács határozottabb része szűkül, magára marad. A munkásság még nem taktikázik, a munkásság még egy emberként az ötvenhatos munkástanács vonalán marad, de akik itt most már a vezetésben vannak, tovább látnak, és akik valamit tettek, mondtak, félnek, és taktikusabbá kezd válni ez a társaság. És kiderül az is, hogy ki az, aki átálló. Többek között az egyik küldött, aki a kerületben az összeköttetést tartotta. Teljesen nyilvánvaló és világos volt számomra, hogy már teljes egészében átállt, és miután most már egyre gyakorlottabb vagyok, nem támadom, nem kezdem ki, nem leplezem le, hanem így, ahogy van, mocskosan, az én ítéletem szerint árulóként, továbbra is tagja a munkástanácsnak, hiszen már nem árthat, már mehet küldöttnek akárhova, szóval nincs jelentősége az árulásának. Biztos más is volt ilyen, nyilván volt olyan, akire fel se figyeltem, nem is gondoltam rá.

Lehetetlen helyzetbe került a munkástanács, de még mindig az a többség döntése, hogy a helyünkön kell maradnunk. Közben kint a világ maximálisan kezd megváltozni, lassan már túl vagyunk a csepeli sztrájk fegyveres leverésén*, és köztudott, hogy ott halott is volt. Természetesen a hírek felnagyítják, nincs módomban ellenőrizni, a felháborodás engem is elragad, fölmerül újabb sztrájk az esetleges lehetősége, de nem vállalja senki az ódiúmat, még a meghirdetés erejéig sem. A hatalom, pontosabban a kormány, mindent elkövet azért, hogy a munkástanácsokat a napi eseményektől, a napi politikától visszaszorítsa az üzembe. Ez menne is, ha az üzemben csak üzemi problémák lennének. De a hatalom, miután minket ki kívánt tolni a napi politikából, saját szerveit be akarja nyomni az üzemi napi életbe, az üzemi napi politikába, tehát magában a kormány elgondolásában hiba van, ellentmondás van. A kettő együtt nem megy. Miután minket beszorít egy sündisznóállásba, ez védekezést jelent a kormány számára, bosszantó védekezést, hisz a sündisznóállásba szorult munkástanácsok mellett van az egész gyári munkásközösség, beleértve a vezetést, a középvezetést, a munkást, az utolsó udvartakarítóig. Egy emberként magam mögött érzem, nemcsak én, hanem maga a gyári munkástanács is. Így van lelki erő, ebben az abszolút lehetetlen helyzetben is, a további, most már kétségbeesett védekezésre. Többé munkásgyűlés mint olyan a gyár területén nem lehet. Ezt a még érvényes statárium, a kormánybiztos személye a hatalom számára biztosítja. A munkástanács az előbb említett lehetetlen sündisznóállásban menti, védi, ami menthető.

A mindent fölkaparó esemény ismételtén a Kádár-kormány rendelete, a racionalizálás elrendelése.** A racionalizálást pontosan kisúlyozzák, így a Kőbányai Gyógyszerárugyárnak százharmincegy fő racionalizálását írják elő. Most mérem föl, amikor a racionalizálás történik, mennyire megváltozott körülöttem a világ. A Kőbányai Gyógyszerárugyár, annak ellenére, hogy kormánybiztos van, más közegben és szellemiségben él, mint számtalan sok gyár a kerületben, Budapesten vagy az országban.

* 1957. január 11.

** 15/1956 (XII.29.) Korm. sz. rendelet a népgazdaság átszervezésével kapcsolatos munkaügyi kérdésekről. Végrehajtására l. 1/1957 (I.5.) M.T.H. sz. utasítás, 3/1957 (I.13.) P.M. sz. rendelet, 8/1957 (II.2.) P.M. sz. rendelet.

Ezt a racionalizálási rendeletet a kormány az ország legtöbb üzemében teljes egészében a munkástanácsok ellen használta fel.

Mi nem akartunk feleslegesen utcára dobni embereket, a rendelet viszont lehetővé tette a nyugdíj előtt állókat igen kedvezően nyugdíjaztatni. A lényeg tehát az, hogy igyekeztünk minél több közvetlenül nyugdíj előtt álló embert rábeszélni, hogy fogadja el a racionalizálást, hogy ne kelljen feleslegesen irritálni embereket, és még kevésbé kelljen használható, fiatal munkaerőt a gyárból elküldeni. Az üzemek döntő többségében a racionalizálást a forradalom ellen hajtották végre, a Kőbányai Gyógyszerárugyában viszont ezt a hatalom a racionalizálással nem tudta végrehajtani. Annak ellenére, hogy most már végső soron ott van a párt is, most már a munkástanács ülésén ott van a párttitkár vagy helyette valaki, de még mindig a volt MDP-helyiségben van a munkástanács.

A racionalizálással kapcsolatban bér- és normakérdések is fölmerültek. Összehívtunk egy szakmai értekezletet – Chinoín, Reanal, Egyesült Gyógyszer és még egypár nem gyógyszergyárat is –, ahol az volt a cél, hogy legalább tudjunk egymásról. A küldöttértekezlet, amely mint szakmai értekezlet volt meghirdetve, nem azt az összetételt hozta, amire számítottunk, hozzájárultak az eltelt napok – mire az elhatározás realizálódott, hitvány gyávaságból nem mertem kirukkolni az eredeti igénnyel, ami tulajdonképpen az elvesztett területi központi munkástanács szervek pótlását célozta volna. Az elmondottak bizonyítják a napról napra szűkebb helyre szorulást; a „meg-erősödő” hatalom teljesen lehetetlen helyzetbe hozza, most már üzemeken belül is, a munkástanácsot. És ezt én pontosan le tudom mérni, hiszen azok a munkástanácsok nem tudják ilyen pontosan lemérni, ahol nem volt ilyen hűséges ragaszkodás a megválasztókhoz. Elsősorban ez az, ami dominál, tehát a megbízatás életre-halálra, és ahol ez lazább volt, ahol könnyebben tudtak – még csak nem is árulásként – alkalmazkodni az eseményekhez, ott előbb-utóbb feltétlenül lelki problémákhoz, sőt magához az elárulás tényéhez is elvezetett vagy elvezethetett – mint tudjuk, sokaknál elvezetett. Nálunk ez nem játszódott le jellemezően és nagy számban a munkástanácsstagságon belül, és ezért pontosabban le is tudtuk mérni az ellehetetlenülésünket, amit kihangsúlyozott a kormánybiztos, hiszen most már napról napra erősebb az ő hangja is, de a párté is. Ezek után elképzelhető, hogy én mennyire ellehetetlenültem a gyárban.

1957 februárjában meghívást kapok egy minisztériumi értekezletre, a Markó utcába, mert a vegyipar valami zseniális szervezés folytán a nehéziparhoz tartozott. Meghívást kaptak erre az ország különböző gyógyszer- és vegyi gyárai, tehát országos minisztériumi értekezletről van szó. Megyünk, kormánybiztos, MSZMP-titkár, főmérnök és munkástanácselnök. Az értekezlet szakmai előadója a miniszterhelyettes. Természetesen itt már teljes egészében polgárjogot nyer az elvtárs szó használata, és az előadás bizony nagyon siralmas képet fest a megindulást, az elmúlt időszak káreseteit, termelés kiesését és termelési eredményeit illetően. Én nem tudtam megállni, hogy azokat az eredményeket, amiket mi elértünk, ott el ne soroljam. Elmondottam, hogy attól a siralmas képtől, amit a miniszterhelyettes az ország gyógyszeriparának, vegyiparának problémáiról, termelési eredményeiről lefestett, a Kőbányai Gyógyszerárugyár eredményei igen eltérnek. A Kőbányai Gyógyszerárugyár vezetősége, munkástanácsa nem vesztette el a fejét, legalábbis gazdasági szempontból biztos, hogy nem, hiszen nem mondtuk fel a szovjet rendelkezéseket a legvadabb időszakban sem, mert tudtuk, hogy a legjobb vevőnk a Szovjetunió. Eladhatatlan volt a magyar gyógyszer különben, mert nem tudtuk tisztességesen becsomagolni. Elmondottam, hogy a januári

tervteljesítés hozta azt az eredményt, amit a gyár korábban a legnagyobb pártellenőrzés közepette produkálni tudott. És ezekben az eredményekben benne van az egész munkásság fölzárkózása a munkástanács mögé. Szóval dicsértem mindenkit, aki ebben az eredményben szerepelt. Igen nagy elismerést és tapsot kapott a hozzászólásom, a szünetben odajöttek az emberek, gratuláltak, már kezdtem egészen jól érezni magamat.

Jön az értekezlet második része, ahol Niederleiter úr mint a minisztérium párttitkára tartja az előadást. Niederleiter egészen más húrokon játszott, mint a szakmai oldalt képviselő miniszterhelyettes. Niederleiter úr fölhergelte azokat, akik elmondták, hogy ők milyen hősök voltak, hogy voltak lábuknál fogva fölakasztva, hogy mentették meg a pártkönyvüket. Amikor már kellő volt a fölajzás, akkor személy szerint én következtem, hogy már jó lenne, ha az ilyen fekete bárányok eltűnnének. És annyira ment ez, hogy határozatot hoztak, amit meg is szavaztak, amelyben megerősítik Kádár urat, természetesen elvtársnak címezve, az eddigi politikában, és felszólítják, felkérlik a kemény kéz alkalmazására. Számoljon le, és a többi és a többi. Nem tudtam szó nélkül maradni, és közöltem, hogy számomra a munkástanácselnökségi tisztség betöltése nem az én választásom volt. Engem választottak meg, és az számomra kötelezettséget jelent. Akkor kötelezettséget, amely minden testi-lelki energiámat igénybe vette. És eleddig mindenki arra szólított föl, hogy maradjak a helyemen. Mind a munkástanács vezetősége és tagsága, mind a gyári dolgozók, a gyári vezetőség, a szakszervezet, a párt, a rendőrség – ön az első, aki fekete báránynak titulál, és azt az óhaját fejezi ki, hogy már jó lenne, ha ilyen fekete bárányok nem lennének. Hát én ezt a kérést nagyon komolyan veszem. Olyannyira, hogy már nem tekintem magam a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácselnökének, és így, miután már nem vagyok a munkástanács elnöke, a jelen távirat megszövegezésétől, illetve annak megszavazásától tartózkodom. Nem voltam biztos, hogy visszajutok a gyárba, nem tartottam elképzelhetetlennek, hogy már ott letartóztatnak, hiszen egy ilyen nagyságrendű értekezleten, gondolom, ott voltak a „szakemberek” és az illetékesek.

De mégis visszakerültem a gyárba, és hogyan, hogyan nem, valamilyen hír már telefonon odajutott, mert eléggé felzúdult állapotban volt a társaság, de leszereltem a várakozók hangulatát, és a történekről beszámoltam a munkástanács elnökségének. Az elnökség elhatározta, hogy a munkástanács tagokat összehívja, hogy a teljes munkástanácsnak is beszámoljon. Ez ellen még nem emelt kifogást a kormánybiztos, ellenben a munkásgyűlés összehívását és a lemondásom közlését a munkásság számára már nem engedélyezte. Így csak a munkástanácsnak és az elnökségnek tudtam a lemondásomat bejelenteni.

Február 26-ával hivatalosan – írásban, papíron – is megtörténik a lemondásom. Miután volt még szabadságom az előző évről, meg abból az évből is, kivettem. Ezzel megszűnt a kötelezettségem a gyár felé, megszűnt a vélt védettségem, amit a közösség adhatott, elfogott a teljes kiszolgáltatottság érzése, hisz azért vettem ki a szabadságomat, mert tudtam, hogy le fognak tartóztatni, de úgy ítélt meg, hogy semmi vétkem, semmi bűnöm nincs, mások és önmagam előtt egyenes gerinccel állok. Amit ezért el kell viselnem, megítélésem szerint képes leszek elviselni, egészséges, huszonhét éves fiatalember voltam, hittem az igazamban, hittem a saját testi-lelki erőmben, és felkészültem önmagamban arra, ami következik.

Felmértem, most már egyedül, hogy milyen az engem körülvevő világ. Csupán azt határoztam el, hogy ne az ágyból húzzanak ki, öntudatlanul, csipásan, taknyosan, hanem ha már bekövetkezik, akkor teljes öntudattal magam nézjek ezzel a kérdéssel

szembe. Nem szándékoztam illegalitásba menni, álnevet, hamis papírokat szerezni, de mivel szabadságot vettem ki, kötelezettségem nem volt, gyerekeim, feleségem nem volt, barátnőim voltak, s így megbeszéltem magammal, hogy még magamnak sem mondom meg, hogy melyik este hol alszom. Így senki, még anyám se tudta, hogy napközben hol vagyok található. Éppúgy mozogtam, mintha mi sem történt volna. A gyári pártot szervező hölgy még megnyugtatóan, hogy ha március 15-ét megússzuk, akkor biztos nem lesz semmi bajom. Talán jól is esett az ő szájából ez a megnyugtató, és most már csak azért sem akartam március 15-e előtt lebukni. Ha már március 15-e után nem muszáj, akkor minek. Fürdőbe jártam, imitt-amott barátaimmal véletlen összeszaladtam, senki elől nem bújtam el, nem volt rejtegetnivalóm.

Így történik, hogy március 13-án megyek hazafelé – a szüleim állattartással foglalkoztak –, már csak okosságból sem haza mentem először, hanem a jószágokhoz, hátha kell valamit segíteni. Hisz' már hónapok óta nem segítettem az anyámnak. Nem tudtam bemenni a telekre, mert be volt zárva, de az állatállomány hangjáról tudtam, hogy nagy baj van, mert nincs olyan hanyag, rosszul dolgozó anyám, hogy ilyen szép, világos, késő délután ordítsanak a disznai. Ebből tudtam, hogy már legalább egy napja nem kaptak enni. Hát mindegy, gyerünk haza. Amikor egy unatkozó cigarettázó fiatalember és egy sötétszürkés autó előtt elhaladtam, akkor már a bőröm alatt is éreztem, hogy a körön belül vagyok. Elérkeztem a Szent László tér 17-be, ahol akkor laktunk. Kinyílik a kiskapu, és szuronyos puskás rendőr okoz számomra már nem is túlzottan nagy meglepetést. Mire fölocsúdok a rendőr látványától, civil ruhás egyének körbekapnak, kézfeltartásra szólítanak fel, és még a lábam közét is megtapogatják. Senkit nem láthattam a családomból, mert rögtön belöktek a hátsó ülésre, és ketten mellém, egy a vezető mellé az ülésre, a géppisztolyt, persze, rám fogta, föltérdelve az első ülésre.

Előttünk motoros, majd egy követő, valószínűleg nyomozókat szállító személygépkocsi kíséretével bevitték a főkapitányságra, ahol az első emeleti kihallgatósobában két úr fogadott. Az egyiket ismertem, László őrnagy volt, aki Tóbiás őrnagyot követte a rendőrpáncsnoki poszton. Biztos nem volt elég határozott ez a Tóbiás! Azzal kezdte László őrnagy úr: „megjött, hőbörgős Dénes?” Mondom: „nem jöttem, hanem hoztak. De ha idézést küldtek volna ki az urak, akkor jöttem volna, mint az elmúlt hónapok gyakorlata alapján telefonukra, idézésükre, szóbeli üzenetükre bármikor megjelentem a rendőrségen, most se tettem volna mást.” László őrnagy eltávozott, és jegyzőkönyv felvételére átadott az itt lévő, nekem be nem mutatkozó, rendfokozatát se megnevező, de sejtésem szerint bizonyára nyomozó rendőrtisztnek, aki azzal kezdte, hogy „jól kibaszott maga velünk, már két napja nem láttam a családomat”. Mondom: „mint előbb tetszett hallani, el lehetett volna kerülni, ha egyeztettük volna az időpontokat, én az idézésükre bejöttem volna.” De ő szeretne hazamenni, és minél hamarabb csináljuk meg ezt a legelső feljegyzést, ezt a jegyzőkönyvet. Mondom: „annak nincsen semmi akadálya, ha a jegyzőkönyv azt tartalmazza, ami a valóság, azt aláírom, ha viszont ettől eltérünk, akkor én semmit nem írok alá.” Miközben a jegyzőkönyv készült, nem volt különösebben goromba a hangnem, én voltam még akkor annyira határozott, hogy a legkisebb nekem nem megfelelő oktrojált szöveget nem engedtem fölvenni. Már egy-két papírt kitépett, eldobott, telik az idő, szépen besüt a március 13-i nap, most már lassan a késő este napsugara, és egyszer csak hallom a nagy morajlást. Ugye szó volt MUK-ról, és ez a hatalmas tömeg, hogy megint pont most kellett nekem lebukni, és fülelek, és hallgatózom, nézem a nyomozó viselkedését. Ő is lapít, csakhogy

én fölfele emelkedek a székről, ő lefele megy az asztal felé. És nézzük egymást, mind a ketten meghökkenve. Ő tudta, hogy miért hökken meg, én tudtam, hogy én miért élenkültem fel. Segyszer csak erősödnek a hangok, sok hang, nem kivehető, hogy miről van szó, és valahogy nem az a hang, aminek én örültem volna. A nyomozatos úr a homlokára üt: „ja, most jut eszembe, hát a határőr elvtársak tüntetnek a Kádár elvtárs mellett.” És az előbbi jelenet tükörképe lejátszódik. Én elsüllyedek a székemben, a nyomozatos úr föl az ő ülőhelyén, és ezután folytatódik a kihallgatás. Csak ismerkedés, puhatolózásjellege volt a kihallgatásnak, meg holmi nacionálé rögzítése; ő igyekezett haza a kedves családjához, engem pedig levezettetett egy szolgálattévő rendőrrel a pincébe.

Mindenemet elvették, kaptam egy csajkát meg egy kanalat, és bebocsátottak egy zárkába, aminek már négy-öt lakója volt. Tortaszeletszerű volt a zárka, minden beton, se ablak, semmi. Valami instrumentum cserélgette a levegőt bizonyos időnként, és ha a szolgálattévő elfelejtette megindítani, levegőhiányban fuldokoltunk, kínlódtunk. Ez volt az egeres, a befogó, átmeneti jellegű zárka, az volt a szerepe, hogy a mélylélektan szabályai szerint megtegye a megfelelő nyomást az egyénre. Én ez alól tudatosan igyekeztem magam kivonni, kezdve rögtön az első vacsorával. Karalábéfézeléket adtak, úri módon egy egész teli csajkával. Itthon sem szerettem, anyám főztjeként sem igen ettem meg, pedig anyám megtanított enni. Nekiültem ennek a csajka karalábéfézeléknek, ami hányingert keltően undorító és bűdös volt, és olyan fás volt, hogy helyenként rághatatlan. Zárvatársaim ámulatára utolsó csöppig megettem, hisz a ruházatom és a csajka karalábéfézelék bekebelezése között óriási ellentmondás volt. Körülnéztem a sorstársaimon – majd nagyon fontos a későbbiek folyamán a megnevezés, mert más a sorstárs és más a rabtárs –, egyikük nagyon ingadozó léptekkel járkált, medvetalpa volt, mind a kettőt elverték. A többiek meg egy-egy nap rendőri terméséként ülepedtek le ebben a zárkában (paprikahamisító, strici). A medvetalpu ugyancsak politikai volt. Későbbi rabsorsomban már elítéltként is találkoztam vele. Valamikor éjjeltájban nyitják az ajtót, nevemen szólítanak, betesznek egy csodalíftbe, és a fene tudja hányadikon, valahol egész fönn, a mennyország táján, egy folyosón keresztül bevezetnek egy nagy terembe. Hirtelen nem is tudom felfogni, hogy hol vagyok, mert ha az arcok jobbak lettek volna, azt hittem volna, hogy a református képekről ismert apostoli asztalt ülik körül az úrvacsorázók, mert tizenvalahányan ültek egy hosszú asztalt körül. Zavarta ugyan a képet, hogy különféle instrumentumok is voltak az asztalon, rádió meg egyebek, nem is tudtam hirtelen felmérni, valószínű, hogy egy hekusügyeletre vihettek föl, mert valamelyik úr kíváncsi lehetett rám. Az volt az első kérdése, hogy lesz-e MUK. Közöltem, hogy nem lesz. „Hát ezt honnan tudja?” Mondom: „azért nem lesz MUK, mert önök itt vannak talpig fegyverben, itt vannak az oroszok, épeszű ember nem is gondolhat arra, hogy lesz MUK.” Ezzel egyetértett. Azért, „mert úgy fognak működni a gépfegyvereink, mint a húsdaráló”. Itt ugyan ellentmondást láttam a gépfegyver és a húsdaráló összehasonlításában, de úgy gondoltam, ilyen dolgon most nem vitatkozhatunk. Majd arról tartott előadást, hogy engem mennyire megtévesztettek, mennyire kihasználtak, hisz pont ilyen emberekre volt szüksége az ellenforradalomnak, akiket be tudnak ugrasztani. Hamar megunták a szereplésemet, vissza vittek a pincében lévő, most már szépen mondhatom, hogy légkondicionált zárkába.

Ebben a tortaszelet zárkában az Óbudai Gázgyár munkástanács tagjával, Tornyos Jancsival kerültem össze, majd valamikor éjszaka behozták az Ikarus munkástanácsel-

nökét, Balogh Ignácot is. Egyiket se ismertem, itt találkoztam velük először, és igen nagy és erős adó élmény volt számomra az emberi magatartásuk. Tornynos Jancsinak becsülettel el volt verve a talpa, a Balogh Ignác esetében pedig megható volt számomra, ahogy elmondotta, hogy felesége és kisgyermeké mellől húzták ki az ágyból.

Másnap délelőtt újabb kihallgatás. 14-én éjjel átvittek a Gyűjtőbe. Annyit tudtam, kőbányai lévén, hogy a Gyűjtőfogházatot még Ferenc Jóska építtette. De hogy Ferenc Jóska ennyire zseniális ember lett volna, erre csak ezekben a napokban jöttem rá. Igaz, hogy ezeket a zárkákat két személyre tervezte, na de hát halad a világ, és tizennyolcan voltunk egy zárkában.

Nekem korábbról ebben a környezetben nem voltak ismerőseim. Itt viszont a sorsom különféle emberekkel hozott össze: egyszerű villamoskalauztól kezdve fiatal egyetemistákig, többek között egy Fáncsik György nevű fiatalemberrel. Ez a Fáncsik György az első éjszakán tűnik fel, és marad meg örökre az emlékezetemben, amikor áthoznak a főkapitányságról, a Deák Ferenc térről, a Gyűjtőbe. Egy jó arcú, meleg barna szemű fiatalember, a legjobb benyomást tette rám, csak feltűnt, hogy rendkívül ideges, és nagyon fél. Úgy látszik, indokolt volt a félelme, később, évek után tudtam meg, hogy kivégezték. Ha jól tudom, a Tűzoltó utca környéki fegyveres csoportnak volt a tagja, és összeköttetésben volt a Corvin közzel, a Kiliánnal. Halálra ítélték, az ítéletet végre is hajtották.*

Bornemissza** volt iparügyi miniszterre emlékszem, akit miért, miért nem, behoztak, és ott töltötte ezt a nagy begyűjtés időszakát. Több mint egy hónapot töltöttünk el igen szigorú és rideg körülmények között, amikor levezettek a földszinti zárkába, és ott sorban hirdették ki a rendőrbírói végzéseket. A végzést odaadták, hogy olvassam el, írjam alá. Hárman voltak a zárkában, miután elolvastam, közöltem, hogy nem felel meg a valóságnak, ami le vagyok írva, és nem óhajtom aláírni. Közölték, hogy ha nem írom alá, akkor is érvényét veszti, mert a felolvasás pillanatában már érvényes. Tekintettel arra, hogy igen agresszív volt ez a fellépés, s ha már így is érvényes, úgy is érvényes, gondoltam, minek verjenek még három napig, aláírtam. Ezek után valamilyen éjjel – beprésselve speciális rabszállító kocsikba, igencsak túlzásúfoltan – kerültem át Kistarcsára az internálótáborba, itt is az úgynevezett egeresben fogadnak. Nagyon-nagyon sokan voltunk, nagyon kevés volt a kübli, nagyon kevés volt a víz, előbb elfogyott a víz, aztán a kübli megtelt, aztán reggel tele volt a vizesedény is. Rövid egy-két napos itt-tartózkodás, tetűirtás, megfelelő lelki előkészítés után – hiszen a hangvétele abszolút drasztikus volt, mind a hangerőt, mind a gesztusokat illetően – előkészítettek az internálótáborbeli életünkre, ami ugyebár a felolvasott rendőrbírói végzés alapján hat hónap. Úgy ítélték, hogy ezt a hat hónapot énnekem mindenholyan ki kell bírni.

Pár nap után az egeresből szétosztották a társaságot, osztályidegeneket meg csendőröket a D-épületbe, a többieket, akik jobb minősítést nyertek, más épületekbe, én ha jól tudom, a C-épületbe kerültem. Lencse főtörzsőrmester úr volt a körzetparancsnok. Nagy zárkák voltak, százvalahányan voltunk egy-egy zárkában, persze a százvalahányat úgy kell érteni, hogy maximális térkihasználás mellett, smasszerlogika

* Fáncsik Ferenc műszaki ellenőrt, a Kisfaludy utcai felkelőcsoport tagját 1960. január 3-án végezték ki.

** Bornemissza Géza 1935–38 és 1943–44 között kereskedelmi, közlekedési és ipari miniszter. 1945-ben és 1957–59 között letartóztatásban volt.

szerint, ábécé sorrendben kellett feküdni, előfordult, hogy négyen-öten aludtunk keresztben a kétszemélyes ágyon. Nem tudom elfelejteni, 52A185 volt a számom, és ezek a számok aztán kifejezték később, amikor már szakemberek lettünk, az időrendet, hogy ki mikor került be, meg nagyjából azt is, hogy milyen csoportba sorolták, hiszen más volt a „Nagy Imrések” száma, más volt a különféle időszakokban bekerültek száma. Így telik az idő, és ennek az életemnek a visszássága, furcsasága, elviselhetlensége mellett az a nagyszerűsége, hogy fantasztikus emberanyagot lehetett megismerni.

Egymástól is féltünk, nem tudtuk, hogy ki kicsoda, a félsz akkora, hogy nem őszinték az emberek egymással. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy nekem minden jegyzőkönyvben volt, semmiféle más ügyem nem volt, én a magam dolgát nem is szégyelltem, sőt biztos, hogy feszített egy adag büszkeség, mert úgy éreztem, hogy nem akármilyen tett, ami rám hárult, és biztos, hogy aki így fogta föl az ügyét, az tudott beszélni róla, és a nagy élmény inkább (ha ezt a mai szót használhatjuk) feldobott. Én nagyon sokat tanultam különféle dörzsölt csibészekről, hiszen ott mindenféle ember megfordult. Nagyon sok volt a fiatal, ha jól tudom, még kiskorúak is voltak közöttünk. A zöm meg az én korosztályom volt.

Lehetett jelentkezni munkára, és én jelentkeztem is. Elvittek Budára, a Sas-hegy alatt lévő laktanyába. Így teljes egészében elaludt az a gondolat, hogy az én ötvenhatos szereplésemnek valami komolyabb következménye lehetne.

Később visszavitték a munkáról Kistarcsára, először ugyanabba az épületbe, csak másik körletbe, és az első meghökkenés az volt számomra, amikor áthelyeztek a D-épületbe. A D-épületben szigorúbb volt a bánásmód, az ablakok precízebben voltak lemeszelve, szigorúbbak voltak a séták, gyakran atrocitással, gumibotos veréssel, pofonokkal tarkítva. Ennek ellenére egyszer egy ilyen körömvakarásos ablakrészen kilestem, és meghökkenve tapasztaltam, hogy a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácsstagjai, illetve elnökségi tagjai közül jó néhány ott sétál. Többek között Bittner Emil, Gaskó László, Kőszegi és Sárosi. Miután ezt a megállapítást megtettem, tudtam, hogy valami készül ebben az ügyben.

Egy alkalommal beszélőre lettem volna esedékes, így nem borotváztak meg, várom a vasárnapi beszélőt. A hét második felében már rendelkeztem vagy nyolcnapos szakállal, amikor hívatnak, és fölvezetnek az internálótábor nyomozati részlegéhez. Odaállítanak a folyosón arccal a falnak, és legalább tizenöt-húsz percig ily módon várakoztatnak. Megszólít egy hang, és azt kérdi, hogy: „maga az Dénes?” Mondom: „igen.” Végignéz, és azzal kezdi, hogy: „mit szólna hozzá, ha a szakállát egyenként kitépném?” Mondom: „az önnek rendkívül unalmas lenne, nekem pedig rendkívül kellemetlen, tekintettel arra, hogy igen sok szál szakállam van.” Gondolom, ezt bemutatkozásnak szánta, ezek után beparancsolt a kihallgatósobába, és megkezdődött a kihallgatás. Inkább csak előkészítés-jellege van ennek a találkozásnak. Tájékoztatlannak tartottam az érdeklődése alapján, és úgy éreztem, hogy azt se tudja pontosan, hogy mit akar. Végül kiállította a szolgálati jegyet, melynek értelmében levittek az egeresbe.

Előtte még azért közölte, hogy a hathónapos internálási végzés ugyancsak rendőrbírói határozattal, még kétszer (tehát összesen tizennyolc hónapra) meghosszabbítható, minden különösebb indoklás, hókuszpókusz nélkül. Lekerültem az egeresbe, és odaállítottak a falhoz. Ismételten a helyi szokás szerint, arccal a falnak, az egeres ügyeletes szobája előtti folyosón. Két tiszti rendfokozatban lévő rendőr teljesített szolgálatot. Állok a falnál, egyszer csak egy úr érkezik, megszólít, s azt kérdi, hogy:

„miért vagy itt?” Megszólítására visszanéztem, fölismertem a volt körletparancsnokomat, Lencse főtörzsőrmester urat. Mondom: „munkástanácselnök voltam.” „Igen? Üldözted a kommunistákat?” S azzal pofán vágott. Nem sokat gondolkodhattam, kaptam a másodikat Lencse úrtól. Felmerült egy pillanatra, de csak egy pillanatra, hogy hirtelen lehajolok legalább, s olyan jó közel volt az a fal, de elhessegettem magamtól ezt a bátortalan gondolatot, különben is megszólalt a főtörzsőrmester. „Nézd – azt mondja –, állja!” És ezzel a bemutatkozás megtörtént, nyilvánvaló, Lencse úr ezzel a szándékkal jött, nyilván telefonhívásra. Utána levittek egy betonzárkába, aminek föl volt öntve a padlózata vízzel. Miután nem volt ablaka, semmi szellőzése, a falak izzadták a nedvességet. Rövidnadrágban vagyok, egy szál szandálban, hiszen százvalahányan voltunk egy zárkában, és augusztusi hőség volt. Egy szál vékony ingben, és itt bizony volt egypár fok hőmérséklet-különbség, azonkívül a falak izzadták ezt a nedvességet, talpélig tocsogtam a vízben. Tudtam, ha ez így megy, ez tüdőgyulladás, nem lehet így kibírni. Amíg lehetett, amíg az idegeim engedték, mozogtam. Teljesen átázott a lábam, aztán hajamat előrehúzáva letámaszkodtam egy sarokba, mert már nem tudtam talpon lenni. S az volt a szerencse, hogy estére tarhonyás lecsó volt, hiszen ennek volt a szezonja, olcsó is volt, volt hát bőven. Valami becsületes házimunkást foghattam ki, aki fölmérte, hogy mi a helyzet velem, s egy nagyon becsületes adag forró és csípős, erős lecsót adott. Ettől egészen visszajött a testi, majdnem a lelki kondícióm is. A csajka bennmaradt még, lefordítottam, ráültem egypár percig, mindaddig, amíg ki nem vitték.

Takarodó után fölvisznek egy szinttel feljebb, és egy olyan zárkába helyeznek el, ahol kapok egy szál pokrócot. Ahogy az ajtót becsapták utánam, én már aludtam is. A legmélyebb álmomban vagyok, amikor nem éppen barátságosan fölkeltenek, és fölvisznek az egeres ügyeletéhez, ahol két rendőrtiszt elkezd kihallgatni. Hát persze, még tájékozatlanabbak, mint a délutáni nyomozó, és nagyon rövid kérdezősködés és jó néhány valagba rúgás meg gumibotozás, hajtépés után rádöbbenek, hogy az egésznek csak előkészítő, puhító jellege van, tehát teljesen mindegy, mit mondok. Végül az egyik belekapaszkodik a hajamba, és ahogy egy kicsit megmerevítettem magamat – huszonhét éves ember voltam, sportos nyakkal –, kicsúszik a keze a hajamból, és végigkarmolja az arcomat, nyilván véletlenül, mert ott az ilyesmit azért igyekeztek elkerülni. Akkor dühében vagy véletlenül föllökte a mosdóállványt, a mocskos vizüket, amibe nyilván az orrukat is belefújták. Föltakarították velem, s amikor csavarom ki a rongyot, akkor valagba rúg, hogy a folyosón elviszem a vödöröt is, meg föltörölöm a mocskot is. Végül egy földszinti zárkában villanyt gyűjtanak, papírt, ceruzát adnak, s közlik velem, hogy mindent írjak le, ami 23-a óta a letartóztatásomig velem történt. Én elkezdtem írni, leírtam a trágyahordás művészetét is, de nem voltak megelégedve az írásművészetemmel. Hamarosan átvisznek a Gyűjtőbe, de mielőtt átvisznek, művészfotót csinálnak a kistarcsai jelmezem szerint, és ujjlenyomatot is vettek, a fejemet meg lefényképezték mindenféle pozitúrában, profilból, félprofilból, hátulról, tarkóról. És utána átvisznek a Gyűjtőbe.

A Gyűjtőben új nyomozó veszi kezébe az ügyet. Nálam pár évvel idősebb volt, igen kellemes benyomást tett rám a higiéniaja, külső megjelenése és később a hivatalos, szabályos, határozott viselkedése is. Ahogy a szakmáját csinálta, semmi szabálytalanságot nem véltem fölfedezni benne, sőt, később kiderült, hogy ahogy ő szimpatikus volt az én számomra, a kihallgatások során valamelyest emberi respektusra tettem szert nála én is. Október végén, november elején a nyomozóm közli, hogy hamarosan

le is zárja a jegyzőkönyvet, és izgatás vádjával vádemelésre fölterjeszti a Fővárosi Ügyészségre. Annyit már tudtam a rabnyelvezetből, hogy az izgatás az maximum három év, soha nem voltam büntetve, lassan mire elítélnek egy év lemegey, hát ezt ki kell bírni. Nem lehetek olyan selejt ember, hogy nekem ez lelki-tesztileg problémát jelentsen, a teljes igazam tudatában.

Végső soron megnyugodtam, és néztem a sorsom elébe. Hamarosan átvisznek a Markóba, eléggé nagy létszámú, olyan huszonvalahány fős zárkába kerülök. És itt most már jobban megismerem ezt a futószalagot. Itt találkozom a Beck Tónival a csepeli munkástanácsból, itt tudom meg, hogy a Darvas Iván is le van tartóztatva. Módot adnak az ügyészi kihallgatás után, hogy a családomat értesítem, és ügyvédet fogadjanak. Fölkísérnek egy fiatalemberhez, aki ugyan bemutatkozott, de nem emlékszem nevére, a Fővárosi Bíróság ügyésze volt. A Markóban volt az irodája. Fölolvasta az általa elkészített vádiratot, ami tartalmazta a nyomozóhatóság mellékelt jegyzőkönyveit, vallomásokat, majd megkérdezte, hogy megértettem-e, közöltem, hogy igen, és aláírtam. Nagyjából bele is nyugodtam a sorsomba, magabiztos voltam, és néztem a dolgok elébe. A Markóban már találkoztam fegyveresekkel, találkoztam a köztársaság tériekkel, többek között itt találkozom a DISZ Központi Népi Együttes jó néhány táncosával – egy névre emlékszem csak, Huszárik Pál –, akiket azzal vádoltak, hogy a színház tetejéről lőtték a Köztársaság teret. Humorérzékük volt, az *Aida* díszletében voltak fönt a színház tetején, a kelléktárból öltözködtek fel. Itt találkozom Dick Ferkóval, aki kiskorú volt az elkövetés pillanatában, és tizennégy évet kapott statáriális eljárással egy nyavalyás pisztolyért. Itt van Szolnokról Lengyel János színész, Hergott, a világot járt artista, akinek a felesége Romániában vendégszerepelt, ő Svédországból jött haza hófehér Mercedesével, kimaradt a forradalomból, hazajött, berúgott, elment mulatni az éjszakába, rájött, hogy így mulat egy magyar úr, le van szarva Kádár János, eltörte a poharakat a csizmáján mulatás közben, és már vitték is.

Ügyvédet fogadtam, pontosabban a család fogadott egy Kozma Tibor nevű ügyvédet. Nyilván valaki ajánlotta nekik. Ügyvédi beszélőre fölkísérnek, és hát én abban a civil ruhában vagyok most már kilenc hónapja. Akármilyen jó anyagból, akármilyen jó szövetből volt, már nagyon viseltes. Volt egy pár napos szakállam is, hiszen az ügyvédi beszélőre nem vittek ki valamelyik kozmetikai szalonba, hogy rendbe hozzanak. Plusz a rács meg a börtönhomály, meg a hangulat. Az ügyvéd aranykeretes szemüveges, jovialis úr, kapaszkodok bele a szemeimmel, hiszen ez az ügyvéd, majd ő fog védeni – erre az a kérdése, hogy „miért pont maga volt a munkástanács elnöke”. Én úgy éreztem, ezzel az emberrel nincs beszélőnivalóm, megkértem a „felügyeletet urat”, hogy szíveskedjék visszakísérni a zárkába, nem óhajtok az ügyvéd úrral beszélni. Mondtam a szüleimnek a legközelebbi beszélőn, keressenek mást. De hiába kerestek mást, közben engem hívtak a fővárosi ügyészhez, aki közölte velem, hogy az ügyet elvették tőle, és ő semmisnek tekinti a vádemelését.

Mit tehettem? Visszavitték a zárkába, és néhány nap múlva értesítést kaptam, hogy az ügyemet a népbíróság tárgyalja, dupla nullás ügy, és ügyvédet is csak kijelölt listáról fogadhatok. Ezek után fölvittek újabb ügyészi kihallgatásra, ahol egy nő volt az ügyész, – ha jól emlékszem, Bíróné –, aki kihallgatott. Nagyon rövid ideig tartott, és rövid pár szóval közölte, hogy mi a helyzet: a Tutsek-tanács fogja tárgyalni az ügyemet. Tudtam, hogy igen nagy baj van. A Tutsek név ismert volt a bentí rabtársadalomban, mert a rabhíradó szerint a Tutseknek rettegett neve volt, és közismert volt a gonoszága. Tudtunk olyan rabtársról, aki ráolvasta a tárgyaláson,

hogy őt már egyszer mint kommunistát elítélte hadbíróként, most pedig mint fasisztát akarja őt elítélni.

A meghökkentő számomra az volt, hogy cselekvőségben semmi nem szaporodott: ugyanaz, ami először vállveregetés volt a Parlamentben, ugyanaz, ami később hat hónap internálást jelentett, ugyanaz, ami izgatás, maximum két-három éves ítélettel. Nem tudom megérteni harminc év után sem, hogy ezt a szemléletbeli változást mi idézhette elő ilyen lavinaszerűen. Tehát semmi plusz nem jöhetett hozzá, és nem is jött. Ez kiderült a végső tárgyaláson is. Arra kellene rájönni harminc év távlatából, hogy mi tette lehetővé ezt az abszolút törvénytelen ítéletet, ezt a szöges ellentmondást rövid hónapokon belül.

Nem páratlan az én ügyem, különösképpen nem munkástanácsvonalon. Hiszen nem tudta a hivatalosság, hogy ezt az ügyet hogy kezelje, mert a Rácz Sanyiék ügyében még nem volt állásfoglalás. Engem hamarabb ítélték el, mint a Rácz Sanyiékat. Bizonyára az én helyzetem könnyebb lett volna, ha már tudhattam volna, hogy mi történt velük. Én ugyan Rácz Sándort életemben egyetlenegyszer láttam, a december 8-i KMT-ülésem. Tudtam, hogy őket még nem ítélték el, ettől függetlenül semmit nem kívántam rájuk háritani. Hisz én nem akartam, nem akarhattam esetlegesen az ő kötelük megfonásához hozzájárulni. Most már, amikor Tutsek tanácselnök urat tudtam magam fölött, akkor már tudtam, hogy nem babra megy a játék. Természetesen azt a szörnyűséget, ami velem (később kiderült, velük is) történt, nem tételeztem föl, ehhez én túl naiv voltam.

A tárgyalás valamikor decemberben kezdődött. December 17-én kaptam meg most már írásban a vádiratot az ügyészi kihallgatás után. Két napig tartott a tárgyalás. A nacionálé felvétele után az volt a Tutsek első kérdése: „Mi lett volna, ha a szovjet hadsereg november 4-én nem nyújtja bajtársi, testvéri segítségét az ellenforradalommal küzdő magyar népnek?” Meghökkenett a kérdés, és azzal a kérdéssel válaszoltam, hogy „tanácselnök úr, nekem mennyiben szükséges erre a kérdésre válaszolni? Egyáltalán, ez a kérdés hogy tartozik az ügy rendjéhez? Egyáltalán, hozzátartozik az ügy rendjéhez?” Tutsek úr: „Nem szükséges, hogy válaszoljon, ismerjük a Dénes urak válaszát.” „Akkor mégis válaszolok.” És mondtam, hogy „november 4-én a szovjet hadsereg aljasul, gyáván, hitszegő módon megtámadta az alvó fővárost. Ha ez nem következik be, Budapesten rend, fegyelem és munka folyik.” Tutsek: „Ismerjük a Dénes urak rendjét.” – És kezdte mondani a halállistákat, egészen önkívületi állapotig, tajtékozásig. Úgy láttam, hogy itt nincs sok lehetőség védekezésre vagy igazságkeresésre. Tutsek úr még cifrább konzekvenciákat vont le, hamarosan berekesztette a tárgyalást, és megtudtam, hogy pótnyomozást akar elrendelni. A pótnyomozás két napot vett igénybe. Fölmértem, most már sorstársaimon keresztül, a saját magam sorsán keresztül, hogy nincs értelme ebbe a gépezetbe még egyszer beszállni, és megnyugtattam a „nyomozatos urakat”, hogy más hangnemben fogok viselkedni a tárgyaláson. Érdemben nem volt jelentősége ennek a pótnyomozásnak, semmi új nem merült fel, csupán az a kérdés volt tisztázandó, hogy meddig veretem magam, hogy a megfelelő puhaságot elérjék, használható legyek a bíróság számára.

1958 januárban folytatták a tárgyalást, csendesebben, szolidabban viselkedtem, nagyon igyekeztem kifejezetten a nyilvánosságra került dolgok mellett maradni, és nem szándékoztam senkit sem belekeverni az ügybe, de magamat próbáltam maximálisan, még ilyen körülmények között is védeni. Nagyon egyszerű része volt a tárgyalásnak a kerületi, a központi és a gyári munkástanácsügyek bírói regisztrálása, hiszen

semmi ellentmondás nem volt a rendőrségi, az ügyészségi és a bírósági vallomás között, és a dolog a valóságnak megfelelően került a bíróság elé. A kritikusabb rész az volt, ahol olyan dolgokkal próbáltak vádolni, ami egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, és az én természetemtől teljesen idegen volt. Akadt tanú, aki azt vallotta, hogy én almát ettem, amikor vele a racionalizálását megbeszéltem, és a bicskámot tüntetőleg csattogtattam. A bírósággal közöltem, hogy pesti gyerek lévén nem tartozom a bicskások társaságába, különösen hölgyekkel szemben nem szoktam bicskát mutogatni vagy csukogatni. Bármennyire erőszakoskodott is a vád, az ülnökök számára is bizonytalanná vált az állítás, és ezt az egyébként súlyosbító körülményt elvetették, de megmaradt belőle az, hogy üldöztem a kommunistákat, mivel párttag is került a racionalizáltak listájára.

Nagyon kínos volt a benzinpalackok töltése. Végző soron nem tisztázódott a tárgyaláson sem, de a lényeg az, hogy fegyveresek jöttek benzinért, ami nekik üzemanyagok kellett, és a szóban forgó benzinpalackok készítésére is. Fegyveresek jöttek, a gyár előtt megálltak, bejöttek a raktárba, elkezdtek töltögettetni a palackokat. Föltette a kérdést a bíró, hogy én töltöttem-e. Közöltem, hogy „én nem, én a munkástanács elnöke voltam, és nekem más volt a feladatom”. Az ügynek ez a része végül lezárult. Már a különösebben apró-cseprő dolgokra nem is emlékszem, tudom, hogy két nap alatt aztán befejezést nyert a tárgyalás. Nagyon forszírozták egyes személyeknek a gyárból való előállítását, gyárból való kitiltását, de ott is könnyű helyzetben voltam, nemcsak én, hanem az egész munkástanács, mert a gyárból való kitiltást a munkásgyűlés már a munkástanács elnökségének, illetve munkástanács elnökének a megválasztása előtt eldöntötte. A végrehajtás, az aláírás, az adminisztrálás várt a vállalat hivatalos szerveire és a munkástanácsra. Úgy ezek az urak, akik sértettként szerepeltek, többekévé emberileg normális állásponton voltak, elismerték, hogy ők a munkásgyűlés határozománya alapján kerültek gyáron kívülre. Végül megint csak azt hangsúlyozta a bíróság, hogy üldöztem a kommunistákat.

Amikor megkaptam az ügyészi vádiratot, hogy ez kétszer nullás ügy, népbíróság és gyorsított eljárás, akkor már tudtam, hogy tíz évnél kevesebb nem lehet. Természetesen azt nem tételeztem föl, ami kiderült a tárgyalás folyamán: az ügyész első fokon halált kért és másodfokon életfogytot, és lám, a félelmetes Tutsek úr volt a humánus, mert csak tizenöt évet adott, és a másodfok is megőrizte „tárgyilagosságát”, mert helybenhagyta a tizenöt évet. Nem gondoltam, nem merült fel bennem, hogy veszélyben van az életem.

A másodfokra jó fél év múlva került sor, akkor már Vácról hoztak vissza, akkor már a Lordok Házában voltam elkülönítve, a tekintélyes ítéletemmel és súlyosnak ítélt cselekményemmel. Onnan hoztak föl a Fő utcába. Éreztem, hogy formalitás az egész, és tényleg annyira formalitás volt, hogy teljes egészében mindent helybenhagytak. Már teljesen belefásultam, nem is próbálkoztam, nem volt miért. Ekkor már tudomásom volt a Rácz Sanyiék ítéletéről, ezért teljesen nyugodt voltam.

A rabtársaim között a jobbkedvűek, az optimistábbak közé tartoztam, a kétségbeesés nem tudott úrrá lenni rajtam, szent meggyőződéselem volt, tizenöt évet én nem fogok itt letölteni, de a társaság zöme sem. Először önmagamból indultam ki, tudtam, hogy nem követtem el bűncselekményt, ezért a lelkiismeretem nyugodt és tiszta volt. Az '56 által fémjelzett – az egész nemzetre, az egész társadalomra kiterjedő – folyamatot pozitívnak ítéltam, e tekintetben lelkemben változás a börtönben sem történt, és mind a mai napig sincs. Úgy ítéltam meg a helyzetet, és ezt arra érdemes rabtársaim előtt

sem rejtettem véka alá, hogy én egész addig nem esek kétségbe, amíg a zárkából kinézek, és látom, hogy a Nap halad. Én csak akkor leszek elkeseredve, ha kinézek, és azt látom, hogy a Napról hatalmas vasmacsák lógnak le a Földre, hatalmas pajszerokkal ki van kötve előre-hátra, és a Nap se ide, se oda nem mozog. Én akkor elkeseredom. Amíg ezt nem látom, addig nem. Ha a Kádár-rendszer képtelen a konszolidálódásra, akkor úgyis „fölborul a stelázsi”. Ennek a következményeit a börtönből úgysem lehet befolyásolni, sem kiszámítani, sem az esetleges vészhelyzetet kikerülni. De akármelyik következik, nekünk a börtönből záros határidőn belül ki kell jutni. Ez volt az állásfoglalásom, és maximum három évre számítottam, tehát '57-től '59-'60-ig számoltam, és mint az események igazolták, majdnem be is jött. Jól láttam, jól ítélt meg a helyzetet a szalmán, teljes információhiányban, minden jogi előképzettség nélkül, csupán a sors és „ahol élek” alapon ítélve.

1958 nyarán a kőműveseknél dolgozom, és feltűnt, hogy mindenkit elhessegetnek – természetesen kimondottan rabinformációra szorítkozhatom, tehát az, amit mondok, semmi esetre sem lehet teljes értékű. Mindenkit elkergettek a környékről. A Gyűjtőbe, ahogy bejön az út, le van zsilipelve. Olyan kettős kapuval, ami teljesen zárt, téglafallal és szöges dróttal, és a sarkán ott van még az őrtorony is. Mi kőművesmunkát végeztünk, és a falon is dolgoztunk. És elkergettek mindenkit, abba kellett hagyni a munkát. Természetesen a rab rafinált, kíváncsi, és késlelteti. Magyarul: én az MA-212-es számú mentőt láttam bejönni. A smaszserokat is elkergették azok az urak, akik jöttek, és én tovább nem láthattam semmit. Később elterjedt a hír, hogy kivégezték Nagy Imrét. Ezt adta a láthatatlan rabtávíró. Akkor kezdtem rekonstruálni ezt a jelenetet, és az én képzetemben Nagy Imrét az MA-212-es mentőn hozták be a Gyűjtőbe, a közvetlen szolgálatot teljesítők előtt is titkosan. Később odavezényeltek a vesztőhelyhez kőművesmunkára. Hát én föl sem tudtam mérni, hogy pontosan mit akarnak, de képtelenségnek tartottam azt, hogy a vesztőhelyen, a sorstársaimnak a kivégzési helyén dolgozzam. Megtagadtam a munkát; az ott lévő harmincvalahány rab kőművesből még egy követett, Tamás János miskolci sorstársam. Rögtön mind a kettőnket leváltottak, elkülönítettek, még a cipőnket is elvették, papucsot kaptunk, mindent elvettek, a gatyamadzagot is. Szigorú magánzárkán voltunk jó másfél hétig. Rövid séta egyenként, kevés kaja, pisszenés semmi, magánzárkában egyedül.

Innen vittek át Vácra, és ezért tizennégy hónap ki nem mondott fegyelmem volt a Lordokban, se könyv, se sakk, se levél, semmi, tizennégy hónapig! Ezért a munkamegtagadásért.

A Lordok Házában különösen alakul a rabtársadalom. Itt már találkozunk revizionistákkal, itt már találkozom a Mérei papával, Donáth Ferencsel. Sétavezető voltam. A sétavezetői rabfunkciót olyan önmagamra szabott erkölcsi alapon láttam el, hogy ami előnyt ez nekem hoz, végső soron a többiek rovására – hiszen én árnyalattal jobb kaját kaptam, végigsétálhattam a két adag sétát, el tudtam menni esetleg a konyhára, hozzá tudtam jutni kajához vagy ehhez-ahhoz –, ezt a privilégiumot azzal igyekeztem megosztani, hogy helyemnél fogva, ami közösségi dolgot a rabtársaimnak tehetek, a fejre állás kockázatát is vállalva, azt megteszem. Így a két sétáló csoport között én tartottam a kapcsolatot. Könyvet, ezt, azt, ami valahogy bejutott, tűzkő vagy valami, kideríthetetlen módon, de valami mindig volt, hát ezeket a dolgokat én kötelességszerűen célba juttattam, és sokáig nem is álltam fejre. Egyszer aztán egy rabtársam, Jagodics átadott egy cetlit, hogy adjam oda a Lukács bácsinak. A megfelelő rutin óvatossági mozdulatokkal veszem át a szóban forgó kis valamit, és adom a Lukács

bácsinak. Igen ám, de azt nem vettem észre, hogy a tetőn is őr van, és a fenti őr szól a lentinek, hogy a sétavezető a Lukács bácsival valamit ügyködött. Azt nem vette észre, hogy én a Jagodicstól vettem át. A Jagodicsot kémkedésért ítélték el, nyugat-magyarországi embercsempész volt, az öreg pediglen valami szabadalmi ügyben mint jogászember, szakmai betegségként ülte a maga éveit. Öreg, zsidó ember volt. És kérdi a Torma II. József főtörzsrőrmester úr, hogy mit adtam a Lukács bácsinak. Mondom: „leejtette a zsebkendőjét, és azt adtam vissza.” Az embernek nem szabad rögtön zavarba jönni, csak hát nem volt zsebkendő az öregnél. Rögtön elkülönítenek, minden cuccomat elveszik – akkor tűnik el a vádiratom –, minden kis apró-cseprő, a rab számára kedves dolgaimat. Kihallgatás, a corpus delicti, a levél, ami a Lukács bácsinál előkerült, Thomas Mann-nak valami könyvéből volt egy részlet. Együtt voltak egy zárkában, és az öreg tanította németül a Jagodicsot, és a házi feladatát adta, egy egész ártatlan dolgot. Igen ám, de a szövegben ilyen volt, hogy „schiessen”, löni, ugye erre az operatív elme lecsap. Lényeg az, hogy mire kiderítették, hogy nem Al Caponék dolgoznak itt, és nem robbantják a házat, mégiscsak letudtam a magam tíz nap Doberdóját. Ezzel vége is volt a sétavezetői karrieremnek, és visszakerültem a zárkába.

A zárkán voltam, valamikor '59 kora tavaszán, amikor fölhívtak egy eligazításra, és közölték, hogy mindenkinek az ügyét felülvizsgálják, még annak is közlik a felülvizsgálat eredményét, akinél negatív az eredmény. Közben megtörténik az első amnesztia*, ami kiábrándító, kevés, és eléggé bennfenntes jellegű, de ezt még valahogy kiheverte a rabtársadalom. A következő, a '60-as nagyobb lélegzetvételű volt, ugyancsak ilyen félrevezetéses taktikán alapult, elmentek ugyebár a Déry urak, meg még sokan mások, és a csóró kis Dick Ferkók meg ottmaradtak. Közben én már el is kerültem a Lordokból, mert letelt a tizennégy hónap, és nem a rabdiplomácia révén, hanem a szakmám révén kerültem be a vegyi részlegbe dolgozni, amiről csak annyit mondok, hogy ez tízszeres rab-élet színvonalat jelentett a Lordok Házához viszonyítva. Mert a Lordban, akinek nem volt fegyelmi je, és nem volt semmi balhéja, az spejzolhatott havi harminc forintért, de aki a vegyi üzemben dolgozott, az havi százhuszért. Azonkívül időnként még pingpongozni is lehetett.

Amikor ez az amnesztia volt, nagy csalódás következett, és kirobbant a váci éhségstrájk. Részemről igen nagy volt a veszteség, mert ilyen úri helyen soha az elmúlt évek folyamán nem voltam, nagyon sokat számított az a két-három hónap a rabfejlődésemben. Itt ismerkedtem meg a revizionista krémmel, Józsa Pétertől kezdve Kardos Lacin keresztül, a Márton András ezredestől, a Földvári Rudolftól, a Litván Gyurkáig, Vásárhelyi Miklósig és így tovább. Donáthot a Lordokban ismertem meg, Ráczy Sanyival is a Lordokban találkoztam először rabéletemben. Bekövetkezik tehát az éhségstrájk abból a nagy csalódásból, amit a szóban forgó urak távozása és a Dick Ferkók és a hasonszőrűek ottmaradása vált ki. Azt tudtuk, hogy máshol is hasonló a helyzet, és azt is tudtuk, hogy a revizionisták is követnek, hisz ebben a zárkában is voltak revizionisták. Nyitják az ajtót, hozzák a kaját, hát ugye mindenki szabódik. Elsőnek tagadom meg a kajafölvételt, a zárkában kettő kivételével senki se veszi fel a kaját. Utána sorakoztatnak, és én kerülök a sor élére, még kétszer megkísérlik, hogy fölvegyük a kaját, határozottan nem az állásfoglalás, mégpedig közösen, és akkor megindul a

* 1959. április 3-án részleges amnesztia a két évnél nem hosszabb időre elítéltek részére.

smasszerok vezényletével az út, a séta. Természetesen én mindenhova akarok menni, csak a Doberdó felé nem, de hát odairányítottak.

A Doberdón először összezárják a társaságot. Itt az összezártság első pillanatában megbeszéltük, hogy a Tóth Lajos, aki akkor jött vissza tüdőproblémával a rabkórházból, egy napnál többet nem sztrájkolhat, és azt sem köteles. A többiek pedig minimum három napra egymással szemben kötelezettséget vállaltunk, onnantól kezdve mindenki a saját felelősségére éhségstrájkol, hogy mégiscsak méltánytalanság, ami itt velünk történik. Senki sem volt olyan naiv, hogy azt gondolja, hogy sztrájkolunk, és holnap hazaengednek. Nehogy valaki kívülről logikát keressen! Mint ahogy abban sincs logika, hogy valaki fölvégja az ereit, meg kanalat nyel. A tehetetlenség, a kiszolgáltatottság ebben csúcspontot ért el. A hatalmat a börtönön belül az érdekelte, hogy ki kezdte, ki szervezte, és akiről ilyen feltételeztek, azzal úgy kezdték, hogy ő kezdeményezte. Hát többek között velem is így kezdték, de nem volt szerencsénk ebben az ügyben. Ez egész esti, fél éjszakai tortúra, mert most már egyenként szednek elő és hallgatnak ki, most már operás tiszt, szolgálatvezető, főfoglár meg görék, egyebek, szóval szabályos kihallgatás folyik. Tőlem megkérdezik, hogy miért volt a sztrájk. Mondom: „mert nem a megfelelő étellel etettek. Az állatkertben ki van írva, hogy az állatok etetése, ingerlése tilos. Nem azért, mert sajnálják, ha a majomnak odaadnak valamit, és azt megeszi, hanem attól félnek, hogy olyat kapnak, ami nem megfelelő, és megdöglik tőle a majom. Önök pedig olyasmivel etetnek minket az utóbbi hónapokban, ami nem megfelelő nekünk: felülvizsgálatot ígértek, és azt mondták, hogy minden emberrel közlik az eredményét, még azzal is, akinek az esetében negatív.” Ezek után elkülönítettek, és egyedül voltam három napig. Amikor a három nap eltelt, akkor összetettek egy evőssel, aztán egy nem evőssel, aztán jött a Sós doktor úr, a váci kórház orvosa, és közölte, hogy aki nem eszik, az ne is igyon, és a harmadik nap déli órájában kivitték a vizet is. Onnantól kezdve vizet sem fogyasztottunk, hiszen nem volt, és a sztrájk ötödik napján befejeztük mi is a sztrájkot. Csodát, ugye, nem remélhettünk tőle, de a figyelmeztetés-jellege megvolt.

Nagyon érdekes a börtönnek ilyenkor a lélektana, ahogy a rab nézi a smasszert. Az ő idegeiket legalább úgy megviseli, mint a mienket, sőt sokkal idegesebbek, azzal a különbséggel, hogy itt a harmadik-ötödik napon egy különös eksztázis van a raboknál, egy különös lelkiállapotba kerül ez a közösség az éhség következtében, és annak a tortúrának a következtében, amin keresztülment, amire a koronát a doktor úr teszi fel a humánus megjegyzésével, hogy aki nem eszik, az ne is igyon.

Az éhségstrájk után demoralizáltabb az örök társadalma, mint a raboké. A rabok az éhségstrájkot – még akkor is, ha tulajdonképpen nem hozott eredményt – egy bizonyos elragadtatás állapotában fejezik be, különféle hírek, álhírek jöttek. Az őrszemélyzet, sőt a külső hatalom biztonsági rendszabályokat hozott, de erről ellenőrizhetetlen hírek jöttek be, amik doppingolták a társaságot. Mondhatom, hogy csoportos sikerélményként könyvelte el a társaság ezt az éhségstrájkot. Na nem sokáig, mert besoroltak egy szállítmányba, és igen sokadmagammal fűzőbilinccsel összefűzve, bepréselve egy rabóba, ellátva két küblivel, két vizeskannával, útra keltünk Vácról. A csoda az volt, hogy harminckilencediknek csapták be hozzánk azt az urat, aki a hivatalos rabhíradóban az amnesztia előtt, abban a reményben, hogy ő belekerül, cikket írt arról, hogy nem volt igazunk.

Hajnaltájban megérkeztünk Sátoraljaújhelyre. Sátoraljaújhelyen nagyon kemény hangvétel fogadott, és megérkezésünkre megszüntették a hangosan beszélőt, tehát a

közbüntényeseket is szigorúbb börtönkörülmények érték az érkezésünkkel. Nyilván ennek az volt a fennkölt célja, hogy ellentét legyen a közbüntényes és az újonnan érkezett politikai elítéltek között. Nagy, negyvenszemélyes zárkába kerültünk, emeletes ágyak, ócska, rossz szalmazsák. A legmeghökkenőbb az volt a számomra, hogy egy elképzelhetetlenül mocskos ágyba fektettek bele. A hányinger környékezett. Próbálták elérni, hogy mi kérjünk munkát. Megegyeztünk, hogy ha munkát adnak, megyünk, de nem kérünk munkát. És ez a kötélhúzás, ami kimondatlan volt ugyan, egyre jobban megviselte az urak és a rabok idegeit. Egy év fegyelmivel jöttünk ide, itt közölték velünk ennek a tényét. Fel kellett készülni, hogy az egy évet itt valahogy kibírjuk, és az is előfordult, hogy az örök a sétán is meg a folyosón is elvernek egyes rabokat, akiknek nem tetszik a képe vagy éppen a viselkedése. És mindenért fegyelmet adtak; nagyon kemény időszak volt ez. Aztán eltelt három vagy három és fél hónap, és elvittek dolgozni, lepedőt varmi. Rendkívül „ügyes” ujjaim vannak, de az ember mindent meg tud tanulni. Talán négyszáz lepedő beszegése volt a napi norma. Itt se maradtam sokáig, egy szállítómánnyal felhoztak a Gyűjtőbe, tehát nem töltöttem le az egy évet Sátoraljaújhelyen.

A Gyűjtőben magánzárkán tartottak, de nem túl sokáig, mert elkerültem dolgozni, a suszterműhelybe, ahol sportcipőket készítettünk. Innen egyszerűen valami átszervezés révén a konyhára kerültem. A konyhán találkoztam az önfeledten zabáló emberekkel, akiknél a harminckilenc fasírt megevése valami egészen elragadtatott élményt jelentett, s amikor elmondtam, hogy nem sül le a pofádról a bőr, és azt mondtam, hogy hát legalább a levest vigyük ki kézben, mert rugózás nélküli kocsin vittük ki a csillagokba a kaját, s miután ezt a börtönt még Ferenc Jóska építtette, a börtön kövezetén a rugózatlan kocsi úgy ugrált, mint a Hoppel-poppel, így a folyadékjavát a börtön földje, a kocsi deszkázata, az edény fala ette meg, a zárkába már csak a minden zsír és minden ízanyag nélküli lötyty jutott. Megegyeztünk a rabtársakkal, hogy a hígat kivisszük kézben a csillagokig, tehát nem tesszük kocsira, csak a szilárd kaját, tésztát, krumplit stb. Igen ám, de azt a forró alumíniumedényt eléggé életveszélyes volt vinni, és igen nehéz is volt, úgyhogy engem gyengébb öntudattal rendelkező rabtársaim igencsak szidtak, mint a bokrot, de keresztül tudtam vinni, hogy ez így történjen. A vége az lett, hogy egyszer csak leváltanak, elkülönítenek, fegyelmire visznek azzal, hogy én a konyháról lopok, és a rabtársaimnak juttatom el az ételmet. Valóban juttattam a rabtársaimnak ételmet, de abból a spejzolásból, amit vásároltam, s miután a konyhán dolgoztam, a spejzoltat nem ettem meg, nem dohányoztam, így amit spejzoltam, azt rejtett utakon eljuttattam a különféle, nehezebb sorsban levő vagy éppen elérhető rabtársaimnak. Az volt a szerencse, hogy rabtársaim előtt is és a felügyeletos urak előtt is tisztázhattam magamat. A konyhán csak sózott szalonna volt, én füstölt szalonnát spejzoltam, a konyhán kristálycukor volt, én makkacukrot spejzoltam, így a fegyelmet ugyan megkaptam, de a rabtársadalomban erkölcsiségemet nem tudták lejáratni. Végző soron jólesően a visszájára sült el a dolog, még akkor is, ha ez nekem különféle tortúrákba és nehézségekbe került, s természetesen a konyháról leváltottak.

Meggyőződésünk, hogy a váci éhségstrájjal igenis fölhívtuk magunkra a figyelmet, nemcsak az országban, hanem kint is, vannak értesüléseink, hogy nyugati híradás is foglalkozott a váci éhségstrájjal. És nagyjából tudtunk az eseményekről is. A kivégzések megszűnése bizonyos megkönnyebbülést hoz a börtönlélektanban. Mint már korábban elmondtam, nem adtam fel a reményt, hogy ügyünk felülbírálásra kerül, hiszen a váci éhségstrájk is azért történt, mert nem volt kielégítő, és módszereiben

nem volt elfogadható a korábbi amnesztia. Vártunk, számítottunk, nem is tudtuk elképzelni, hogy ne következzen be valami. Itt, a Gyűjtőben ér az amnesztia, a Gyűjtőből szabadulok.

*

A börtönből Dénes János számára rövid volt az út hazáig, hiszen Kőbányán lakott, és ott lakik mind a mai napig. Az előírt határidőn belül jelentkezett a rendőrségen, ahol azt tanácsolták neki, kerülje el a régi munkahelyét. Dénes ennek ellenére a Kőbányai Gyógyszerárugyárba kérte felvételét, de természetesen eredménytelenül, így az Egyesült Gyógyszergyárban helyezkedett el. Innen azonban – miután a vállalat nem javasolta szakirányú továbbképzését – egy évvel később kilépett, s egy vegyipari kisiparoshoz ment dolgozni. Ez megnyitotta egyben az utat előtte, hogy elvégezze a vegyipari technikumot. Végzett technikusként tért vissza az Egyesült Gyógyszerbe, de „hendikep”-je miatt csak fizikai munkásként dolgozhatott.

Szabadulása után rögtön ismét bekapcsolódott a családi gazdálkodásba, édesanyja ekkor baromfit tenyésztett, majd éppen e tevékenység eredményeképpen, illetve további fennélvítésére már a hatvanas évek közepén gépkocsit vásárolt. Nősülése után egy kis szobából indulva kellett újra tisztas egzisztenciát teremtenie maga és családja számára, napi tizenhat-tizennyolc óra munkával.

Múltja, sorsa kíséri, hajtja tovább; dolgozott vegyipari szövetkezetben, vegyi raktárosként gépipari vállalatnál, piaci terményárusként, végül – immár harmadszor – visszakerült az Egyesült Gyógyszergyárba, ahol az interjú készítése idején, 1987-ben is fizikai munkásként dolgozott, három műszakban.

A 80-as évek második felében kapcsolatba került a demokratikus ellenzékkel, 1986 decemberében részt vett és felszólalt a forradalom 30. évfordulója alkalmából Eörsi István lakásán rendezett konferencián. Alapító tagja a TIB-nek (1988) és a POFOSZ-nak (1989).

Az 1990-es választásokon mint az MDF tagja, lakóhelyén, Kőbányán, egyéni választókerületben bekerült a parlamentbe, s országgyűlési képviselőként radikális hangvételű felszólalásai miatt vált ismertté. 1990. november 26-án, a taxisblokádnak után, a kormánykoalíciót és az MDF-et is otthagynva áttért a független képviselők közé. Antikommunista nézeteivel, az 56 utáni blúnösök elleni fellépés állandó szorgalmazójaként a parlament egyik legkarakteresebb személyiségeként vált országos hírvővé.

Készült 1987-ben.

Szerkesztette Varga László.

ABOD LÁSZLÓ, A NAGYBUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS TAGJA

„Tudtuk, hogy miért ülünk, vállalnunk kellett”

Abod László 1924. január 20-án született Budapesten. Apja Erdélyből menekült szerzővel, fél évig vagonlakó. Az elemi, majd a Lónyay utcai református főgimnázium elvégzése után szülei biztatására a Református Teológiai Akadémiára jelentkezett, egyrészt mert a háborúban a teológusokat felmentik a katonai szolgálat alól, másrészt mert a vasút ösztöndíjából és a temetéseken való éneklésből megkereshető pénz fedezte az iskoláztatás költségét. A teológiával párhuzamosan a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán szociológiai előadásokat hallgatott. Tagja lett a baloldali népi értelmiségi társaságnak. Már a gimnáziumban nagy hatással volt rá Németh László és Karácsony Sándor. 1945 augusztusában részt vett a MEFESZ balatonlellei alakuló ülésén. Volt iskolatársa révén kapcsolatba került egy kisgazdapárti társasággal, így Mizsey Bélával, Nagy Júliával (Nagy Ferenc lányával), akiknek hatására, szándékától eltérően, nem a Parasztpártba, hanem a Kisgazdapártba lépett be. „Belépni, ez túlzás, én soha életemben nem léptem be egyetlen pártba sem, bár az igaz, hogy a kisgazdapárt politikai bizottságának tagja voltam, de párttagsági könyvem nem volt.”

1945 decemberében a Független Ifjúsági Szövetség országos titkárává választották, tagja volt a DIVSZ Balkáni Ifjúsági Tanácsának ülésén részt vett magyar küldöttségnek. 1946-tól a Magyar Kollégiumi Egyesület főtitkára, 1948-tól a NÉKOSZ alelnöke és a József Attila Népi Kollégium igazgatója.

1948 nyarán kérte, hogy mentse fel az igazgatói tisztség alól. Ezután a kultuszminisztériumba került, ahol a tankönyvtudományi főigazgatóságok ellenőrzése, a hittankönyvek engedélyezése tartozott a feladatai közé. „Mindmáig megválaszolatlan a kérdés számomra is: hogyan válhatott egy református teológiát végzett emberből az egyházi iskolák államosítását őszintén igenlő ember. Ebben szegyenletes szerepem volt.”

1950. április elsején, a „reakciós pedagógia” képviselőinek eltávolítására hozott határozat nyomán kirúgták a minisztériumból. Baráti segítséggel üzemművelőként helyezkedett el Szentendrén, a Cementipari Vállalatnál, ahol az üzemművelési osztály vezetőjévé nevezték ki. 1953-ban az óbudai 2. számú Épületelemgyár üzemművelési osztályának vezetője lett.

*

Akkor jött a Petőfi Kör megalakulása. Először nem mentem el, mert a DISZ-t – a Petőfi Kör létrehozóját – a kommunista párt egyik végrehajtó eszközének tartottam, és azt mondtam, hogy a párt rontotta el a dolgokat, neki is kell tisztázni. Igen ám, csak az első viták után már azt hallottam, hogy értelmes, az én véleményemmel is sokban egyező nyilatkozatok, hozzászólások, előadások hangzottak el, ezért elkezdtem járni én is a

Petőfi Kör üléseire. Ott voltam NÉKOSZ-vitán,* amire, hogy úgy mondjam, hivatalból illetékes voltam. Akkor már a 2. számú Épületelemgyárban dolgoztam. A gyári párttitkárt, egy Eigner Endre nevű fiatal, értelmes, rokonszenves segédmunkást, aki sokat olvasott, tudatosan képezte magát, elvittem néhány Petőfi körüli ülésre.

A legemlékezetesebb az ifjúsági ügyekkel foglalkozó ülés** volt, amelyen felmerült, hogy ideje volna a cserkészek ügyét is felülvizsgálni, és alkalmasint rehabilitálni őket. Ezt azonban lehurrogták, csak olyasmikkel lehetett előhozakodni, hogy miként lehet marxista-leninista szellemben megjavítani a párt és az ifjúsági szervezet munkáját. A Petőfi Kör irodalmi, újságírói vitáján is a hibák kijavítását követelte minden felszólaló a lenini út folytatása érdekében, és ez az ifjúsági ügyekben is így volt.

A NÉKOSZ megújítását egyértelműen a párt felvállalásával, természetesen a hibák kijavításával gondoltuk. Ez teljesen egyértelmű volt a Petőfi Körben, és számomra sem volt vitás. Egyből lehurrogták azt, aki más véleményt mondott, vagy aki megpróbált ultrabalos, illetve a régi rákosista módon felszólalni. Én mindezzel egyetértettem, egy előadáshoz sem szóltam hozzá, de ott voltam, tapsoltam, és lelkesedtem. A viták során egyre jobban kirajzolódott, hogy nagyon sok minden megoldható lenne, ha Rákosi személy szerint is levonná a következtetéseket, és Nagy Imre kerülne a miniszterelnöki székbe. Én Nagy Imrét az '53-as programmal azonosítottam, amelyet nagyon jónak tartottam. Ha Nagy Imre neve elhangzott, akkor olyan tomboló tapsvihár tört ki, hogy percekig zúgott a terem.

Október 6-án nem vettem részt Rajkék temetésén, mert korábban Rajkról nem a nagy nemzeti hős képe alakult ki bennem, de teljesen egyetértettem a temetéssel. A legsötétebb koholmányok áldozatainak tartottam őket, és teljesen világos volt számomra, hogy Rákosi és társai gyilkosok.

Mindezek halmozódtak bennem, és érlelték azt, hogy itt minden rohad. Így jött 1956. október 23-a. A gyárban a párttitkáromtól tudtam meg, hogy aznapra felvonulást terveznek. Mondtam neki, hogy menjünk el, de ő, aki hallgatta a rádiót, és kapta a híreket a kerületi pártbizottságtól, nem jött, mondván, attól fél, hogy rossz vége lesz. Közben folyt a huzavona; engedélyezzék, ne engedélyezzék a felvonulást, a végén maga a belügyminiszter-helyettes közölte a műszaki egyetemen, hogy engedélyezik. Nekem másnapra egy nagy jelentést kellett készítenem, rengeteget kellett számolnom, még délután sem voltam kész a munkámmal, ezért fogtam a kis tekerős számológépet, beraktam a táskába, és elindultam a Bem-szoborhoz. Mire odaértem, óriási tömeg volt. Megálltam a menet szélén. Déry meg Veres Péter beszéde és Bessenyei szavalata után egyre forrósodott a hangulat. Az elején még tényleg csak a Petőfi Kör által meghatározott jelszavak hangzottak el, de aztán a kiskatonákkal kivágatták a címet, és kitűzték a régi Pálffy laktanyára a lyukas zászlót. A vége felé már felhangzott a „ruszvik haza!”, majd a felhívás, hogy rendezett sorokban menjünk a Parlamenthez.

A Margit hídon már egyre keményebben skandálták: „ruszvik haza!” és „Nagy Imrét a kormányba”. A Parlament előtt a Lenin Intézet transzparense alatt álltam. Na, mondom, ez jó hely, ők is itt vannak. És akkor zajlottak le azok az események, amelyek már közismertek, amit én is meg tudok erősíteni. Először felgyújtották a lámpákat, s

* 1956. jún. 9.

** 1956. szept., 28., okt. 8. L. *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita.* Szerk. Hegedűs B. András és Rainer M. János. Budapest, 1992. Múzsák – 1956-os Intézet.

akkor elkezdtek kiabálni, hogy oltsák el a vörös csillagot a Parlament tetején. Leoltották. Majd Nagy Imrét követelték, aki nagy sokára megjelent, de senki sem látta, majd valaki kiállt az egyik erkélyre, és megvilágította egy lámpával. Nagy Imre akkor mondta el azt a beszédét, ami úgy kezdődött, hogy „Eltársak!”. Erre fölmorajlott a tömeg: „Nincs elvtárs, nincs elvtárs!” A Lenin Intézet velem együtt hallgatott. Én ugyan nem voltam „elvtárs”, de nem tetszett, hogy azzal, akibe az ország a reménységét vetette, olyan ellenségesek voltak. Ő megszokta ezt a megszólítást. Később a barátaimtól tudtam meg, hogy az utolsó pillanatig nem helyeselte a felvonulást, valósággal kényszerítették arra, hogy eljőjön erre a végzetes újtára, mert ez már csak az volt. Miután elmondta a beszédét, amibe helyel-közzel közbefütyögtek, kérte az embereket, hogy nyugodtan menjenek haza, bízzanak benne, mert eddig is vállalta, amit tett, és ezután is vállalni fogja, az '53-as programot akarja folytatni. Ezzel teljesen egyetértettem. Lassan oszlani kezdett a tömeg, de közben oldalról, a Szabadság tér felől behajtott egy teherautó, a platójáról leugráltak az emberek, és ordítózni kezdtek, hogy menjünk a Rádióhoz.

Ekkor már sötét volt. Azért kellett a Rádióhoz menni, hogy beolvassák az egyetemisták 16 pontját. Én hazamentem, még buszra is fel tudtam szállni. Otthon azzal fogadott a feleségem, hogy a Rádiónál lőnek. Én nem hittem el, de kimentünk a balkonra – a Vak Bottyán utcában laktunk –, és hallottam, hogy valóban ropognak a fegyverek. A feleségem elmondta, hogy amíg én a Bem-szobornál és a Kossuth téren voltam, ő kint volt a Dózsa György úton, látta Sztálin szobrának ledöntését, és hallgatta a rádiót. Szerinte az igazi dühöt, az igazi haragot a Gerő-beszéd váltotta ki, Gerő nekiment a népnek, lefasisztázta és gyilkosnak nevezte őket. Hát akkor megmozdult minden, és onnan is elindultak a Rádióhoz. Ő gyorsan hazajött. Bizony nagyon szorongva vártuk a reggelt.

Mondanom sem kell, hogy én reggelre nem készültem el a munkámmal, de még ha elkészültem volna, sem tudtam volna bevirni a minisztériumba, mert akkor már többfelé harcok voltak. Korán reggel kitelefonáltam a gyárba, és mondtam, hogy nem tudok bemenni. Eigner Endre párttitkár jelentkezett, azzal kezdte, hogy: „na ugye, igazam volt, látod, hogy mi lett?” Mondtam, „sajnos, neked ebben igazad volt”. Utána elmentem a Körtérre, ahol tankok, géppuskázás, itt-ott összegyűlő, izgatott tömeg volt. Három tank volt ott, mindegyik körül sok ember gyűlt össze. Az egyik tankból a levegőbe lőttek géppuskával, erre mindenki szétrebbent, és rohant, mint az őrült.

Még 25-én sem tudtam bemenni a gyárba. 26-án kaptam egy telefont a párttitkártól, aki azt mondta, hogy lassan meg kellene alakítani a munkástanácsot. 27-én reggelre már a *Népszavában* is megjelent,* hogy munkástanácsokat kell alakítani azzal a céllal, hogy megőrizzék a gyárakat, senki se vigyen el berendezési tárgyakat, ahol kell, ott tartsák melegen a kemencéket, az energiatermelő és közszolgáltató cégek működjenek. Ekkor kerültem ki a gyárba. Kevesen voltak bent, főként munkások, mindenki izgatottan beszélgetett. A vezetők közül akkor még ott volt az igazgató – nagyon ideges volt –, de hamar el is tűnt, mert aznap történt a munkástanács-választás. A párttitkár azzal fogadott, hogy szeretnék, ha Mérei Kádár Ervin lenne a munkástanácselnök. Teljesen egyetértettem vele, hiszen Mérei osztálytársam és jó barátom volt. A Görgey zászlóalj

* A Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökségének javaslata a munkástanácsok működésére. *Szabad Nép*, 1956. okt. 27. Rendkívüli szám.

tagjaként részt vett az ellenállási mozgalomban, a Nemzeti Múzeumban dolgozott, ahonnan '53-'54 körül nagy ívben kirúgták. Recsket megúsza, de azt nem, hogy kirúgják az állásából. A régi jó barátság révén én helyeztem el gondnoknak az Épület-elemgyárban. Sajnos megsebesült a forradalom első napjaiban, a Tompa utcában lakott, és az ottani harcok során egy kézigránátszilánkot kapott a lábába. Mivel őt nem tudták megválasztani, engem kértek fel elnöknek.

Összeültek a munkások, a 350 dolgozóból körülbelül 60-80 lehetett ott, ezért csak ideiglenes munkástanács alakult. Szerettek a dolgozók, ismerték a gondolkodásmódot, tudták, hogy az átalakulás, a hibák javításának szellemében dolgoztam, sokat beszélgettem velük a Petőfi Kör üléseiről is, így a párttitkár javaslatára egyből megválasztottak. Ezen a gyűlésen néhányan meglehetősen forrófejűen viselkedtek. Az ebédlőben a falon volt egy Lenin-kép és valamilyen felirat, le akarták tépni. Többen elébük álltunk, hogy ne csináljanak bolondságot, nem ez a lényeg, hanem az, hogy másként menjenek a dolgok. Volt néhány heves reagálás is, de a többség mértéktartóan viselkedett.

Az elnökségben rajtam kívül volt két munkás, a raktárvezető, Oláh István és a pénzügyi vezető, Pálfi Margit. Az ideiglenes munkástanács 10-15 tagú volt, többségében munkások. Az egyik munkás az öntőbrigád vezetője volt, a másik egy műszerész, és emlékszem még Asbóth Jenő segédmunkásra – korábban értelmiségi volt –, aki annak az Asbóth tábormoknak a leszármazottja, aki Kossuth seregében, majd az amerikai szabadságharcban harcolt. A gyűlésen jelen volt egy báró, Lukách – a keresztnévem nem tudom –, aki bárósága ellenére segédmunkás volt. Nem merült fel, hogy bevállassák, nehogy valami szó érje a ház elejét az arisztokrácia miatt.

Az alakuláskor kimondtunk néhány alapelvet. Ilyen volt például, hogy a munkástanács válasszon igazgatótanácsot, amely részt vesz a tervek jóváhagyásában, egy új, nem uniformizált bérrendszer kialakításában, és dönt a legfontosabb szociális kérdésekben. Ezek nagyon jó elvek voltak. Később, november 4-e után azt is kimondta a munkástanács, hogy az állami tulajdon helyett munkástulajdonba veszi a gyárat. Lényeges célkitűzés volt, hogy addig sztrájkolnak, amíg a szovjet csapatok ki nem vonulnak. Mindez spontán hangzott el. A spontaneitás alatt persze azt kell érteni, hogy a város tele volt falragaszokkal, mindenféle kiadványokkal, röpiratokkal. Az emberek onnan szedték az ötleteket, hiszen október 23-a után ezek a követelések és jelszavak közismertek lettek. A MEFESZ felhívásának is az első pontja volt a szovjet csapatok kivonása és a Szovjetunióval való tisztességes, korrekt viszony kialakítása. A sztrájk az első napokban a kormánnyal szembeni tiltakozást is jelentette, de 28-a után, amikor a Nagy Imre-kormány nyilatkozatban ismerte el a nemzeti forradalmat, már kezdtünk tárgyalni a munkafelvételről. Mint sok helyen, nálunk is megtörtént a káderlapok kiosztása. Én is megkaptam az enyémet, de nem volt benne semmi különös.

Aztán a szomszédos gyárakkal is kezdtük felvenni a kapcsolatot. Elsősorban a mellettünk lévő textilfestő gyárat kerestük meg, ahol a munkástanács elnöke egy Aigner nevezetű régi szocdem munkás volt, az alelnöke pedig Király Ferenc vegyész-mérnök. Azonnal felmerült az is, hogy a kerületben lévő többi gyárral is ki kell építeni a kapcsolatot, hogy össze tudjuk hangolni a működésünket. Tulajdonképpen ekkor már csírájában kezdett kialakulni az úgynevezett kerületi munkástanács, bár még nagyon embrionálisan.

Október 28-án az ELTE-n, a Jogtudományi Karon megalakult a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, ami engem is érdekelt. Délután bevonultam a jogi karra, ahol

legnagyobb meglepetésemre zárt ajtókat találtam. Az oldalsó ajtón többször kopogtat-
tam, végül Rattai Márta, volt kollegista társam nyitott ajtót, aki akkor a *Nők Lapja*
szerkesztője volt. Nagy öröm, kebelre borulás, felmentem, és ott találtam Kardos Lacit,
aki korábban a NÉKOSZ főtitkára volt. Éppen ülészttek, nem ért rá, ezért az aulában
lézengtem, és ott láttam egy csizmás, nagyon markáns arcú, magas, nálam valamivel
idősebb fiatalembert, aki a nemzetőrségbe jelentkezett fiataloknak mutatta meg, ho-
gyan kell szétszedni és összeszerelni a géppisztolyt. A fiatalember Fazekas György
újságíró volt, aki egy régi zsidó zszurnaliszta családból származott. Munkaszolgálatra
került ki a Szovjetunióba, ahol átszökött az oroszokhoz, és a fogolytáborban antifasiszta
iskolába küldték, majd a szovjet hadsereg főhadnagyaként később végigharcolta a
második világháborút, a politikai komisszárja Brezsnyev volt. A front mögötti rádió-
adásokat irányította, és részt vett a magyar nyelvű újság készítésében is, így jutott el
aztán Magyarországra. Rendkívül színes egyéniség volt. Fazekast háromszor zárták ki
a pártból, és vették vissza. Ő '56-ban már közvetlenül Nagy Imre köréhez tartozott, s
mint később kiderült, ő volt az, aki Nagy Imre lábát fogta 23-án este, amikor a beszédét
tartotta, hogy ki ne zuhanjon a Parlament ablakán. Volt még ott 2-3 ember, akik szintén
fegyverkezelést tanítottak a köréjük gyűlt fiataloknak. Egy-egy csoportban 20-30 ember
volt, lányok is, erre élénken emlékszem. Így alakult a nemzetőrség.

Később aztán jött Kardos és egy társaság, összeültünk, hogy egyeztessük a néze-
teinket. Márkus István szociológusra emlékszem, Göncz Árpádra, aki régi jó ismerő-
söm volt még a kisgazdapártból, baráti viszony fűzött hozzá, és még egy csomóan
voltak ott, akikkel régi mozgalmi ismeretség fűzött össze. Ott voltak a recskiek, Jónás
Pál, a MEFESZ egykori főtitkára is. Számba vettük az egyetemi teendőket, az ifjúság
teendőit, beszélünk a MEFESZ megalakulásáról, és javaslatok is hangzottak el a
vezetők személyére.

Volt egy érdekes momentum is, ami jellemző arra, hogyan alakulhat a politika egy
forradalom vagy népfelkelés során. Beszéltünk a helyzetről: rendteremtésről, egyébről,
és akkor az az ötletem támadt, hogy célszerű volna a faluszerzte spontán alakult nemzeti
bizottságok tevékenységét összefogni. Javasoltam, hogy hozzunk létre egy országos
nemzeti bizottságot, amely koordinálná és saját lapján keresztül irányítaná a nemzeti
bizottságokat, hiszen a Hazafias Népfront nem volt népszerű, korábban már lejáratta
magát. Kardos Laci azonnal a fejéhez kapott: „nagyszerű ötlet, te meg a Göncz Árpai, ti
ketten pártonkívüliek vagytok, illetve mind a ketten kisgazdák voltatok, fogjátok
magatokat, menjetek át a Hazafias Népfront székházába. Úgy tudom, ülésezik a
vezetőség, mondjátok el, hogy a mi bizottságunk egyetért azzal, amit előadtál, próbál-
jatok dűlőre jutni velük.” Na, fogtuk magunkat Gönczcel, és átmentünk a Belgrád
rakpartra.

A Hazafias Népfront egyes tagjai Kuczka Péter vezetésével valóban üléseztek,
helyesebben beszélgettek. Elmondtuk Kuczkanak, hogy milyen feladattal jöttünk, ő is
a fejéhez kapott, hogy tényleg, ezt kell csinálni. Rögtön összedugták a fejüket a
mesterek, és közleményt adtak ki. Másnap meg is jelent az újságban, hogy a Hazafias
Népfront helyiségében megalakult az Országos Nemzeti Bizottság. Felhívja a nemzeti
bizottságokat... stb., stb., aláíró: az Országos Nemzeti Bizottság ideiglenes vezetősége.
Már jóval éjjél után voltunk, nem volt tanácsos akkor az utcán járni, ezért a Hazafias

* *Szabad Nép*, 1956. okt. 29.

Népfront épületében, a sofőrök részére fenntartott hálólhelyiségben aludtunk. Ez a tanmese, hogyan kell egy hatalmi vagy társadalmi szervezet elfoglalni és átalakítani: ketten odamentünk táskával a kezünkben, és megalakult az Országos Nemzeti Bizottság. Persze nem kellett ehhez nagy zsenialitás, már '45-ben is volt ilyen, csak emlékezni kellett rá. Mindig azzal támadták a forradalmi testületeket, szervezeteket, hogy azokat központilag irányították, sőt, külföldi beavatkozás eredményeként álltak elő. Nem volt itt szó központi irányításról, spontán alakultak meg az Országos Nemzeti Bizottság szervei, hiszen nem volt még olyan messze a '45-ös demokratikus hagyomány, amikor az ország fellélegzett, és maga alkotta meg nemzeti bizottságait országszerte. A nemzeti bizottságoknak elsőbb nagy szerepük volt a főváros élelmiszer-ellátásában is. Amikor Budapesten elfogyott az élelem, akkor a falvakból teherautókon küldték fel a kenyeret, a húst és egyéb élelmet.

Csak 30-án mentem ki újra a gyárba, mert a közlekedés borzasztó volt. Nagy nehezen tudtunk szerezni két biciklit, egyet a feleségemnek, egyet nekem, azzal közlekedtünk. Ez később a vádiratomban úgy szerepelt, hogy ezzel mobilizáltuk magunkat, és ezzel is az ellenséges tevékenységet próbáltam segíteni. Közben a munkástanács, talán 27-én, megszervezte a gyár védelmét, amelyhez fegyvert is szereztek. A kapuban egymást váltották az őrk. Meg kell mondjam, komolyan vettük, hogy a munkástanácsnak meg kell védenie a gyárat. A munkástanács lett volna az ellenforradalom? Ez most nagyon komikusnak tűnik, mi a gyárat védtük az esetleges ellenforradalmi veszéllyel szemben. Nagyon sok helyen így volt. Nyugodt voltam, sztrájk volt végig, de biztonságban volt a gyár.

Október 30-án már teljesen világos volt, hogy a kormány elfogadja a forradalmi bizottságokat és a munkástanácsokat. Forradalmi bizottságok voltak a minisztériumokban, a közigazgatási területeken, nemzeti bizottságok a falvakban, munkástanácsok pedig a gyárakban. A kormány forradalomnak minősítette az addigiakat.

Október 30-án délelőtt a Kilián laktanya udvarán volt a felkelők gyűlése, Maléter volt a vezérszónok. Én nem voltam ott, de délután már tudtam róla a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága megbeszélésén. Göncz Árpád hozta a hírt, hogy a Kiliánban a legkülönbözőbb felkelő csoportok nyújtottak egymásnak jobbot, tájékoztatni akarják Nagy Imrét, hogy megtörtént a forradalmárok, a harcoló egységek egyesítése, és közölni akarják vele a forradalmárok követeléseit. Nagy Imrével a Forradalmi Bizottságnak volt kapcsolata. Az a határozat született, hogy a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága és a felkelő egységek képviselői együtt menjenek be Nagy Imréhez a Parlamentbe, és adják elő követeléseiket, mert a kibontakozásra, a jövő előkészítésére vonatkozó programpontok mind a két társaságnál nagyjából megegyeztek.

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága részéről Göncz Árpád és Márkus István vett részt rajtam kívül a megbeszélésen. Azért mi hárman, mert Márkus elsősorban parasztpárti volt, én a NÉKOSZ-mozgalom volt képviselője – erre Kardos sokat adott –, és Göncz Árpád a kisgazdapárt legjobb vonalának, a Kovács Béla-féle vonalnak egyik jeles képviselője.

A megbeszélés időpontra mi hárman megérkeztünk a Parlament kapujába, és ugyanakkorra érkezett meg egy háromtagú bizottság, akiket én nem ismertem, csak Göncz. Ők, mint igazi forradalmárok, felfegyverkezve jöttek, övükben néhány kézig-ránáttal, de a parlamenti őrség útjukat állta, mondván, hogy fegyverrel nem lehet bemenni. A legviccesebb a következő volt: ezek a felfegyverzett fiatal emberek hátat fordítottak, el akartak menni, de Göncz, aki már délelőtt kapcsolatba került velük,

elénk állt, és mondta: „Gyerekek, hát akkor ezt úgy csináljuk, hogy itt van mellettem Abod László, régi barátom, megbízható ember, adjátok ide – éppen egy nagy zöld táská volt nálam –, beletesszük a táskába, aztán megpróbálunk úgy bemenni.” Úgy is történt, ideadták, négy kézigránát volt a táskában, én vittem, aki a fegyverektől irtózik, kezelni sem tudtam, mert sose voltam katona, és bementünk a Parlamentbe. A táskámat már nem is vizsgálták meg, úgy tárgyaltunk a magyar miniszterelnökkel a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága és a felkelők nevében, hogy a lábamnál elhelyezett zöld táskában négy kézigránát volt. Ez volt az első kapcsolatfelvétel, ahol bőven ki lehetett fejteni azt, hogy mik azok az elképzelések, amelyeket szeretnénk, ha megvalósítana a kormány.

Könnyen bejutottunk, a titkárságon jelentkeztünk, várakozni kellett. Várakozás közben Gönczcel átmentünk a szomszéd szobába, ahol a Tildy-titkárság volt, hiszen régről ismertük Tildy Zoltánt. Véletlenül éppen kijött az előszobába Tildy Zoltán és a felesége is, lekezeltünk egymással, elmondtuk, hogy miért vagyunk ott. Ő természetesen helyeselte. Nagyon érdekes volt, hogy Tildy szárnysegéde ugyanolyan ezredesi ruhában volt, amilyenben 1948-ban teljesített szolgálatot a Köztársasági Elnöki Palotában. Úgy éreztem, mintha megint a köztársasági elnökkel beszélnék. Így telt az idő, és egyre gyűlt a társaság, jöttek számomra ismeretlen személyek, jött egy házaspár is, Dudás József és a felesége.

Nem sokkal Dudásék megérkezése után megjelent Nagy Imre, és helyet foglaltunk a teremben egy nagy U-alakú asztalnál. Az asztalfőn középen ült Nagy Imre – rendkívül fáradt, szinte megtört ember benyomását keltette –, mellette ült Dudás meg a felesége. Azok a felkelők, akiknek a kézigránátját én őriztem a táskámban, velünk szemben ültek. Volt még néhány ember, nyilván a Minisztertanács részéről. Amikor Nagy Imre megérkezett, akkor Dudás köszöntötte őt, és elmondta, hogy azért vagyunk itt, hogy nagyon széles forradalmi egység létrehozásával próbáljuk helyreállítani Magyarországon a rendet, előbbre vinni az országot, és az ügyek megoldásában reményességünket Nagy Imrébe helyezzük. Ezek után Nagy Imre elmondta, hogy ő a legfontosabb feladatnak a rendteremtést tekinti. Tehát ha egyszer már sikerült a forradalmi harcoló egységeknek egymásra találniuk, akkor az legyen a legfontosabb cél, hogy az utcán helyreálljon a rend, éjszaka ne ropogjanak a fegyverek, ne történjen semmiféle atrocitás. A másik, hogy minél előbb be kell indítani a munkát, mert az ország éhezik, és óriási gazdasági válság lesz, ha nem indulnak be a gyárak. Ezek után a különböző csoportok képviselői számoltak be. Beszélt Márkus Pista a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága részéről, majd Dudás és még valaki a felkelők közül. A felkelők a forradalom vívmányait védő egységes forradalmi karhatalmi vezetés létrehozását kérték, amelyben a katonaság és a rendőrség intakt része, a felkelők, valamint a Nemzetőrség együttesen venne részt. A hivatalos katonai egységek központi irányítása akkor még Janza Károly kezében volt, ő volt a honvédelmi miniszter, ezért felmerült az is, hogy Maléter kerüljön az újonnan alakuló szervezet élére, hogy biztosítani lehessen Budapesten, illetve az országban a rend megteremtését.

A másik fő követelés az volt, hogy vonuljanak ki a szovjet csapatok az országból. Ez ügyben felkérték a kormányt, hogy tegyen intézkedéseket a szovjet csapatok mielőbbi kivonására. A kivonáshoz a rend biztosítására a felkelő csoportok is vállalkoztak. Felmerült a Varsói Szerződésből való kilépés kérdése is, amit Nagy Imre nem tudott ott elfogadni, mert nagyon kemény követelésnek tartotta. A végén abban maradtak, hogy ő ezt az álláspontot majd továbbítja a kormányhoz. Még ennél is

rázósabb volt a semlegesség kérdése, amelyben a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága is állást foglalt. Nagy Imre ezt is vonakodva fogadta, de elmondta, hogy a Minisztertanáccsal közölni fogja ezt az igényt is. Nagy Imre állandóan visszatérő reflexiója az volt, hogy jó, mind nagyon szép, amit itt követelnek, de egyet értsenek meg, a legfontosabb a rend megteremtése. Addig, amíg nem lesz rend, addig hiába is jövőnk bármiféle követeléssel. Ő érzékelte, hogy a tárgyaló felek komolyan gondolják, amit mondanak, és olyan nevek hangzottak el, mint Maléter, Kopácsi, Király Béla, akik Nagy Imrét tisztelték, és akikben Nagy Imre megbízott.

Fölmerült még az ÁVH szerepe. Egyrészt a törvényes és tisztességes felelősségre vonás, másrészt pedig a törvénytelenül elítéltek mentesítése. Azt hiszem, ezt Dudásék mondták el, de ebben nem vagyok teljesen biztos. A jelenlévők késznek mutatkoztak arra, hogy közreműködjenek a rendteremtésben és a munkafelvételben. A munkástanácsoknak a forradalom első szakaszában végzett munkájára s azok jellegére jellemző volt, hogy ezen a tárgyaláson a munkástanácsok nevében nem volt ott senki. Én akkor még nem a munkástanácsot képviseltem, hiszen csak egy gyári munkástanács tagja voltam.

Márkus végig a nyugalom, a követelések tompítása érdekében szólalt föl, olykor-olykor bizonyos mértékig elodáztatva egy-egy problémát, például a felelősségre vonás kérdését, mondván, hogy ez nem időszerű. A tárgyalás azzal zárult, hogy Nagy Imre mindent tudomásul vesz, és döntés céljából továbbítani fogja a Minisztertanácshoz. Másnap meg is jelent egy közlemény,^{*} hogy a forradalmi felkelő egységek és a Forradalmi Értelmiségi Bizottság képviselői tárgyaltak a miniszterelnökkel, és a tárgyaló felek között a megértés légköre alakult ki. A közlemény név szerint megemlítette Dudás Józsefet, aki a felkelők nevében terjesztett elő javaslatokat.

Dudás Józsefet mi csak névről ismertük, tudtuk, hogy 1945 után a kisgazdapártban vállalt szerepet, és annak idején a békekötés ügyében próbált akcióba kezdeni. A tárgyaláson nem volt kompromisszumkész ember, amit az is bizonyít, hogy a tárgyalás után nem sokkal el akarta foglalni embereivel a Külügyminisztériumot. Amikor távoztunk, megismertem az embereit, akik bizony nagyon fanatikusak voltak, Dudás pedig rendkívül ideges volt, lehet, hogy a fáradtságtól, hiszen éjt nappallá téve intézte az ügyeit. A felesége egy termoszból állandóan töltötte neki a teát vagy valami frissítőt. A tárgyalás során egyre izgatottabbá vált, és a végén könnyezve mondott köszönetet Nagy Imrének, és hangsúlyozta, hogy mindattól, amit itt elmondunk, az ország s a magyarság jövője függ. Ezt érzelemdús mondatokban fogalmazta meg, miközben úgy sírt, hogy törölgetni kellett a könnyeit. Ebből én azt a képet alakítottam ki magamban, hogy egy érzelmileg labilis, sok indulattal és sok akarnokoskodással teli ember. Nagyon keményen tárgyalt, mindenki engedékenyebb volt, mint ő. Furcsa ember volt.

Nagy Imrében azt láttam, amit vártam. Tehát azt, hogy higgadt, bölcs, felelős ember, aki mindent próbál a helyére rakni. Nyugodt magatartása, segítségkérése nekem nagyon szimpatikus volt. Ő olyan ember volt, amilyennek az írásaiból, beszédeiből megismertem.

A tárgyalás eredményes volt. Hogy mennyire befolyásolta a későbbi politikát, azt nem tudom, de tény, hogy mindazok a pontok, amelyek ott elhangzottak, napról napra

* *Magyar Nemzet*, 1956. okt. 31.

szép fokozatosan megvalósultak. Megalakult a Forradalmi Karhatalom, Maléter Pált kinevezték honvédelmi miniszterré, és tárgyalások indultak az oroszok kivonásáról.

A nyomozás során nem derült ki, hogy részt vettem ezen a megbeszélésen, mert sem a felkelők, sem Dudásék nem ismertek. Engem ott két ember ismert, Márkus Pista és Göncz Árpád. Ők mondhatták volna, hogy én is ott voltam, de nem tették.

Október utolsó napjaiban elindultak a különböző pártszerveződések is. Elkezdtem, mint korábban Sinkó Ervin, ide-oda járkálni. Nem akarom magam összehasonlítani Sinkó Ervinnel, csak az attitűdjét vállalom, ő is szaladgált jobbra-balra a '19-es forradalom idején, és mindenütt feltűnt, ahol csak lehetett. Én is szaladgáltam jobbra-balra, mindenütt feltűntem, és összeszedtem a különböző információkat, képet próbáltam alkotni, s volt, ahol még be is avatkoztam. Voltam például az újjáalakult kiszegedapárt székházában, nem mintha én ott akartam volna folytatni, attól eléggé távol tartottam magam, de kíváncsi voltam, hogy mit csinálnak. 30-án mentem el a Semmelweis utca 1-be. A nagy márványlépcső tetején ott álltak egymással szemben a régi kiszegedapárt balszárnyát és a jobboldalát képviselő emberek, egymást átkozták rettenetes hangnemben, gyűlölködéssel, felemlegetve korábbi tevékenységüket. Én csak csodálkoztam, és mondtam, hogy ez az ország nem túl sokat érdemel, ha ezzel kezdjük. Nyilván a hatalomért folyt a harc. Talán öt percet töltöttem ott, ez bőven elég volt.

Ennél több időt töltöttem Kiss Sándorral, a Parasztszövetség vezetőjével. Ragyogó, erkölcsileg tiszta ember, akit annak idején a Magyar Közösség-perben elítéltek. Őt nagy örömmel és szeretettel kerestem meg. Ő akkor akarta újból létrehozni a Parasztszövetséget. A beszélgetésnek a személyes ismeretségen és az engem megtisztelő barátságon kívül még az is oka volt, hogy a dolgok mélyén úgy éreztem, a munkástanácsok mellett a parasztságnak is kell legyen érdekvédelmi, a tulajdonosi szemléletet kifejező szervezete. A Parasztszövetség újrakezdéséről beszéltünk. Kiss Sándor rendkívül logikusan fejtette ki a véleményét, és ezt el is mondta egy rádiónyilatkozatában a Parasztszövetség igazgatójaként. Ezen a beszélgetésen jelen volt Nyeste Zoltán, Göncz Árpád, Imre Lajos és B. Rácz István is, akik annak idején elindították az ifjúsági mozgalmat.

Október 30-án zajlott le a Köztársaság téri esemény is, amivel a baráti körömhöz tartozó egyetlen ember sem értett egyet. Mélységesen elítéltük. Nagy próbaköve volt ez a forradalomnak. Egy csomó huligán is odakerült, ott volt a Teleki tér és környéke, borzalmas dolog volt.

November 1-jére már elég nagy melóssereg gyűlt össze a gyárban, legalább 100-120 ember volt benn, az összlétszámnak majdnem a fele. Akkor már beszéltünk arról, hogy el kellene indítani a termelést, ekkor vetődött fel az is, hogy új bérrendszert kellene csinálni. A régi normán alapuló bérrendszer azonkívül, hogy embertelen volt, nem is szolgálta a gazdaságosságot, ezért olyan bérrendszert kezdtünk kialakítani, amely bizonyos teljesítmény felett degresszív lett volna. A meruyiség és a termék minősége együttvéve határozta volna meg a bért. Először az alapelveket állapítottuk meg az üzemgazdasági vezetővel és a munkástanács tagokkal. A munkások ezzel teljesen egyetértettek, mert az ő érdekük is az volt, hogy ne gyötörjék magukat halálra csak azért, hogy olyan termék legyen, ami nem ér semmit. November 2-án a munkástanácsok határozatot hoztak az 5-i munkafelvételre. Nálunk a gyártóeszközök előkészítése folyt, hétfőre terveztük mi is a munka teljes felvételét.

3-án részt vettem a Petőfi Kör koalíciós alapon újjáalakuló gyűlésén. Elnöknek nagy szavazattöbbséggel Jónás Pált választották. Ott volt Tánzos Gábor és Hegedűs B. András is. Kardos Laci mellett ültem, beszélgettünk. Kardos rettentő pesszimista

volt, és beszámolt arról, hogy mennyi szovjet tank jött át a határon, és mennyire szorongatják a kormányt. Tudtam, hogy Laci kapcsolatban állt az újonnan alakult MSZMP vezetőivel. Mondtam neki: „Laci, én ugyan soha nem voltam pártnak, csak a kiszagdapárt politikai bizottságának tagja, de most úgy érzem, hogy az MSZMP-be szeretnék belépni.” Erre azt válaszolta, az a gyanúja, hogy erre már nemigen lesz mód. Azért gondoltam, hogy az MSZMP-be kellene belépnem, mert láttam azt a rengeteg sok pártot, ami csak a széthúzásnak, az erők szétforgácsolódásának lehetett az eszköze, aztán olyan pártok is megjelentek, amelyekkel egyáltalán nem tudtam egyetérteni. Ekkorra már eléggé balra tolódtam, s úgy véltem, hogy az ország megújuláshoz egy tisztességes szocialista párt szükséges. Az MSZMP-ben elsősorban Nagy Imre volt vonzó, de olyan nevek is megjelentek, mint Kardos László, Maléter Pál, ami számomra garancia volt arra, hogy tisztességes szocialista társadalom fog épülni, amelyben részt kell vennem. Mindig is azt akartam, hogy társadalmi tulajdonban, a munkások tulajdonában legyen a gyár.

Természetesen az én tagságomból semmi sem lett, mert hajnalban már dübörögtek az ágyúk. November 4-én hajnalban dörrenések ébresztettek fel, bekapcsoltuk a rádiót, és akkor hallottuk Nagy Imre nyilatkozatát.

November 4-e teljes összeomlást jelentett számomra, politikai értelemben abszolút reménytelennek láttam a továbbiakat. Az ország újabb rombolásokkal nézhetett szembe. Sejtettem, hogy napokon belül összeomlik a fegyveres ellenállás, ami majd a munkástanácsok létét is befolyásolja, hiszen csak úgy lehetett bármit is a munkástanácsban csinálni, ha van mögöttünk erő. Kádár János Szolnokról közvetített beszéde elvágta minden reménységünket, annak ellenére, hogy nem történt utalás a munkástanácsok megszüntetésére.

Néhány napig tájára sem tudtunk menni a gyárnak. Annyit tudtam meg telefonon, hogy az őrség továbbra is őrzi a gyárat. Volt bennem egy kis bizonytalanság, hogy mi lesz velem, mert én nemcsak az ottani munkástanácsban vettem részt, hanem más dolgokban is. Még a munkástanács valahogy elment volna, de hát én Nagy Imre híveként exponáltam magam!

Két vagy három nap múlva, amikor kimentem a gyárba, élelemosztás volt, és újra felvettük a kapcsolatot a többi gyárral, hivatalosan is megalakítottuk a III. kerületi munkástanácsot. Még pecsétet is csináltattunk. Amikor a kerületi munkástanács engem delegált a Nagybudapesti Központi Munkástanácsba, szabályszerű papírom volt, rajta a nagy körbélyegző.

A kerületi munkástanácsban általában a gyárak munkástanácselnökei vagy helyettesei, vagy az általuk megbízott személyek voltak. A rendőrséggel is felvettük a kapcsolatot. Megalakultak a karhatalmi egységek, és a munkástanács azt követelte, hogy a gyárakból is vegyenek fel embereket a karhatalmi ezredékbe, hogy az egyre jobban terjedő törvénytelenéseket megakadályozzák. Elterjedt a híre annak, hogy a forradalmárok és felkelők közül egy csomó embert meggyilkoltak, és kezdik összegyűjteni, bezárni a fiatalokat. Az október végi napokban nagy dobozban ott lehetett a pénz az utcán, a kutya nem vitte el, be voltak törve a kirakatüvegek, és nem vitt el belőlük senki semmit. November 4-ével elszabadult a pokol, lopni, rabolni kezdtek. Előzőleg úgy érezték, hogy erkölcsi kötöttség kötelezi az embereket arra, hogy az ország jobbléte érdekében túrtóztessék magukat, tiszteljék a törvényt, de ez 4-e után felbomlott. Az ország letiprása egy idegen nagyhatalom részéről teljesen demoralizálta az embereket. Ez ügyben is kellett tenni valamit. A rendőrkapitány nagyon udvariasan tárgyalt

velünk, de semmit nem csinált, csak taktikának szánták a tárgyalást, hogy elcsendesjenek a munkástanácsok.

A sztrájk tovább folytatódott az országban, „szervezője” tulajdonképpen a Vörös Hadsereg volt. A munkástanácsok a szovjet csapatok kivonását és a Nagy Imre-kormány visszaállítását követelték. Közben egyre inkább terjedt a letartóztatások és a represszió híre. Tudtunk arról, hogy november 4-én Nagy Imréék a jugoszláv követésre menekültek, de hogy milyen körülmények között, azt nem tudtuk. Tudtunk arról is, hogy a kormány utolsó tagjaként a Parlamentben maradt Bibó István, és egy kibontakozási tervet készített, ami november 6-a után falragaszokon is megjelent az utcán. Az emberek erre fogékonyá váltak. A munkástanácsok gondolatmenete teljesen egybeesett Bibó koncepciójával, amely a békés kibontakozási módszert tartalmazta, hogy nem egyszerre, hanem fokozatosan kell kivonni a szovjet csapatokat. Mi is a szocializmus elvi alapján álltunk, tehát hogy földet, gyárakat vissza nem adunk. Ezek összetartották a munkástanácsokat, és ment tovább a sztrájk. Egyre jobban felütötte a fejét a terror, ami rettentően irritálta az egész társadalmat. Kaptuk a híreket arról, hogy több embert és egyre több fiatalot fogtak le, és hogy a felkelők közül egy csomó fiatal a Szovjetunióba szállítottak. Megtudtam, hogy a veszprémi egyetemről is – ahová esti tagozatra jártam – vittek el diákokat. Egy kiváló tanár, Bereczky Endre állt a Szovjetunióba hurcoltak megmentéséért folytatott küzdelem élére, és tudom, hogy vissza is jöttek a diákok.

A munkástanács közben kezdte megvalósítani terveit. Minisztériumi irányelvek is voltak már az új bérezésre. A sztrájk ideje alatt is fizettünk bérelőlegét, a bankból csak a munkástanács aláírásával lehetett kihozni a pénzt. Egy csoport foglalkozott a munkásélelmiszerrel, hiszen alig volt élelem a fővárosban. Megkeresték azokat, akik néhány napig nem adtak hírt magukról, ha kellett, segítséget nyújtottak. Élelmiszert szereztek, szétosztották, ha kellett elvitték a lakásra is. Én magam is vittem krumplit meg zöldséget Mérei Kádár Ervinhez, aki megsebesült.

A munkások, a munkástanács – elsősorban jugoszláv mintára – meghatározta a gyár feletti tulajdonjogot és a rendelkezési jogkört is. Megfogalmaztuk, hogy a tervek jóváhagyásának és a nyereség felosztásának joga a munkástanácsot illeti meg, ugyanúgy, mint az igazgató kinevezésének joga is. Ezért nagyon sok gyárigazgatónak mondtak fel.

A mi gyárunk igazgatója, Gattyán János, ha jól emlékszem, a kerületi pártszervezetből került oda, és elég rossz modorú, kemény ember volt. Vörös Akadémiát végzett. Őt november utolsó hetében váltotta le a munkástanács. A határozatról készült jegyzőkönyvet a minisztériumba is fel kellett küldeni. Mindig azt mondtam, hogy ha a régi igazgató megmaradt volna, akkor nem lett volna ott igazgatóváltás, mert ő feltehetőleg ugyanúgy, mint a párttitkár, beilleszkedett volna. Elbocsátották a munkaügyi vezetőt és a személyzetosztály-vezetőt is. Volt még valaki a gyárban, aki a munkásoknak a böggyében volt, egy Fenyves Hedvig nevezetű szilikátipari mérnök, aki rendkívül kemény egyéniség és hihetetlenül rossz modorú, nagyon balos kommunista volt. Ha én lementem a gyárba, akkor mosolyogva visszaköszöntek a munkások. Volt, aki meg is kérdezte, hogy „hogyan van Laci bácsi?”, még akkor is, ha idősebb volt nálam, aztán: „mi újság, Abod szaki?” Hozzá a kutya sem szólt. A munkástanács kiakolbólitotta őt is. A szomszéd gyárakban is hasonlóképpen volt, ott is csak néhány embernek mondtak fel. Hosszú felmondási időt kaptak, azt hiszem, hat hónapot. Nem volt ez embertelen, el tudtak helyezkedni, aztán később eljöttek a perben a vád tanúinak.

November utolsó napjaiban megalakult a végleges munkástanács, és az akkori főmérnök, Csuha Pál javaslatára engem neveztek ki igazgatónak december 1-jén. Nem akartam elfogadni, de a végén nagyon erősködtek, elsősorban Csuha Pál, aki még a minisztériumban is megbeszélte, hogy én jó lennék igazgatónak. Akkor még iparigazgatóságok voltak, és persze elsősorban az iparági igazgatónak kellett nyilatkozni az ügyemben. Bementem hozzá, felkötött kézzel fogadott, kiderült, hogy október 25-én lövést kapott. Az Építésügyi Minisztériumnak abban a szárnyában dolgozott, amely a Kossuth Lajos térre nézett. Ő nem helyeselte az igazgatóságomat, de ellene sem volt. Később ő váltatott le ebből a beosztásomból.

Emellett természetesen a gyár védelme volt a legfontosabb feladat. Sem a munkástanácsban, sem a gyárban nem találkoztam olyan emberrel, aki ne akarta volna megvédeni a gyárat. Elrendeltük, hogy a fagyveszélyes helyiségeket fűtsék, függetlenül a sztrájtól, hogy a későbbiekben, amikor rendeződnek a dolgok, akkor tudjon a gyár dolgozni. Magától értetődött, hogy addig sztrájkolunk, amíg a szovjet csapatok Magyarországon vannak. Ezek a célkitűzések munkástanácsgyűléseken és munkásgyűléseken kerültek nyilvánosságra.

Mint említettem, a munkástanács szociális ügyekkel is foglalkozott. Éppen akkor került olyan helyzetbe a vállalat, hogy rendelkezett – azt hiszem – két olyan lakással, amelyet a dolgozók számára kioszthatott. Az én javaslatomra Eigner Endre párttitkár 1956. november végén megkapta az egyik lakást. Épp előtte nősült, a felesége gyermeket várt, szociális és egyéb indokok alapján is rászorult volt. Senki sem ellenezte, Eignert szerették, mert jó munkás volt, nagyon értelmes volt, jó viszonyban volt az emberekkel, jól tudott velük bánni.

A párhelyiségek többsége eleinte még zárva volt, nem engedték be a pártot a gyárba. Nálunk minden érintetlen volt a párhelyiségben, de mi sem engedjük őket működni a gyáron belül. A párttitkárunk végig benn volt, november elején az MSZMP felhívására próbálta megszervezni a pártot, de nem volt sikere. Azok a régi elemek, akiknek felmondásuk volt, természetesen támogatták a pártszervezést, de csak egy-két ilyen ember akadt. Az orosz beavatkozással, az MSZMP központi vezetésével, a miniszterelnökkel általában nem értettek egyet az emberek. Ugyanakkor azt, aki közöttük élt, tisztességesen viselkedett, és nem is volt antipatikus, elfogadták, legfeljebb annyit mondtak, ráérünk még. Abban kemény volt a munkástanács, hogy a gyárba egyelőre nem engedte be az MSZMP-t. Ez ügyben volt a munkástanács és a párttitkár között ellentét, de nem volt semmiféle összetűzés. Nyilvánvalóan voltak, akik ezt keményebben mondták meg neki, jól elküldték valahova, de semmi különösebb zűr nem volt ebben a dologban.

A munkástanácsok november második felében már különböző koncepciótervezeteket dolgoztak ki. Ebben az időszakban került napvilágra a KGM tervezete is, amely egy átfogó, koncepciózus vállalat- és bérgazdasági tervezet volt. Közben a minisztériumban folyt a tisztogatás, azokat tették ki, akik a forradalom alatt részt vettek a minisztériumi mozgolódásokban.

A kerület gyáraival egyetértettünk abban, hogy ameddig a szovjet csapatok ki nem vonulnak, tart a sztrájk. A kerületi munkástanácsok között is volt együttműködés, és felvetődött egy szélesebb összefogás gondolata. November 13-ra az újpesti tanácsházára összehívták a munkástanácsokat egy egységes szervezet létrehozása érdekében. Ezen a III. kerület nem tudott részt venni, mert későn kaptuk meg az értesítést. Hála az égnek, mert november 13-án tankokkal körülvették az újpesti tanácsházát, ahol

éppen ülészek, és letartóztatták az egész Újpesti Forradalmi Bizottságot. Ebben a perben aztán 10 halálos ítélet született. Másnap az Egyesült Izzóban gyűlt össze 400-500 ember, ide már el tudtunk menni, igaz, hogy meglehetősen nagy félelmek közepette.

Később az a vád érte a KMT-t, hogy oda bárki bemehetett. Hát ez nem igaz, csak megbízólevéllel lehetett bejutni. Nekem még most is megvan a megbízólevelem, amelyben a III. kerületi munkástanács megbíz, hogy vegyek részt az egyesülőülésen, és képviseljem a kerületet. A kerületből egyedül én voltam ott. Azt hiszem, azért jelöltek, mert viszonylag higgadtan szóltam hozzá minden eseményhez, és úgy érzem, hogy koncepciózusan is. Korábban nagyon megtanultam, hogy hogyan kell politizálni, és ezt érezhették a kerületben is. Így kerültem november 14-én az Egyesült Izzóba. Ahogy leültem, észrevettem, hogy mellettem Biszku Béla ül svájcisapkában – elég hűvös volt a teremben. Hallatlanul ideges volt, tőlem kért gyufát, hogy rá tudjon gyújtani, reszketett a keze. Előttünk két sorral Gáspár Sándor foglalt helyet. Az ő „megbízólevelük” az MSZMP-től volt. Nyilván őket beengedték, amikor ellenőrizték a küldötteket, okosan és helyesen azt mondták, legyenek ott, lássák, mi történik.

A küldöttek elmondták, hogy összpontosítani kell a munkástanácsok erejét, létre kell hozni egy bizottságot vagy egy központi tanácsot, amely egybehangolja a tevékenységünket. Közösön kell állást foglalni a sztrájk kérdésében is.

Vargha Domokos író ismertette Bibó november 6-i tervezetét, és elfogadásra ajánlotta a küldötteknek. El is fogadtuk. Nagyon népszerű volt az a gondolat, hogy maradjon meg a szocialista társadalmi rendszer, és a magyar parasztság számára pedig elfogadható keretek között létezzen magántulajdon.

Teljesen felesleges azon vitatkozni, hogy ez a KMT terve volt-e, az értelmiség fejében született-e meg, vagy a munkások ötlete volt. Én azt hiszem, is-is, mert a munkások akarták, az értelmiség pedig odaszegődött. Sok régi barátommal találkoztam ezen az ülésen. Az Értelmiségi Forradalmi Tanács részéről is részt vett két-három fő.

Vargha Domokos felszólalása után vita alakult ki arról, hogyan kellene megvalósítani a javaslatot. A vitában kiemelkedett Ring István, Újpest egyik gyárának küldötte, aki egy olyan bizottság létrehozását javasolta, amely a nagy-budapesti munkásokat képviseli, tárgyal a kormánnyal és a szovjet hadsereg vezetőivel. A vidék akkor még nehezen volt elérhető a közlekedési nehézségek miatt. Nagyon koncepciózus előadás volt. Más kérdés, hogy később Ring István a vád tanúja volt a KMT-perben.

A következő történet: megbíztak egy társaságot, állítson össze – nagyon gyorsan, még ott az ülés szünetében – egy tervezetet, ami tartalmazza azokat a pontokat, amelyekkel a megalakuló KMT elmehet a kormányhoz tárgyalni. A 8 pontos követelés* összeállításban részt vettek az Írószövetség képviselői, néhány barátom és jómagam.

Miután elkészültünk, ismertettük a pontokat, majd választottunk egy bizottságot, amely még aznap este el is ment a Parlamentbe tárgyalni. Ezen a tárgyaláson én nem vettem részt. Kádár hajlandó volt fogadni a KMT küldöttségét annak érdekében, hogy a munka beinduljon, és akkor még az volt a kormány álláspontja is, hogy a munkástanácsokra szükség van. A KMT első számú követelése volt, hogy Nagy Imrét kell a

* A Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulása. 1956. november 14. Határozat. Közzéteszi Varga László. *Társadalmi Szemle*, 1991. 8–9. sz. 143-144. o.

kormány élére helyezni, és a szovjet csapatoknak ki kell vonulni az országból. Ez határozott és konzekvens megnyilvánulás volt a KMT részéről.

A tárgyalásról másnap a *Népszabadságban*,* az MSZMP új lapjában megjelent egy cikk. A KMT küldöttsége 15-én beszámolt a tárgyalásokról a Fővárosi Villamosvasút Akácfa utcai központjában, ahová áttette a székhelyét. Ezt Babay István, a KMT titkára tette lehetővé. Egészen december elejéig ott voltak a gyűlések. Egyre szervezettebbé vált a KMT, a gyűlésekről jegyzőkönyvek is készültek, amiből később elég sok baj is származott, mert a letartóztatások egyik fő alapja lett, így aztán nem is lehetett még mellébeszélni sem a kihallgatások során.

Még Újpesten megválasztottuk a vezetőséget, amelynek elnöke Dévényi József, Csepel egyik küldötte lett. Később az a vélemény alakult ki róla, hogy nem elég határozottan képviseli a KMT-t, ezért helyére 16-án Rácz Sándort választották. Ő keményebbnek, konzekvensebbnek és harcosabbnak tartották. Rácz ekkor 23 éves volt, ragyogó intellektusú, hallatlanul határozott, energikus fiatalember. A felszólalásaiban minden mondatnak volt keze-lába, és amit mondott, annak tartalma egybeesett azok véleményével, akiknek az érdekeit képviselte. Ő a Beloiannisz gyárból jött, ugyanonnan, ahonnan Bali Sándor. Mindketten szerszámkészítők voltak, kiváló szakmunkások. Rácz a fiatal, temperamentumos, Bali pedig a megállapodott, bölcs, igazi munkásembert képviselte, szintén nagy intellektussal. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor élete vége felé a Bibó-émlékkönyvbe írt egy kis szöveget, az olyan volt, hogy bármelyik író magáénak vallhatná, olyan nagyszerű szellemi felkészültséggel csinálta. Hát ilyen emberek voltak. Bennük én a munkásságot láttam, a rokonszenvem máig is megmaradt, nagy szeretettel, barátsággal és tisztelettel tudok róluk nyilatkozni ma is.

Részt vett a vezetésben Kalocsai György vegyész mérnök is, ő volt az egyik elnökhelyettes, Bali Sándor a másik, Babay István pedig a titkár, aki biztosította a helyiséget, és közben tartotta az adminisztratív ügyeket, valamint Sebestyén Miklós a MOM-ból.

Az egyik ülésen felszólaltam, és javasoltam, hogy alakuljon egy sajtó- és külügyi bizottság, amelynek feladata felvenni a kapcsolatot a fontosabb külföldi szervekkel és a sajtóval, valamint létrehozni egy saját lapot. Mivel én szólaltam fel, engem javasoltak a bizottság elnökének, de nem vállaltam. Végül Sebestyén Miklós lett a sajtóosztály vezetője, én pedig a helyettese, a harmadik tag nevére nem emlékszem. Tulajdonképpen ketten vittük a sajtóügyeket, de én voltam a spiritusz rektora az egésznek. Kettős követelménynek kellett eleget tenni. Egyrészt tájékoztatni a külföldieket, másrészt saját sajtót teremteni.

A külföldi újságírók tájékoztatása az Akácfa utcában történt. Többek között ott volt a *L'Humanité*től, a Francia Kommunista Párt lapjától két világhírű újságíró, André Wurmser és André Stil. Velük óriási vitáink voltak, mert ellenforradalmisággal és antikommunizmussal vádoltak bennünket. Én elmondtam, hogy nem lehet antikommunista az a társaság, amelynek elnökhelyettese Bali Sándor, aki érvényes párttagkönyvvel rendelkezik. Ő nem tépte szét a párttagkönyvét, mint a volt párttitkárom, aki krokodilkönyveket hullatott a levesébe, mert csalódott a pártban. Persze Kádárékkal nem egyezett a véleményünk, de aki Nagy Imrét akarta vissza miniszterelnöknek, az

* A Budapesti Központi Munkástanács küldöttségének nov. 14-i tárgyalása Kádár Jánossal. *Népszabadság*, 1956. nov. 15.

nem lehetett antikommunista. Erről elvitatkoztunk, ennek ellenére nem túl kedvező cikk jelent meg rólunk a *L'Humanité*-ben.

Kezdetben egyedi kiadványokat, tájékoztatókat adtunk ki, amelyek az akkori sajtótörvény szerint is megengedettek voltak. Három *Tájékoztató* jelent meg, amelyben a KMT tájékoztatta az országot a végzett munkájáról és a kormánnyal történt tárgyalásokról. Ezeknek az összeállításában vettem részt. Az első *Tájékoztató* a következőket tartalmazza: „Számталanszor, így most is elmondhatjuk, hogy minket a munkásosztály bízott meg, és a megbízásunkhoz híven megvédjük, ha kell, életünk árán is, a gyárainkat, hazánkat a kapitalista, földesúri restauráció ellen. Ugyanakkor azonban független hazánkban magyar módra akarjuk felépíteni a társadalmi-gazdasági rendünket, és a forradalom követeléseiből nem engedünk.” Az a szervezet, amelynek országoszerte olvasható megnyilatkozása ezeket tartalmazta, lehetett-e antikommunista és főképp szocializmusellenes?

Elég sokat jártam kint a gyárban is, tudnom kellett, hogy mi az emberek véleménye. A KMT ülésein már ritkábban vettem részt. Sebestyén és Rácز megbízása alapján felvettem a kapcsolatot az írókkal, Eörsi Istvánnal, Obersovszky Gyulával, Gáli Józseffel és Derzsi Sándorral. Őket próbáltuk megbízni azzal, hogy szerkesszenek egy lapot a KMT számára. Köztük volt Szilvási Lajos is, aki később aztán volt szíves eljönni a vád tanújaként. A harc elsősorban a lapengedély kiadásáért folyt, ezt azonban konzekvensen megtagadta a kormány. Elzárkóztak előle, nem akartak olyan lapot engedélyezni, amelynek az első számában azt követelik, hogy Nagy Imrét a kormányba, a szovjet hadsereg pedig távozzon. Ezt nem tehették meg, elismerem. A KMT és a kormány között hatalmi harc folyt. A 8 pont egyike kimondta, hogy a munkástanácsok nem engedélyezik, hogy a gyár területén politikai szervezet, pártszervezet működjön. Szakszervezet az igen, tisztességes, rendes szakszervezet, amit maguk választanak, amelyik az érdekeiket képviseli, az igen, de pártszervezet semmiképpen sem. Világos, hogy ilyen körülmények közt a lapengedély kissé illuzórikus volt. Ahhoz túl nagyvonalúnak kellett volna lennie a kormánynak, hogy megadja az engedélyt.

December 1-jén ültünk össze Sebestyén lakásán az írókkal, újságírókkal, ott határoztuk el, hogy mindenképpen kiadjuk a *Munkásújság* című lapot, még akkor is, ha nem engedélyezik. Arról is beszéltünk, ha illegálisan kell kiadni, hol sokszorosítsuk. Obersovszkyéknak volt egy sokszorosítógépük a Nap-hegyen, az *Élünk* című lapot ők akkor már kiadták, felvetődött, hogy ott fogjuk kinyomatni.

Végül az én közreműködésemmel Gáli és Obersovszky előkészítette kiadásra a lapot, egy-két vers és irodalmi alkotás is volt benne. Az első oldalán az 1. sz. *Tájékoztató* szövege jelent volna meg. A Pátria Nyomda ki is szedte a szöveget, be is tördelték. A nyomda munkástanácsa merte vállalni, hogy lapengedély nélkül megcsinálja. Rácз bejött a nyomdába, és mivel tudta, hogy nincs engedély, szétöregte a betördelt szöveget, nem engedte, hogy kinyomtassák, mondván, hogy nem akar egy újabb összeütközést. Akkor volt egy kis esély arra, hogy lesz egyezség a kormány és a KMT között, bár ez a tárgyalások végső szakaszában volt, december 2-án vagy 3-án.

Ugyancsak december 1-jén határoztuk el Obersovszky, Gáli és Eörsi Pista kezdeményezésére, hogy december 4-én, tehát november 4-e egyhónapos fordulóján csendes nőtüntetést szervezünk, és megpróbáljuk rávenni a munkástanácsokat, hogy támogassák. A következő KMT ülésen ezt Sebestyénnel együtt elő is terjesztettük, de a vezetők tartottak az esetleges provokációtól, ezért nem merték vállalni a felelősséget. Ennek ellenére december 4-én megvolt a nőtüntetés. A felhívásban az szerepelt, hogy csak

nők, egy szál virággal menjenek ki a Hősök terére, a virágot tegyék le az Ismeretlen Katona emlékművénel, és csendben távozzanak. Ez így is történt. A tüntetés után az emlékmű tele volt virággal, még egy nemzetiszínű zászlót is beletűztek, a virágtömeg megtartotta a zászlót. A titkárnőmmel sokszorosítottam a felhívást, és a gyárból hivatalosan elengedtem néhány nőt a tüntetésre, mert akkor már igazgató voltam. Később aztán az egyik elég meredek vádpont volt ellenem a december 4-ei tüntetés megszervezésében való részvétel.

Utána nagyon felforrósodott a helyzet, és felgyorsultak az események. Több tárgyalás volt a KMT képviselői és a kormány tagjai között, akik egyre merevebbek voltak, és az ég egy világon semmilyen engedmény nem hangzott el a kormány részéről a munkástanácsok követeléseivel kapcsolatban. November 16-án a kormány kiadta a munkástanácsokról szóló rendeletet, amely csak gazdasági és munkaügyi tekintetben foglalt állást a munkástanácsok mellett. Nevezetesen, hogy bér- és tervügyekben, a beruházásokkal kapcsolatban, a nyereségmeghatározásban és -elosztásban a munkástanácsok állást foglalhassanak. Politikai kérdéseket nem érintett a rendelet. Azzal kapcsolatban, hogy Nagy Imre vegyen részt a kormányban, vagy ő legyen a miniszterelnök, Kádár széles karlengetéssel mondta, hogy ők nagyon szívesen vennék, csak hogy Nagy Imre éppen az egyik külföldi állam területén tartózkodik, tehát nem áll módjukban teljesíteni ezt az igényt. Amíg Nagy Imréék a jugoszláv követségen voltak, addig nagyobb volt az esélyegyenlőség a tárgyalások során, még a szabadon bocsátásukat is garantálták, viszont amikor november végén Romániába vitték őket, romlott a tárgyalások sikerének esélye.

Amikor elvitték Nagy Imréeket – rögtön értesültünk erről a külföldi rádiókból –, akkor már tudtuk, hogy nagy bajok lehetnek. Ennek ellenére a *Tájékoztató*ban megjelent egy olyan passzus is, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanács követeli a kormánytól, tegye lehetővé, hogy Nagy Imrével személyesen felvehesse a kapcsolatot. Közölgék azt, hogy hol tartózkodik Nagy Imre, mert csak annyit tudunk, hogy elvitték. Ebből természetesen az ég egy világon semmi sem lett. Közben kezdtek elhurcolni a munkástanácstagokat is. Főként vidéken volt ez elég gyakori, és az elhurcolás bizony súlyos következményekkel járt, mert vidéken nagyon komoly verések, kínzások fordultak elő. Salgótarjánban jó néhány munkástanácstagot elvittek, ami ellen tüntettek a munkások, és a karhatalom közéjük lövetett.

A KMT november második felében felvette a kapcsolatot a szovjet hadsereg vezetőivel is, mivel a szovjet hadsereg jelenléte nagyon irritálta a magyar közvéleményt. A budapesti parancsnokságtól számos alkalommal magas rangú tisztek vettek részt a KMT ülésein. Úgy tűnt, mintha nem lennének pontosan tájékozódva az eseményekről. Egyszer Rácz Sándor azt mondta, hogy a szovjet hadsereg képviselőivel könnyebben lehet tárgyalni, mint a kormány tagjaival, mert ők sokkal megértőbbek. Hogy aztán ebben mi volt a taktika, azt természetesen nem tudjuk. Feltehető, hogy hatott rájuk, amit elmondtunk, hogy itt szó sincs szocializmusellenes megnyilatkozásokról. Arra gondosan vigyázott is a munkástanács, hogy ne lehessen olyan tagja, aki nem ért egyet az alapkoncepcióval.

Az erők egyesítése érdekében a KMT országos munkástanácsá akart alakulni. Ehhez még vissza kell mennem időben november 21-re, amikor a Sportcsarnokba volt meghirdetve az országos munkástanács alakuló ülése. Azonban a Sportcsarnok felé vezető utat orosz tankokkal lezárták, úgyhogy nem lehetett ott megtartani az ülést, helyette az Akácfa utcába mentünk át. Ez az akció teljesen kizökkentette az addigi tárgyalásmenetet.

December elején a KMT áttette székhelyét a MÉMOSZ-Székházba. Többek között azért, mert a villamosközlekedés megindult, és kellett az irányítóknak az Akácfa utcai munkahely, és nem lehetett zavarni a tevékenységüket. A MÉMOSZ-Székház üresen állt, volt hely, és ott ültek össze. December 8-án már itt volt egy KMT-ülés, amikor a salgótarjáni sortűz hírére teljesen felbolydult a munkástanács, és azonnal országos sztrájkot rendelt el december 11–12-re. Közben már a legtöbb helyen folyt a munka, hiszen a munkástanácsokban megvolt a készség a munkafelvételekre annak ellenére, hogy az alapvető követelésekben nem engedett a kormány, mert nagyon nagy károk lehettek volna a sztrájk további folytatásából.

December 9-én a kormány föloszlatta a KMT-t, de az üzemi munkástanácsokat még engedte működni. Én a december 9-i ülésről több okból hiányoztam. Egyrészt a december 4-i nőtüntetés után sorra tartóztatták le Obersovszkyt, Gálit, aminek hírére vettem, ezért eltűntem a közéletből, ha úgy tetszik, illegalitásba vonultam. Nem is voltam odahaza, barátoknál húzódtam meg. December 8-án még ott voltam a gyűlésen, ami késő estig tartott, és az a furcsa eset fordult elő, hogy a kijárási tilalom miatt a karhatalmi ezred tagjai kísérték egy barátom lakására. A december 9-i gyűlésen viszont nagyon sok résztvevőt letartóztattak. Én ettől kezdve gyakorlatilag kivonultam a politikából.

Engem is kerestek a lakásomon mint a nőtüntetés egyik szervezőjét, de nem találtak meg, ám számíthattam arra, hogy bármelyik pillanatban letartóztatnak. Sajátságos légkör alakult ki, mert ugyanakkor én, mint a gyár igazgatója, december 4-e után rendszeresen dolgoztam. Mindennap bementem, tettük, amit kellett. Oda nem mertek bejönni letartóztatni! Mondanom sem kell, hogy nem a főkapun jártam be dolgozni – ne tegyem ki magamat annak, hogy esetleg pont a bejáratnál fognak letartóztatni –, hanem a megfelelő kerülő utakon jutottam be, s ebben nagyon sokan, nagyon önzetlenül segítettek.

1957. március 1-jéig voltam a vállalat igazgatója. Gyakran tárgyaltam a miniszteriumban is, oda sem jöttek utánam – hogy ennek mi lehetett az oka? –, nyilván nem voltam azért én olyan nagyon nagy pont ebben az egészben, hogy érdemes lett volna nagy erőket rám állítani. A kezdet kezdetén még a feleségemet is figyelték, de aztán abbahagyták. Csak mint érdekességet mondom el, hogy 1956 végén a karácsonyt a családommal Baranyában töltöttem egy kedves barátunknál. Akkor már egy ideje csak telefonon beszéltem a feleségemmel, a vonaton találkoztunk, és utaztunk a jugoszláv határ mellé. Gyönyörű hó volt, és olyan volt a helyzet, ha akartam volna, szánkón cigányzenekarral nyugodtan átmehettem volna a határon, közben lövöldözhattunk volna fácánokra meg egyebekre, de nem mentem. Nem mentem el, mert úgy éreztem, hogy ezt az országot nem hagyhatom el, pedig tudtam, hogy már keresnek, és azt is tudtam, hogy le fognak tartóztatni.

Volt még egy említésre méltó nemes és szép vonása az egész harcnak. Amikor Magyarországon gyakorlatilag minden elcsendesedett, és részben még működtek a munkástanácsok, majd amikor már nem működtek, akkor is, fölmerült, hogy a letartóztatottak családtagjait segíelyezni kell. Sokágú segélyakció indult meg. A munkástanácsok pénzt gyűjtöttek az üzemekben, és ezzel támogatták a letartóztatottak hozzátartozóit. A másik szárny a letartóztatott értelmiségiek, mindenképp fiatal írók támogatására alakult. Ennek a segélymozgalomnak Bibó István volt a fő alakja, szervezője és irányítója, jobbkeze pedig Göncz Árpád, és részt vettem benne én is. A részvételem abból állt, hogy ismertem sok fiatal író, összeköttetésben is voltam velük,

és kinyomoztam, hogy kik azok, akiknek a családja a legjobban rászorul a segélyre. Így került sor például Vargha Dombiék családjának megtámogatására és egy csomó másra. Gyóri Istvánéra emlékszem még, aki nagyon sokat mozgott a mi körünkben, és elég szegény volt a családja. Az akcióban részt vett még egy régi barátom is, akin keresztül eljutottunk a Baumgarten Alaphoz, ahová Németh László helyezett letétbe elég jelentős összeget az „arra rászorulók megsegélyezéséért” címen. Ennek az összegnek a szétosztásával a barátomat és engem bíztak meg, nekünk kellett elkészíteni a listát, hogy kiknek és milyen összeget adunk, és azt Basch Lóránttal, a Baumgarten Alap kurátorával kellett megbeszelnünk. Elvittük a listát, ő minden egyes íróról megkérdezte, hogy milyen körülmények közt él. Basch a maga precíz ügyvédi modorában elismervényt kért a pénzről, még bennünket is precízen elszámoltatott. Ebben az erkölcsi tisztaság volt a döntő szempont, Bibó István nem is adta volna a nevét máshoz. Ez aztán az ő ügyében is elég terhelő pont volt.

Ez a segélyakció még a letartóztatásom előtt egy héttel is működött, tehát 1957. április 26-ig tartott. Baschon keresztül húszezer forintot kaptunk röplapok készítésére. Fotóeljárással készültek a röplapok. Én is vásároltam egy csomó fotópapírt, de a készítésre már nem jutott időm. Szerencsére jól eldugtam, nem találták meg a letartóztatásomkor.

Március 1-jén a minisztérium fölmentett az igazgatói beosztásból – ez meg is jelent a *Magyar Közlöny*ben. Visszamehettem a régi munkakörömbé üzemgazdasági osztályvezetőnek. Ott dolgoztam egészen 1957. április 26-ig, és 26-ról 27-re virradó éjjel otthon letartóztattak. Éjjel két óra körül jöttek értem, két géppisztolyos ember, egy civil ruhás detektív, és hoztak magukkal egy hatósági tanút is. Mindent átnéztek, és az összes munkástanáccsal kapcsolatos iratomat elvitték. Letartóztatásom előtt került nyilvánosságra az Obersovszky és Gáli ügyében hozott ítélet. Obersovszkyt 3 évre ítélték, Gáli Jósikát 1 évre. Hát erre én azt mondtam, hogy én sem kaphatok többet. A családás később jött, amikor letartóztatásom után megtudtam, hogy mind a kettőjüket halálra ítélték.

A budapesti rendőrkapitányságra vittek, ott egy nagy zárkába, közbüntényesek közé tettek. Zsebeseiktől kezdve komoly betörőkön át nagyon sok közbüntényessel voltam együtt egy héten keresztül. Ez alatt az egy hét alatt rendkívül érdekes élményben volt részem, megismertem az alvilág hierarchiáját. Ott tökéletes fegyelm- és tekintélyrendszer uralkodott. Az egyszerű zsebes a markecoló felett állt, a zsebes már a kezűgyessége miatt is bizonyos tekintélyt élvezett, aztán jöttek a betörők, és a hierarchia csúcsán a mackósok álltak. Egy nagy mackóskirályal ismerkedtem meg, akinek óriási tekintélye volt. Engem tiszteltek, mert én voltam az egyetlen politikai köztük. Olyannyira tiszteltek, hogy megtanítottak az alvilág tolvajnyelvére is. Egyszer elmeséltem nekik a *Hamlet* történetét tolvajnyelven, sajnos azóta elfelejtettem.

A kihallgatásokon igyekeztek megfélemlíteni. Az első kérdés rögtön a központi munkástanács volt. Az volt az első reakcióm, hogy nem tudom, miről van szó, részt venni részt vettem benne, de semmit sem csináltam. Próbáltak brutálisan megfenyegetni, de ez csak abból áll, hogy hatan-nyolcan, izmos, markos, deli legények mögém álltak, és tipegtek-topogtak. A hangnem durva és fenyegető volt, lecsirkefogóztak, legazembereztek, ígérték, hogy összevernek, de egy ujjal sem nyúltak hozzám.

Egy hét után átkerültem a Fő utcába, magánzárkába. A cellában állandóan égett egy nagyon erős égő. Csak a faltól elfordulva, kezemet a pokrócból kirakva lehetett aludni, és a szemembe világított a lámpa. Könyvet nem adtak. Éjjel rugdosták a

cellaajtót, hogy ne tudjunk aludni, tehát pszichés kényszert alkalmaztak. Többnyire tisztai rangban levő őrök őriztek, de voltak egyszerű foglások, akik nemezipapucsban csoszogtak a kőpadlón, nem lehetett hallani, hogy mikor hova mennek. Állandóan „cirkliztek”, nézték, hogy mit csinálunk. Több görög származású őr volt, a görög emigráció tagjai. Ha néha szóltak az emberhez, akkor az idegen akcentusról érezni lehetett, hogy nem magyarok.

A kihallgatásomat egy Pataki nevezetű hadnagy végezte. Elég nagy anyag gyűlt már össze az ügyemben, volt egy csomó tanúvallomás, és a KMT ülésein készült jegyzőkönyvek is a kezükbe kerültek. Volt, amiben elég tájékozottak voltak. Azt elmondhatom, hogy miattam az ég egy világon senki nem került oda, mert én senkinek a nevét meg nem mondtam, akivel kapcsolatom volt. Arra voltak kíváncsiak, hogy mit csináltam. Csak azt vallottam be, amit rám bizonyítottak. Ha két ember már bevallja ugyanazt, akkor nincs értelme tagadni. Amire pedig volt írásbeli bizonyíték, azt el kellett ismernem. A jegyzőkönyvben számtalanszor ott van, hogy „miért hazudik, ne hazudjon...”, „hazudik!”. Amikor ismertették a per anyagát, Ráczy Sanyiék megrovóan néztek rám, hogy miért kellett hazudni. Mondtam: „Gyerekek, hát ti nem tudjátok, hogy nem szabad semmit sem vállalni, mert ha vállalsz a szocializmust, az is ellened lesz fordítva?” Nem értették ezt az egészet, de utólag rájöttek, hogy helyes volt a taktikám. Először magánzárkában tartottak, aztán mellém raktak egy idősebb polgárt, aki, mint mondta, feketéző volt. Kissé furcsálltam, hogy feketézőt hoznak a Fő utcába, a legszigorúbb politikai börtönbe, tehát őt nyilván besúgni tették oda. Nagyon valla-tott, hogy milyen ügyben vagyok ott. Az ég egy világon semmit sem mondtam neki. Talán másfél-két hétig volt ott, közben el-elvitték egy-egy napra, gondolom azért, hogy kikérdezzék, aztán végleg elkerült onnan, mert semmit sem tudott jelenteni. Borzalmas dolog volt ott egyedül! Azzal foglalkoztam, hogy szappannal a lópokróca szerkesztettem egy logaritmustáblázatot, és kiszámítottam a számok logaritmusértékét.

Lassan összeállt a vádirat ellenünk. Az elsőrendű vádlott Ráczy Sándor, a másodrendű Bali Sándor, a harmadrendű Nemeskéri József, a negyedrendű Abod László, az ötödrendű Mester Endre volt. Az öt ember kiválasztása a KMT 22 tagja közül kissé önkényes volt. A kiválasztásnál Ráczy Sándornak és Balinak a szerepe abszolút tisztázott volt, vezetők voltak, ők nyilatkoztak a rádióban, ők voltak a kormánnyal tárgyalni, nem is egyszer. A többiek, Kalocsai is tárgyalt a kormánnyal, csak ő nem élezte ki úgy a helyzetet, mint Ráczy vagy Bali. Kalocsainak és Ringnek is szerencséje volt, hogy rájuk senki nem tett terhelő vallomást.

Ellenem a következő vádpontok voltak: a külföldi újságírók tájékoztatása, az illegális sajtó és a december 4-i nőtüntetés szervezése. Az Épületelemgyárban folytatott munkástanácsi tevékenységem a per koncepciójának összeállításában elenyésző szerepet játszott.

Véget ért a nyomozati szakasz, és az ügyészi kihallgatásokra valamikor '57 júliusában átkerültem a Markó utcába, ahol teljesen megváltozott a világ körülöttem. Ott már többségében politikai foglyok közé kerültem, végre beszélgettem. Itt kezdett az ember aztán beletanulni, hogyan lehet egyes zárkák közt levelezni. Bár állandóan figyelték az ablakokat, de cénán lehetett leengedni apró kis levélkéket és felhúzni a választ. Itt újítottam fel a cserkész kori morzetudásomat, a falakon kívül elhelyezett vascsöveken ragyogóan lehetett kézzel vagy kanállal morzejeleket leadni. Ez volt a kübliposta, illetve a küblirádió. Sokszor a legvadabb rémhírek keltek életre, például hogy jönnek az ENSZ-csapatok meg hasonló dolgok.

A Markóban is csak azt ismertem el, amit egyértelműen tudtak bizonyítani. Kénytelen voltam aláírni azt, hogy részt vettem Sebestyén lakásán a december 1-jei megbeszélésen, részt vettem a gyűléseken, azon is, ahol elhatározták az országos munkástanács összehívását, és aláírtam a december 4-i tüntetés előkészítését. Azt is elismertem, hogy az 1. és 3. számú *Tájékoztatót* – mint később a vádirat megállapította – „statisztikailag” javítottam, nem stilsztikailag. Mindenki tudta, hogy én írtam, de nem mondták el. Tudtam, hogy Sebestyén Miklós már Svájcban van, vagy legalábbis az osztrák határon túl, és az volt az elgondolásom, hogy minek vállalni azt, amit nem kell. Tehát Sebestyénre rá lehet tolni, mert úgyis elment Nyugatra. A gyári tevékenységemből azt emelték ki, hogy megakadályoztam a pártot abban, hogy szabadon folytathassa tevékenységét.

Az ügyész, dr. Egressy András, hallatlanul értelmes, nagyon rokonszenves ember volt, ellentétben a Fő utcai kihallgatómmal. Itt újból jegyzőkönyveket vettek fel, ha valami ellen tiltakoztam, akkor: „kérem, tessék, diktálja gépbe.” Árnyalati különbségek is sokat számítottak egy-egy mondatban vagy egy-egy tény vázolásánál. Úgy éreztem, hogy korrektül viselkedik, többször megengedte, hogy a feleségem bejöjjön és élelmet hozzon. Olyan is előfordult, hogy egy-két percre magunkra hagyott. Ezekből a kis momentumokból arra következtettem, hogy van némi rokonszenve irántunk.

A végén csak összeállt a vádanyag, és megkérdeztem: „Ügyész úr, hogyan látja, mire számíthatok?” Azt mondta: „Ez nehéz kérdés, nem tőlem függ, olyan hét-kilenc év között.” Mondtam Egressynek, hogy ez elég sok, mire azt válaszolta, hogy „sok, de maguk elvesztették ezt a politikai harcot, ennek a következményeit viselni kell, viszont nem fogják végigülni”. Csodálkozva néztem rá, mire azt mondta: „Nézze, én is sokat gondolkodtam azon, hogy egyáltalán vállajam-e – például ebben az ügyben is – az ügyészi teendők ellátását. És arra gondoltam, ha a törvényes formák megtartásával próbálom összeállítani azt, amit muszáj összeállítani, akkor én még mindig sokat tettem magukért és az igazságért.” Az ügyész korrektségre törekvő magatartása abban is megnyilvánult, hogy Ráczra és Balira, akiket BHÖ I/1-el vádoltak, amire a kiszabható maximális ítélet halál volt, „csak” súlyos börtönbüntetés kiszabását kérte.

A Legfelsőbb Ügyészség az Apáczai Csere János utcában volt az idő tájt – egy kicsit ugrok 1961-re –, a feleségem a Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott, az irodája ablaka arra nézett. A kiszabadulásom utáni második vagy harmadik nap kinézett a feleségem az ablakon, vele szemben az ügyészség egyik ablakából Egressy András a kezét összetéve integetett, hogy szabadult, szabadult. A feleségem visszaintegetett. Még a sztorihoz tartozik, hogy a szabadulásom után pár nappal a Moszkva téren találkoztam Egressyvel, aki mosolyogva jött felém, nyújtotta a kezét. Elfogadtam.

A bíróságon talán szerencsénk volt, mert nem vérbíró hírében álló bíróhoz, hanem a Mikes-tanácsához került az ügyünk. 1958 márciusában volt az első fokú tárgyalás. A feleségem aggódva érdeklődött különböző igazságügyi szerveknél, hogy mi lesz a tárgyaláson, és közölték vele, hogy nyilvános tárgyalás lesz, természetesen majd ott lehet, és meghallgathatja, mi történik. Hát a nyilvános tárgyalásból az lett, hogy ők nyilvánosan járkálhattak a zárt ajtó előtt a folyosón. Csak néhány ávéhás vett részt megfigyelőként, még újságírókat sem engedtek be. A családtagoknak megengedték, hogy a tárgyalási szünetben valami ennivalót adjanak nekünk.

A tanúk kihallgatásánál lehetett érezni, hogy egy erőszakos szervezet irányítja a tárgyalást a bíróságon keresztül. A bíró néha a tanúkra is ráförmedt, ha nem pontosan azt vallották, amit vártak tőlük. Amikor a tanúk ott álltak velem szemben, akkor

próbáltak kevésbé élesen fogalmazni, vagy valamire nem emlékezni, de a bíró elég keményen kezelte őket. A tárgyalás előtt elolvashattuk a vádiratot, de csak rövid időre adták a kezünkbe. A vádirat 1986-ban teljes egészében megjelent a párizsi Magyar Füzetek kiadásában.* A vádiratról jegyzeteket készíthettünk – itt van előttem finom, jó WC-papíron –, hogy a tárgyaláson kellőképpen reflektálni tudjunk a vádakra. Az elnök is meg a két ülnök is próbált zavarba hozni. A két ülnök túl sokat nem szerepelt, inkább a bal Beck tett fel néhány kérdést a párt szerepével kapcsolatban. Teljesen világos volt, hogy ez egy politikai per, aminek az a lényege, hogy a munkástanácsok már 1956. október 23-tól az ellenforradalmat szolgálták, és a KMT is ellenforradalmi szervezet volt.

Mint ahogy Balinál és Rácznál sem volt elválasztható a Beloianiszban végzett munkástanácsosi tevékenység a központtól, ellenem is szerepelt a vádpontok között, hogy tagja voltam a gyári munkástanácsnak, a kerületi munkástanácsnak és kerületi képviselőként a központi munkástanácsnak is, ahol az én javaslatomra alakult meg a sajtó- és külügyi osztály.

A gyári munkástanácsosi tevékenységgel kapcsolatban az volt a vád, hogy a munkástanács átvette a hatalmat az igazgatótól, hogy a párt helyiségét lezárta – ez tény volt. Aztán, hogy kiraktam a gyár kapujába Tamási Áron *Gond és hitvallás* című írását, amelyet az Írószövetség adott ki, és kiraktam azt a listát, amely a veszprémi egyetemről a Szovjetunióba elhurcolt egyetemisták névsorát tartalmazta, és az én asszisztálásom mellett bocsátott el néhány embert a munkástanács.

Elhangzott a vádirat, jöttek a tanúkihallgatások. A tanúk tulajdonképpen azt mondták el, amit már a jegyzőkönyvben aláírtak, és azt is mondhatom, hogy visszafogott módon, mert nehezebb dolog ugyanazt mondani szemtől szembe, amikor ott állok, és hallom, hogy mit mondanak, és tehetek fel kérdéseket nekik. Az egész pikantériája, hogy Eigner Endre, a párttitkár is eljött a vád tanújának, annak ellenére, hogy október vége felé azt mondta, hogy soha többé nem lép be a pártba, akkorát csalódott benne. Amikor tanúskodott, akkor még a gyár párttitkára volt, ugyanis őt senki nem váltotta le. Később igazgató lett belőle Pécsen. A tanúkihallgatás során nem mondott vad dolgokat, aztán a végén előírászerűen megkérdezték, hogy van-e kérdésem a tanúhoz. Hát nem volt kérdésem, és azt mondtam, hogy én ilyen embertől nem óhajtok semmit sem kérdezni. Ezzel mondtam értékítéletet a magatartásáról. Azóta egyetlenegyszer találkoztam vele, nem fogadtam el a kéznyújtását.

Az összes ügytársam egyben tanúm is volt, természetesen a vád tanúja. Amennyire lehetett, védtek, hiszen teljesen egy platformon voltunk, már a nevek önmagukban garantálják, hogy nem lehetett semmi másról szó. Eörsi úgy jelent meg a vád tanújaként, hogy a jobb keze a bal lábához volt bilincselve, mint a majom, úgy ugrándozott be, és rávigyorgott a feleségemre. A tőle megszokott, kissé cinikus módon próbálta az egész ügyet bagatellizálni, de hát a bíróság nem nagyon fogadta el. Összesen negyven tanú volt, rám nyolc jutott – jól el volt osztva.

A védekezésnek valamilyen koncepcióra kell felépülnie. Az én koncepcióm az volt, hogy a munkástanácsokat már bevezették Jugoszláviában. Ez volt a példa. A XX. kongresszus is példa volt számomra, hogy növelni kell a demokratizmust, ki kell

* *Magyar munkástanácsok 1956-ban.* Dokumentumok. Szerk. Kemény István és Bill Lomax. Párizs, 1986. A Magyar Füzetek kiadása. 261–328. o.

javítani azokat a hibákat, amelyek megtörténtek Magyarország gazdasági és politikai életében, és hát a munkásönkormányzatnak mint munkástulajdont kifejező szervnek ki kell terjesztenie a hatalmát a gyárra, az igazgatók megbízásával, a pénzügyekbe való beleszólással. Elég gyakran hivatkoztam is Jugoszláviára, név szerint Tito elvtársra, de a bíró többször leintett. Elmondtam azt is, hogy kerestük a kormánnyal való megegyezés lehetőségét.

A tárgyalás végén ismételten elhangzott a vádbeszéd, amely összefoglalta a vádiratnak és a tárgyalásnak az anyagát. Ez alapvetően azt tartalmazta, hogy ellenforradalmi szervezetben vettünk részt, ellenforradalmi tevékenységet folytattunk.

Utána következtek a védők beszédei. Ezekről külön kell megemlékeznem, mert a mi ügyünk duplanullás ügy volt, és csak kiemelt védőügyvéd védhetett. Bagatell 3000 forintért vállalták a „védelmet”. Ez akkor elég nagy pénz volt. Az ügyvédem, dr. Asbóth László összesen másfél órát foglalkozott velem a per előkészítése során, pedig volt néhány észrevételem, amelyről úgy éreztem, hogy a védelem felhasználhatná. Az ügyvédnek eszébe sem jutott, hogy azokkal védjen. Elmondta a „védőbeszédét”, ami azt tartalmazta, hogy alapvetően „rendes ember” voltam, jól dolgoztam. Tudtam bizonyítani, hogy mint igazgató úgy dolgoztam, hogy a szakszervezet is elismerte a tevékenységemet, az összes ellenőrzés mindent rendben talált, és az én vállalatom volt a legjobb vállalat az iparágban belül. Ezt elmondta, de tulajdonképpen az ügyben semmit sem mondott. Annyi tisztesség azért volt benne, hogy nem minősített. Bali és Rácz védője, dr. Máli József nagyon rendes, nagyon konzekvens, rendkívül eszes ügyvéd volt, aki tisztességgel állt a védelmükre, korrektül védett, és a lehetőségekhez képest elment a maximumig.

A védőbeszéd után került sor az utolsó szó jogán elmondandó beszédekre. Rácz Sanyinak és Bali Sándornak az utolsó szó jogán elmondott beszédét próbálom összefoglalni, amennyire emlékszem rá. Rácz abszolút keményen, konzekvensen foglalt állást a közösen kialakított nézetek mellett, tehát: nemzeti függetlenség és a demokrácia védelme, a hibák kijavítása, többpártrendszer, szovjet csapatok kivonása. Egy 23 éves munkás, ragyogó intellektusú, tényleg koncepciózus, nagyszerűen gondolkodó és kiváló beszédkészséggel rendelkező fiatalember mondta el az utolsó szó jogán, hogy ő tulajdonképpen mindazt, amit tett, meggyőződésből tette, vállalja, legfeljebb csak azt sajnálja, hogy tehetne volna még jobban is. Tele érzelemmel, tele fiatalos hévvel, igazán megrendítő volt hallani. Később a feleségemtől tudtam meg, hogy mire sor került az utolsó szó jogán elmondott beszédekre, kiürült a Markó utcai fogház tárgyalóterme előtti folyosó, csend volt, és a zárt ajtón keresztül – mivel Rácz Sanyi meglehetősen érces hangon, tagoltan, szépen beszélt – nagy részét hallották az elmondott szövegnek, és mint mondta, sírva fakadtak a meghatottságtól.

Bali, Rácz érzelmes és nagyon kemény szövegével szemben, egy bölcs, idősebb munkásember benyomását keltette, aki szintén nagyfokú intelligenciával rendelkezett, abszolút értelmes mondatokat formált. Ő azt mondta el, hogy régen részt vesz a munkásmozgalomban, régi szakszervezeti és párttag. Őt azzal bízták meg a munkások, hogy képviselje őket, ismertette a határozatokat, amelyekkel egyetértett, a munkások is egyetértettek vele, ő azt tette, amit kellett, amivel megbízták.

Én az utolsó szó jogán elmondott beszédemben egy kis ideológiai összefoglalót tartottam. Elmondtam, hogy mi volt a fő feladatunk: a hibák kijavítása, a szocializmus megvédése, a munkáshatalom, a munkástulajdon megerősítése, a reakció elleni fellépés. Tehát mindenféle restauráció ellen voltunk. A jugoszláv példa alapján indult a

munkástanácsok szervezése, mi ezt a feladatot szerettük volna teljesíteni, de nem tudtuk elvégezni, mert közben feloszlatták a munkástanácsokat, minket pedig vád alá helyeztek. Az a borzasztó, hogy mi, akik a munkástanácsok érdekében dolgoztunk, egy olyan bíróság előtt állunk, amelyik azt mondja, hogy a munkások nevében fog ítéletet hozni, de számomra csak egy vigasztaló van, a tiszta lelkiismeretünk. József Attila szavaival fejeztem be a mondanivalómat: „S mégis, magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad / édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyek hűséges fiad!”* Mester Endrében és Nemeskéryben is volt annyi tartás, hogy ne mondjanak olyat, ami a gyávaságnak a legkisebb látszatát is keltette volna. Az más kérdés, hogy nem voltak vádlók, mint Rácz Sanyi, Bali Sanyi vagy én, akik az ügyben vádlottból vádlóvá léptünk elő.

Ezután Rácz Sándort életfogytiglanra ítélték, Bali Sándort 12 évre, Nemeskéryt 15 évre, engem, mint negyedrendű vádlottat, 8 évre, az ötödrendű vádlott Mester Endrét pedig emlékezetem szerint 5 évre. Az ítélethozatal után kissé megkönnyebbültünk, mert a nagy tét az volt, hogy az első két vádlottat ne ítéljék halálra. Fellebbeztünk mindannyian, és enyhítést kértünk az ügyben.

A fellebbviteli tárgyalásra nagy sokára került sor, akkor már a váci börtönben voltunk. Rácz Sanyitól tudtam meg később, hogy a fellebbviteli tárgyalás előtt a következő zajlott: Bali Sándor felesége meghallotta valakitől, talán a védőügyvéd-től, hogy a fellebbviteli bíróság megváltoztathatja a minősítést, és súlyosabb ítéleteket is hozhat. Azt hallotta, hogy mindannyiunknál meg akarják változtatni a minősítést BHÖ I/1-re, aminek a vonzata halálos ítélet is lehet. Akkor már kevés idő volt arra, hogy Baliné értesítse a férjét. Miután beszélőt nem kapott, azt a tanácsot kapta az ügyvédjétől, hogy próbáljon olyan ürüggyel beszélőt kicsikarni a legfelsőbb ügyészségtől, hogy a közös gyerekeiket akarja adoptáltatni. Néhány nappal a felsőfokú tárgyalás előtt Bali Mária nagy nehezen megkapta a beszélőt. Mondta Balinak, hogy azért jött, mert a fiát, Sándort és a lányát, Marikát adoptáltatni akarja. Erre a Sándor dühbe gurult, egyébként egy szelíd lelkületű, jó házasságban élő, csendes ember volt. Hogy jön ehhez, hát elkurvult, hogy ott akarja hagyni a gyerekeit? Azt mondta Marika: „Sándor, értsd meg, ha ezt nem csinálod meg, akkor lehet, hogy néhány nap múlva már nem áll módodban.” Erre Sándornak leesett a tantusz. Marika hirtelen odasúgta, hogy „áztatják már a kötelet, de valamennyiötök számára”. Annyi lehetőség mindig volt, hogy két-három szót puszogni tudtunk egymással, mert egymáshoz bilincselve vittek bennünket. Rögtön mondták Sanyiék, hogy visszavonni a fellebbezést, mert kötél lesz belőle. Nekünk erkölcsileg az volt a kötelességünk, hogy mi is visszavonjuk a fellebbezést – így maradt az elsőfokú ítélet. A fellebbezés visszavonása folytán az ítélet jogerőssé vált, tehát ez a tárgyalás formális, csak néhány percig tartó tárgyalás volt.

Az elsőfokú tárgyalás után beöltöztettek rabruhába. A Gyűjtőfogházból az ítélet után kerültünk Vádra. Az első gyűjtőfogházi periódusra vonatkozóan rossz élményeim vannak, mert ez a nagy begyűjtés időszak volt, amikor borzasztóan túlterhelt volt a Gyűjtőfogház, de volt bennünk valamilyen megtörhetetlen humorérzék, nem hagytuk magunkat. Ebben az első szakaszban nem lehetett dolgozni, mert még nem voltunk elítélve, de néha szükség volt a munkánkra. Egyszer a cellákat aszfaltozták, és mi, rabok, láncot képezve vödörben adogattuk az anyagot. Az aszfaltozás késő estébe

* József Attila: *Hazám*.

torkollott, a folyosón, a lépcsőházban álltunk, csend volt, én József Attilát és Adyt szavaltam. Óriási hangulat volt, tényleg nem hagytuk magunkat megtörni. Ebben a szakaszban közös volt mindenkiben, hogy egy ügyért kellett valamit vállalni. Később, amikor már sorra megszülettek az ítéletek, és megkezdődött a monoton, évekig tartó börtön időszak, akkor már az alapvető emberi jellem jobban kiderült. Volt, akit jobban megtört a börtön, és volt, akit nem. A börtön hatását Eörsi Pista lefricskázta magáról, lefricskázta én is, mert nekünk ilyen az alaptermészetünk. Mi inkább íróniával, mosollyal és másokkal való törődéssel próbáltuk a magunk helyzetét enyhíteni, boldogok voltunk, ha valakin tudtunk segíteni. A nagyon rossz koszt ellenére soha senkitől semmit nem kértem, sőt én adtam mindig másnak, pedig sokat éhezünk, különösképpen a kezdet kezdetén. Később aztán egy kicsit megváltozott az egész, a hosszú idő alatt. Voltak, akik egy kicsit elszomorodtak, pesszimistává váltak, nem bírták a lelki megerőltetést, de majdnem minden zárkában volt valaki, aki a hangulatot meg tudta fordítani. Bennünk volt, hogy mi tudjuk, miért ülünk, nekünk vállalni kell! Ha akkor vállaltuk, akkor most is vállalni kell a következményeit, mégpedig úgy, hogy minél tovább tudjuk megtartani és megőrizni az egyéniségünket. Az a mondás járta, hogy gyerekek, nem kell itt csüggedni, gondoljátok meg, mire kiszabadulunk, még akkor is sokkal fiatalabbak leszünk, mint Hruscsov most.

Vácson már elítéltként szerepeltünk. Vác sokkal embertelenebb, sokkal keményebb volt. Ott nem kaphattunk könyvet, nem járhattunk könyvtárba. Mindenért megbüntették az embert; ha nem volt sarkosra vetve az ágy, akkor megvonták tőle a beszélőt, megvonták tőle a levélírás lehetőségét.

Harminckét sort lehetett írni egy levélben, ezért olyan apró betűvel írtunk, hogy a harminckét sorba sok minden beleférjen. Eleinte, ha jól emlékszem, csak félévenként lehetett írni, aztán ez is változott, volt, amikor negyedévenként, és volt, hogy havonta. Hullámzó periódusok voltak, szinte követni lehetett a kinti politikai változásokat, mert amikor egy kis enyhülés volt kinn, akkor bent is enyhülés volt.

Mindig a túlélés volt az alapgondolat. Na, azt persze kockáztattuk, hogy séta közben beszéljünk, mert hiszen így tudtunk meg híreket egymásról. Azt is kockáztattuk, hogy csópostán, morzéval tudjunk meg híreket, de azért az ilyen elemi fegyelmi szabályzat megsértésével nem volt érdemes az embernek kockáztatni az egészségét, mert ha leült két hetet a szigorítottban, abban a nyirkos cellában, olyan vesebántalmakat kaphatott, hogy az borzasztó. Én nem voltam ott, de láttam azokat a cellákat a második gyűjtős korszakom idején, amikor a tervezőirodán dolgoztam, és egyszer elküldtek felmérni a váci börtön épületét.

Vácson nagy könnyebbség volt, hogy dolgozhattunk. Én a gombüzembe kerültem, és miután a veszprémi vegyipari egyetemre jártam esti tagozatra, a gombfestő üzembe raktak, aminek az volt az óriási előnye, hogy a börtönépület földszintjén volt, és ezért egy kicsit több mozgási lehetőségünk volt. Nyitva volt az ajtó, mert a csontok az udvaron voltak, és a megfestett gombokat sokszor ki kellett vinni hűteni. Az üzemi vezetője egy hadnagy volt, aki viszonylag értett is a dolgokhoz. Miután a munkaidő letelt, mentünk a zárkába. A könyvtelenség viszont borzalmas volt.

A gombfestő üzemben nagy vörösréz tartályokban, gőzfűtéssel főztük és festettük a gombokat. A nyitott ajtó előtt egy ór volt, aki napközben, elunván az ottani ücsörgést meg ácsorgást, időnként betéblábolt hozzánk. Egyszer mondta nekünk: „ide figyeljenek, a sógorkámnak milyen jó lenne ez a rézüst pálinkafőzéshez, nem lehetne ezt valahogy megszerezni?” Na, mondom, ez korrupt ember, ezzel lehet tárgyalni. Mond-

tam: „nézze, éntőlem elviheti, nekem olyan mindegy, de én le nem szerelem, az biztos, de nem is fogom elmondani, hogy maga vitte el.” Erre nem kerülhetett sor, mert nagy tartályok voltak, de rá tudtam venni arra, hogy a feleségem eljuttasson hozzá könyveket, amit aztán pénzért behozott nekem. Úgy került be a saját könyvtáramból néhány angol nyelvű könyv. Ott az időt nagyon sokan tudatosan arra használtuk fel – Rákosi Gergely, az író is –, hogy fejlesztettük a nyelvtudásunkat, illetve új nyelvet tanuljunk. Gergő is meg én is angolul próbáltuk továbbfejleszteni a tudásunkat, ezért hoztattam angol könyvet meg egy kis angol szótárt. Beérkezett a könyv, beérkezett a szótár, óriási öröm volt. A szótárt nem mertük felvinni a cellába, mert egy ilyen könyvért szigorú büntetés járt. A gombfestő üzemben még egy picit íróasztal is volt, ott WC-papírra kiírtam az angol szótárt. Ezt a WC-papírtömeget adtam át azoknak, akik még angolul akartak tanulni.

Feltettem magamban, hogy itt én még meg akarok tanulni franciául is. Németül tudtam, angolul is tudtam, azt magas szintre akartam fejleszteni. Az alakult ki bennem, hogy mit kezdek, ha kijövök, teológiával semmit, szociológiával semmit, hát valami lehetne a nyelvekkel. A vegyészmérnöki kart nem tudtam elvégezni akkor még, esetleg azzal és emellé még nyelveket tudni, az már komplett valami lesz, úgyhogy nagyon tudatosan nyelvtanulással töltöttem az időmet, kemény, napi többórás nyelvtanulással. A *Puddingfejű Wilsont* küldte be a feleségem, és Jack Londontól *Az éneklő kutyát*, azt, ami éppen otthon volt.

A barátaim közül néhányan megtudták, hogy én Vácon vagyok. A Gyűjtőfogházban volt egy tervezőiroda, ahol mérnökök dolgoztak, ők ajánlottak engem oda dolgozni. '59 végén átkerültem a Gyűjtőbe. Az építészethez az ég adta egy világon semmit sem értettem, de mivel építési rekonstrukciókkal foglalkoztak, amelyeknek volt költségvetésük, ahhoz értettem. Ez egy kis létszámú társaság volt, mérnökök, néhány közgazdász, és ebben a társaságban ott volt Ilosfalvy Róbert operaénekes is, akit gázolás miatt ítéltek el. Ilosfalvy neve még a börtönőröknek is mondott valamit. A tervezőiroda vezetője egy Deme László nevezetű polgári állású mérnök volt, akinek nagyon sokat köszönhetünk, mert ő úgy viselkedett, mintha munkatársakkal dolgozna, nem pedig rabokkal. Deme a BM egyik munkatársa volt, de nagyon emberséges volt, csak a legjobbakat lehet róla mondani. A déli ebédszünetben összeálltunk négyen-ötten: Fekete László, Imre Béla, Ilosfalvy meg én, kvartettet alakítottunk, és énekeltünk. Ragyogó volt. A IV. szimfónia Koráljától kezdve a dzsesszig mindent énekeltünk, és ezt a többiek is hallgatták, felvidámítottuk a társaságot. Tudatos törekvés volt, hogy nem megtörni, hanem éppen a vidámságot sugározni kifelé is, másoknak is erőt adni, és megmutatni, hogy akik ránk vigyáznak, azok sokkal rosszabbul élnek idebent, mint mi. Amikor ide átkerültem, a börtönéletemben minőségi változás történt. Itt már szabadon lehetett könyvet kapni, és időnként könyvvásárok is voltak a börtönben. Fizetést is kaptunk, amiből persze levonták a börtöntartást – én fizettem a saját börtönőreimet –, de havonta 200-300 forintot félre lehetett tenni, amiből lehetett „spejzolni”. A spejzolás abból állt, hogy zsírt, szalonnát, cukrot vehettünk, tehát a legalapvetőbb élelmiszereket.

Ide már be tudtam hozatni angol könyveket, egyebeket. Megírtam a feleségemnek, hogy az Orwell-könyvet küldje be. Engedélyezték, és a feleségem beküldte George Orwellnek a *Nineteen Eighty-Four* című könyvét és az *Animal Farmot*. Amikor a feleségem elvitte engedélyezésre, akkor Dickensnek a *Children History of England* című könyvét is vitte. Ez bőrkötésben volt, aranyozott széllel, amit nagy ívben visszadobott

az engedélyező, hogy: „Asszonyom, Bibliát, egyházi terméket nem lehet behozni.” Mondta, hát uram, nézze meg, ez Anglia története Dickenstől. Képek voltak benne, régi rajzok vagy színházi előadásról készült felvételek, és azt hitte, hogy az Biblia. A végén ezt is engedélyezték. Az *Animal Farm* még ma is megvan, benne az ügyési pecsét, a rabszámom: 50836 és a dátum is. Jó sztori volt! Ezt a két könyvet Németh Lászlótól szerezte meg a feleségem, az ő könyvtárából voltak. Na, azt csináltam, hogy amikor ezeket a könyveket megkaptam, mivel a barátaim, cellatársaim nem tudtak angolul, elolvastam mindig egy-egy részt, és elmondtam nekik a tartalmát. Óriási dolog volt ez, mert mint a legenda ment tovább az 1984, és a bennünket érintő részek nagyon is ültek. Közben tanultam franciául is. Ennek hasznát vettem a későbbiekben, tehát jól terveztem meg.

Amikor enyhülési időszak volt, megengedték, hogy legyen sportdélután, ki lehetett menni a börtönudvarra távolugrani meg futni, meg egyebeket csinálni. A kevésbé enyhe időszakban pedig gépfegyverállást kellett ásní, a börtönbejárattal szemben az udvaron. Nagyon jól megcsináltuk ezt a gépfegyverállást, úgy, hogy még mi sem tudtunk kimászni belőle. Volt nagy istenkedés, de mozoghattunk, kinn voltunk a levegőn, jól elbeszélgettünk egymással, és bevájtuk magunkat két és fél méter mélyre, ahonnan már nem lehetett lövöldözni. Az enyhülési időszakban olyan lehetőségek is voltak, hogy zenekart meg színjátszó csoportot alakíthattak a rabok. Ezek nagy vívmányai voltak az akkori belső „szabadságnak”. Persze mindez az irányzattól és az úgynevezett nevelőtestektől függött, akik egyébként rangban őrmestertől hadnagyig terjedtek, és nem egy közülük épp akkor végezte a középiskolát. Hát ezek aztán igazán tudtak nevelni!

A tervezőirodától átvittek egyszer az úgynevezett Speciálba. Ez olyan volt a börtönben, mint Szoltsenyicin *Az első kör* című könyvében az első bugyor, a belső kör, a first circle, ahol kivételezett tagok voltak, mert ez a részleg a Belügyminisztérium speciális híradástechnikai üzeme volt. Ez teljesen zárt intézet volt a börtönön belül is. Ide a börtönigazgató is csak akkor jöhetett be, ha ott volt az üzem elhárító tisztje. A Speciál a Kisfogház legfelső emeletén helyezkedett el. Ehhez tartozott egy nagyon kis létszámú fordítócsoporthoz is. Itt lettem fordító. Feltehetően Bali Sanyinak köszönhetem, hogy idekerültem. A későbbiek során Fazekas Györgyöt és Kardos Lácit ajánlottam be fordítónak, oda is hozták őket. A mi kis fordítórészlegünk a következő személyekből állt: a jobbomon ült Fazekas György újságíró, a Szovjetunió Vörös Hadseregének volt partizán főhadnagya, balomon ült Kardos László, a NÉKOSZ volt főtítkára, kiváló elme és nagyszerű szociológus, néprajzos, én voltam mellette, mint a NÉKOSZ volt alelnöke, úgyhogy majdnem folytathattuk a korábbi tevékenységünket. Velem szemben ült Márton András, a Zrínyi Katonai Akadémia volt parancsnoka, aki a Sztálin Katonai Akadémiát végezte Moszkvában, majd az '56-os események során ő volt Budapest védelmének a megszervezője, mellette ült Tóth Imre, a szegedi MEFESZ egyik szervezője, egyetemi hallgató, aranyos, kedves fiatalember, ma újságíró. Hát elég jó társaság ült ott együtt.

A technikai részlegnek Dicső László volt a vezetője, ott volt Mécs Imre, Bali Sándor, akikhez jó barátság fűzött, és akikkel szeretetben voltunk együtt. Ez már '59-'60 fordulóján lehetett. Az volt az óriási előny, hogy egy teljes emelet volt lezárva, hangsúlyozom, úgy lezárva, hogy a börtönőr be nem tehetette a lábát, még a börtönparancsnok se. Mert az ott gyártott híradástechnikai termékeket féltették mindenkitől. Azt tudták, hogy mi megbízhatók vagyunk, egyhamar nem fogjuk sehoh elmondani, amit

ott megtudtunk. Többnyire szakszöveget fordítottunk, de máig is nagy örömmel emlékszem rá, hogy olyan könyv is volt, ami a könyv történetét dolgozta fel. Ezt fordítottam, élvezet volt számomra. Nyilván valakinek kellett a Belügyminisztériumban, megrendelte, mert ez volt a legolcsóbb, nem került nekik pénzbe, sőt én fizettem a fenntartásomat a munkadíjamból.

Itt emberségesen bántak velünk, a parancsnok is, az elhárító tiszt is rendkívül emberséges volt. Lehetővé tették, hogy ezen az emeleten egy kis fülkében elhelyezzünk néhány rezsót, ott lehetett sütni-főzni. Néha rendkívüli beszélőt is engedélyeztek, amire aztán a hozzátartozók nagy csomagot hozhattak, volt, hogy a feleségem 20 kiló körüli csomaggal állított be. Nem lehet elképzelni, hogy mit jelent egy börtönben lévő ember számára, hogy főzhet feketét, vagy kaphat csokoládét, mert ez egyébként szigorúan tilos volt. A szaktudásért azonban adtak engedményt. Az is előfordult, hogy néhány percre magunkra hagytak a családtagokkal. A fordítói kollektíva a Speciálon belül teljes kommunában élt, bárki bármit kapott, közös volt. Én voltam a gazdasági felelős. Mindig megbeszéltük, gyerekek, ma mi lesz, mit eszünk, mit csináljunk? Én voltam a szakács is egyébként, de nem kell nagyra gondolni, zsírban sütöttünk hagnymát, jól megborsoztuk, ragyogó kaja volt kenyérre kenve.

A szellemi táplálék még ide sem nagyon jött be. Ugyanis abban az időszakban már ugyan volt börtönnap, ami, azt hiszem, még ma is él, nem tudom, hányadik évfolyama már ennek a lapnak, de ebben a börtönnapban csak olyanok vannak, hogy ki milyen bűnöt követ el. Sajnos a politikaiak között is volt egy-két bűnbánó, de a többség közbűntényes, rabló, betörő volt. Nem volt benne semmi a kinti világról.

Kitaláltuk Imre Károly barátommal – aki zseniálisan ügyes ember volt, a szerzőrészlegben dolgozott, és régen halászszerelő volt, békaértékesítéssel is foglalkozott –, hogy a béka bőréből nagyszerű karóraszíjakat, cipőbetéteket, egyebeket lehetne csinálni. Megdumálta a részlegparancsnokát, hogy engedélyezze egy zsákyi béka behozatalát. No hát ennek óriási előnye volt. Karcsi engedélyt kapott beszélőre, hogy a feleségétől megrendelje a békákat, én pedig azért kaptam engedélyt, hogy a bőrfestéshez szükséges festékanyagot beszállíttassam a feleségemmel. Húszkilós csomagot hozott, a bőrfesték körülbelül 15 deka volt, a többi az én csomagom. Karcsi felesége élő békákat hozott, Karcsi agyoncsapta, megnyúzta, és aznap csodálatos békacomb ebédünk volt. 53-an voltunk a Speciálon, és mindenkinek jutott békacomb, ami a legfinomabb ínycsikmány volt. Óraszíj is lett persze. Karcsi még gyöngykagylóval is foglalkozott. Itt van az íróasztalomban két bicska, amelyeket Imre Karcsi kagylóinak felhasználásával Bali Sanyi csinált – bárki megirigyelhetné. Imre Károly kiszabadulása után gyöngyházakkal, egyebekkel foglalkozó díszműkereskedő lett, ennyi haszna lett belőle.

A híradástechnikai részlegben még a seprűnyélből is lehetett rádiót faragni. A legvégső szakaszban az ott összefuserált rádióból jutottunk hírekhez. Volt olyan eset, hogy bementem a híradástechnikai részlegbe, üzemen belül szabad volt a járás, és éppen a bécsi rádiót hallgattam német nyelven. Ott volt az elhárító tiszt, rá se rántott. Ekkor már értesültünk az előző amnesztiáról, még némi hír vissza is jött, hogy mi van ezzel, mi van azzal a barátunkkal. Tudtam például, hogy mi van Eörsivel, aki akkor már szabadlábban volt. Ez már '61 tavaszán volt.

Abban a részlegben zseniális mérnökök voltak. Például Mécs Imre, ragyogó szakember, akinél jobbat nehezen lehet elképzelni. Csináltak egy minirádiót. Mi katonazubbonyban jártunk, amire csíkok voltak festve, a gombja katonaruhagomb volt, abba beépítettek egy picit rádiót, amit lehetett hallgatni. Ebben nyugodtan lemehtünk

a zárkába, mert bármilyen motozás volt, nem találták meg. Ez a rádió mindig másnál volt, és mindig volt ügyeletes, aki hallgatta a híreket.

A fordítórészlegnél az volt a munkarend, hogy bementünk, dolgoztunk, tízóraztunk, de előtte megbeszéltük, hogy aznap mit eszünk. Meg is sütöttem a hagymát, kolbászt, amit éppen lehetett, tőpörtyűt is melegítettünk, majd érkezett a dél, az ebédosztás ideje. Miután megettük az ebédünket, vigyázzba merevedtünk, intonáltuk a Szovjetnió állami himnuszát, Fazekas György, mint illetékes, a Vörös Hadsereg főhadnagya díszléptekkel odament az általunk készített kis falinaptárhoz, és ceruzával áthúzta azt a napot. Ez azt jelentette, hogy attól kezdve mi megszűntünk dolgozni. Utána már csak szemináriumot tartottunk, beszélgettünk.

Annak érdekében, hogy ne csak ezzel a zárt Speciál részlegben lévő, hogy úgy mondjam, baráti körrel, hanem másokkal is tudjunk találkozni, mindenben részt vettünk. Emlékszem rá, hogy zenekart szerveztem. Megengedték, hogy behozhassam a hegedűmet, megengedték, hogy kottát kérjek, azokból én hangszereltem a darabokat. Mozart *Kis éji zenéjét* gitárral meg trombitával adtuk elő, de az volt a lényeg, hogy találkozni tudtunk a próbákon, nem állt ott ór, nem állt ott nevelőtiszt. Volt olyan is, hogy filmet vetítettek, és megengedték, hogy a film után vitát tartsunk. Itt megint összejött a társaság, mintha a Petőfi Kör folytatnánk. Az egyik vitavezető Fazekas György volt. Megkezdtük a vitát, Fazekas Gyuri vezette be: „Kedves elvtársak...”, és rászólt a nevelőtiszt: „Fazekas, mit akar itt elvtársazni?” „Bocsánatot kérek, nekem ők elvtársaim!” Színdarabot is előadtunk, Horváth Jenő volt a rendező. Ő rendezte a *Pathelin mestert*, én csináltam hozzá a kísérőzenét, és én voltam a bíró a darabban. Nagy sikerű előadás volt, kétszer is előadtuk.

Így teltek a napjaink. 1961. március 31-én este azzal bíztak meg, hogy hallgassam, hirdettek-e amnesztiát, vagy nem. Április 4-ével kapcsolatban akkor mindig volt amnesztia. Húsvét úgy jött ki, hogy 4-e is beleesett. Szóval hallgattam a rádiót. Aznap este mondtam a cellatársaknak, hogy nem mondtak semmit. Másnap reggel bekiabáltak: „Papp István, maga nem vonul ki munkára.” Utána lépések hallatszottak a folyosón, utána pár pillanat múlva: „Abod, maga sem vonul ki munkára.” Egymás mellett voltak a celláink. Hát mi lesz itt? Tudniüllik folyt egy vizsgálat korrupciós ügyekben a Speciál parancsnoka ellen. Már kihallgattak ebben az ügyben két-három embert, de nem derült ki semmi sem, mert az ember jóért jóval fizet, és óriási fegyelmettség volt a Speciálban a társaink között.

Ennek a vizsgálatnak az volt az előzménye, hogy Vácról beszállították a szükséges vegyszerkészletet a Speciálba. Beérkezett egy óriási nagy, ötvenliteres ballon, rá volt írva, hogy alkohol. Lehet metilalkohol, izopropilalkohol, bármelyik, mindegyik mérgező anyag. Mindannyian azt mondtuk, hogy kellene már egy kis alkoholt inni. Az én szívem sem tudott ellenállni ennek az egésznek. Mondtam: „ide figyeljete, hozzatok nekem egy viszonylag nagy pontosságú hőmérőt.” A forráspontról fel lehet ismerni az alkohol milyenségét. Csináltam három-négy forráspontpróbát, mind a három egységesen azt bizonyította, hogy ez bizony etilalkohol. Hát erre felfigyelt a Speciál parancsnoka is, kérdezte, hogy milyen alkohol van a ballonban. Mondtam, etilalkohol. Na jó. Rögtön kiméretett magának vagy tíz litert belőle, és azt mondta, hogy csinálhatok a maradékból magunknak valamit, ő majd fedezi az egészet. Tíz litert szép lassan megfőztem narancslikőrnek, mivel ott engedélyezték, hogy narancsot beküldhessenek nekünk. Ebben az ügyben vizsgálat indult. A parancsnok azt állította, hogy szállítás közben összetört a ballon, és az ott dolgozó rabok még a hírét sem hallották az

alkoholnak. Attól tartottunk, hogy alkalmasint ezzel kapcsolatban visznek munket kihallgatni.

Rövidesen kiderült, hogy nem, hanem szabadulunk, mert egyéni kegyelmet kaptunk. Ötvenhárman szabadultunk akkor, ha jól emlékszem. Civilbe öltöztettek, és véget ért a börtönéletünk.

A feleségem többször adott be kegyelmi kérvényt, valószínű, hogy ennek a kegyelmi kérvénynek a hatása volt, hogy megadták nekem is, nem tudom, mert nem volt általános amnesztia, és a legkülönbözőbb emberek szerepeltek ebben. Lehet, hogy az üzemparancsnok véleményezése is közrejátszott. A feleségem a kegyelmi kérvényére szabadulásom után kapott egy értesítést: „Értesítem, hogy férje ilyen évre ítél stb., egyéni kegyelemben részesült, büntetését három évre felfüggesztettük.”

Hárman jöttünk ki egyszerre, Fazekas György, Nagy Attila és én. Ragyogóan lehettünk felöltözve, a ruhánk évek óta penészedett a ruhatárban, abba kellett beöltözni. Volt vagy háromszáz forintunk, annyit kaptunk kézhez, vagy négyszázat. Beszálltunk egy taxiba, és azzal mentünk a Keletiig, Nagy Attilának onnan ment a vonata. Mondtam, ha itt már megálltunk, akkor szálljunk ki és nézzük meg, hogy hogy néz ki egy kocsmá. Bementünk az utasellátóba, mint az örültek. Amikor bementünk valahová, mi mindig köszöntünk: „Jó napot kívánok”, ahogy megszoktuk, kórusban. Ránk néztek. Mi csak néztük a színes üvegeket, és kérdeztük a csaplárost, hogy ez micsoda, az micsoda. Nézett ránk, szegények, ezek teljesen hülyék. Hát nem tudtuk, milyen italok azok. Némi alkoholt fogyasztottunk, aztán hazamentünk. Az az érdekesség, hogy Fazekas Gyurinak alkalmá volt – mert ő előttem jött ki a szabadító részlegbe –, hogy hazatelefonáljon. A testvérenek, Zsuzsának telefonált, Zsuzsa pedig azonnal hívta a nejemet, hogy képzeld, ma délben jön a Gyuri haza. Hát a feleségem elsírta magát, hogy mi van velem, mert Gyuri még nem tudott az én szabadulásomról. A legnagyobb kétségek közt zokogott a nejem, amikor hazaértem. A szokásos apró csöngetésemmel jeleztem, hogy én vagyok, a feleségem majd megtébolyult, ahogy megjelentem. Vittem egy óriási virágcsokrot, a másik kezemben a hegedű, meg egy kis motyó. Hazaérkeztem, óriási öröm, húsvétra készülődött az egész család. Rögtön telefon a barátoknak. **Eörsi Pista** már délután ott is volt nálunk, óriási konyakozást csaptunk.

A következő nap elmentem a rendőrségre jelentkezni. A feleségem megmutatta az új parkot a Feneketlen tó körül, ez rendkívül kellemes látvány volt. Új volt az utcák világítása is, nem volt hozzászokva a szemünk. Az életszínvonal is megugrott ahhoz képest, amit mi otthagytunk '57-ben. Fazekas Gyuri barátom a Váci utcában lakott, ott láttam a szép kirakatokat, a külföldi árukat, imponáló volt a boltok árubőség. Az volt az első érzésem, hogy az emberek lényegesen jobban élnek, mint 4-5 évvel azelőtt. Nem sokkal ezután hangzott el az a mutatószlogen, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van. A jólét, és ebben önkritikát kell gyakorolnom, egy kicsit számunkra is elfeledette, hogy hol voltunk, és hány embert vittek el fölakasztani mellőlünk. Azt hittük, hogy a jólét, a viszonylagos liberalizmus a mi tevékenységünknek is köszönhető. Bolond fejjel nem gondoltunk arra, hogy ennek milyen ára lesz később.

*

Abod László szabadulása után a barátok, volt börtöntársak segítségével a Corvina Könyvkiadóban korrektori és kézirat-előkészítési alkalmi munkákat kapott. 1961 nyarán a Kőbányai Porcelángyárban segédmunkás beosztásban helyezkedett el, de fordítói és tolmácmunkát végzett.

1961 végén üzemvezetővé nevezték ki, de két év után felsőbb utasításra leváltották, ezt követően technológus volt 1982-ig, amikor a Számítástechnikai Osztály vezetésével bízták meg. 1985-től nyugdíjas. Számos szilikátipari tankönyvet és tudományos cikket írt.

Évekig nem kapott útlevelet. A büntetett előlethez fűződő hátrányok alól 1982-ben mentesítették. 1989-ben a TIB tagjaként részt vett az '56-os mártírok temetésének szervezésében.

Készült 1988–89-ben.

Szerkesztette Molnár Adrienne.

INTERJÚ RÁCZ SÁNDORRAL, A NAGYBUDAPESTI KÖZPONTI MUNKÁSTANÁCS ELNÖKÉVEL*

„A Munkástanács mint egy pecsét hitelesítette a forradalmat”

„Csak bőven termő bamba diófája ne legyen senkinek.”
Veres Péter: Ha nem lehetnél szálfá

– Mielőtt rátérnék voltaképpeni témánkra, a KMT szerepére, arról szeretnék faggatni, hogyan vezetett az utad '56 novemberéig, hogyan éltél és gondolkodtál addig. Kezdjük az elején: hol születted?

Hódmezővásárhelyen születtem, 1933. március 17-én. Apám nincstelen zsellér volt, aki elvette feleségül egy szegény pásztor nyolcadik gyermekét. Én hathónapos koromban anyai nagyanyámhoz kerültem Izsákra, mert apám nem akart elfogadni, anyám meg Pestre jött, gyári munkásnőnek. Apám '42. szeptember 16-án halt hősi halált a Don-kanyarban. Szóval özvegy nagyanyám nevelt egészen '46-ig, míg Pestre nem jöttem; én voltam a tizenhatodik gyermek, akit felnevelt, így hát nekem Izsákon is kemény munkával kellett bizonyítanom a jogot az életre.

– Pestre édesanyád után jöttél?

– Nem. Ez úgy volt, hogy a faluban kidoboltatták: Budafokon kollégiumot szerveznek tanulni vágyó árva és félárva gyerekeknek, és én a nagyanyám tudta nélkül jelentkeztem a községházán. '46. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján érkeztem meg a Keletibe; éppen anyai pénzem maradt, hogy megvegyem a villamosjegyet a kollégiumba – de rossz villamosra szállok, eltévedek. Máriabesnyőn** találom magamat, a búcsú kellős közepén. Ez az első élményem Pestről: rengeteg ember, az énekek – meg az, hogy ebben a forgatagban egyedül állok, eltévedtem, s anyai pénzem sincs, hogy visszamenjek Izsákra. Mert legszívesebben visszamentem volna. Szóval, a szegénységemnek köszönhetem, hogy Pesten maradtam.

– Mindjárt a Beloianiszba kerültél?

– Nem, hanem Polacsek Gyulánál kezdtem, asztalosinasként. Harmincöt kilós, vézna gyerek voltam ekkor, és a Nyugatinál lévő Big Bill bútorbolt és Budafok között naponta kétszer kellett megtennem az utat a bútorszállító kiskocsival. Csak egy évig asztalosinaskodtam, mert nagyon legyengültem, és az orvos eltiltott minden fizikai munkától. Könnyebb munka után néztem, így lettem kádárinas. A kollégiumban laktam huszonötödmagammal, katolikusok, protestánsok, zsidók vegyesen. '48-ban

* Rácz Sándorral az Oral History Archivum számára nem készült interjú, mivel Szilágyi Sándor interjúja 1983-ban megjelent a *Beszélő*-ben. A kötetben gyakran említik a KMT-t és Rácz Sándort, ezért fontosnak tartjuk újraközlését. Az interjút a *Beszélő* összkiadásából az eredeti jegyzetekkel vettük át, csak az esetleges gépelési hibákat javítottuk, noha pl. Rácz Sándor téved Babay István megítélésében, hiszen időközben ismeretessé vált a Népbírószág Országos Tanácsának 1946-os, felmentő ítélete a Babayt ért akkori vádak alól. (Szerk.)

** Gödöllő melletti katolikus Mária-kegyhely.

szét akarták oszlatni a kollégiumot, de én javasoltam, hogy maradjunk együtt. Ezután dolgoznom kell, nagyon keményen, hogy ellássam magam, mert senkik senkije vagyok. Senki nem ad egy darab kenyeret, ha én meg nem keresem magamnak. De én ennél többre is vágytam: tanulni akarok, szakmát akarok a kezembe, hogy egész ember legyek. '48-ban megyek a Standardhez, a Beloianisz elődjéhez. Három hónapig sorjázógyerek, majd két évig szerszámkészítő inas voltam; már '49-ben lekerülök a tanműhelyből, Major Konstantin mesterem keze alá; '50 szeptemberében szabadulok. Aztán '53-ban katonának visznek.

– *Ne haragudj, hogy félbeszakítalak, de szeretném megkérdezni: te, illetve ti ott a gyárban hogyan éltétek át az új rendszer kiépítésének fordulót?*

– Tudod, mi valahogy tényleg a bőrünkön éreztünk minden változást. Amikor a Standardhez kerültem, egy szocdem művezető irányította a kétszáz fős műhelyt, egyetlen irodista kisasszonnyal. Aztán a Vogeler- és Sanders-pör* meg a pártegyesítés után hoztak oda egy kommunista művezetőt, aki szakmailag nagyon gyöngye volt, és az adminisztráció is mindjárt megnövekedett. A régi szocdem szakik, persze, nem engedték lezülleszteni a műhelyt, meg elég nagy volt a zúgolódás a felduzzasztott bürokrácia miatt is. Nekünk kell eltartanunk őket, ráadásul azt látjuk, hogy kevesebb léhűtővel jobban ment a munka. Nagy volt a morgás, de végül átgyúrták a műhelyt – igaz, két év kellett hozzá. Ez a szocdem szellem nagyon kemény ellenállást jelentett.

– *Tagja voltál a szociáldemokrata pártnak?*

Nem, sem ennek, sem másiknak. Tudod, én mindent, ami korlátozza a szabad gondolkodást, ami megköti a kezem: azt én elvetem. A műhelyben sem a szocdem párt volt a lényeg, hanem a szolidaritás, az összetartás, az, hogy az ember figyel a másakra, a mellette dolgozó munkájára meg az életére. Szóval, a munkásöntudat a lényeg. Én úgy látom, hogy '48-ban – meg aztán később, '56-ban – elvesztettük azt a lehetőséget, amit a történelem egy pillanatra földobott: hogy a munkások a maguk kezébe vegyék a gyárakat. De ez már másik téma...

– *Nem felejtkezem el róla, de igazad van: ne siessünk annyira. Említetted, hogy két évbe telt a műhely „átgyúrása”. Mégis: volt-e olyan pillanat vagy esemény, amit úgy értékeltek, hogy ettől kezdve valami megváltozott?*

– Volt, de – látod, érdekes – valahogy ez sem a nagypolitikában történt változásokhoz kötődik, hanem ezt is a bőrünkön éreztük. Valamikor '49 végén történt, hogy egy szerszámkészítőt kirúgtak. Hogy miért? Tudod, a műhelyben az a szokás, hogy egy inast leküldenek uzsonnáért; na most, ez a munkás – mert a küldönc csak egy darab kenyérral jött vissza – kihúzta a fiókját, és nagy káromkodásokkal bevágta oda azt a kenyeret. Igaza volt: nem lehet üres kenyéren dolgozni. De elvitték, és valami ürüggyel – hogy lázított vagy mi – kirúgták. Ezzel értették meg velünk, hogy más világ kezdődik.

– *Maradjunk még egy kicsit a műhelynél. Ugye, itt ismerted meg Bali Sándort?*

– Igen, miután lekerültem a szerszámkészítőkhöz; egy satupad van közöttünk, és a reggeliknél is gyakran beszélgetünk. Bali tíz évvel idősebb nálam. '45-től kommunista párttag, megbecsült ember a műhelyben, szakszervezeti bizalmi. Én, ugye, mindig

* Robert Vogeler az amerikai IIT cég (ennek érdekeltége volt a Standard Elektromossági Vállalat, később Beloianisz Híradástechnikai Gyár) kelet-európai igazgatója, Edgar Sanders a Standard adminisztratív igazgatója volt. 1950 februárjában mindketten vádlottjai voltak annak a koncepciósnak, amelyben Radó Zoltánt, a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetőjét és Geiger Györgyöt, a Standard igazgatóját halálra ítélték és kivégezték. A céget államosították.

morgok, „ellenzékieskedem” – de Bali türelmesen végighallgat, a fiatalságom számlájára írja heveségemet. Ez is érdekes: nekem az ellenzéki magatartásomat mindig a jó munkámmal kellett alátámasztanom. A kommunista művezető egyébként próbálkozott is, hogy rossz munkákat ad, amivel nem lehet keresni, és ráadásul népszerűtlen is: kalkulánsnak, normamegállapítónak akart megtenni – de Baliék nem engedték neki, azt mondták, többre vagyok én képes; igaz, én se vállaltam volna el a normasságot. Melegmegmunkáló és mélyhúzó szerszámokat készítettem a műhelyben, és a gépen dolgozók mindig hozzám jöttek, ha valamit igazítani kellett: „A Sándorra kell bízni, az majd megcsinálja becsülettel.” Szóval, a munkámmal kivívtam magamnak valami kis jogot a morgásra. Úgy képzeld el a dolgot, hogy papíron nem lehettem sztahanovista, mert – mint a művezető mondta – „politikailag nem képeztem magam”, de sztahanovista fizetést kaptam, mert 180 százalékot teljesítettem.

– *Egészen '56-ig ebben a műhelyben voltál?*

– Nem, mert '53 októberében elvittek katonának a Budapesti Híradóezredhez, és itt valahogy kikristályosodott körülöttem a levegő. Tudod, én addig tényleg „nem képeztem magam politikailag”, nem engedtem, hogy belekényszerítsenek mindenféle szemináriumokba, hogy a véleményemet befolyásolják – de itt nincs mese, itt be kell ülni a gyűlésekre. És hát szembe találok magam az előadókkal, mert felállok és elmondom: hát hogyan lehet, hogy a paraszttól még az utolsó tehenet is elviszik! A parasztfiúk nekem drukkolnak, mert helyettük is kimondom az igazat. És hát én a júniusi beszédből megértettem Nagy Imre célját: hogy azt az agyonsanyargatott mezőgazdaságimunkás-réteget felszabadítsa, hogy gépesítse a mezőgazdaságot, hogy nagyobb szabadságot és lehetőséget adjon a munkásembernek, hogy szűnjön meg a szigor, a paraszterés, az ávósuralom. Csak ezeket mondtam a katonaságnál is, és valahogy kikristályosodott körülöttem a levegő.

– *Mikor szereltél le?*

– '55 októberében kerülök vissza a Beloianniszbá; kezdődik újra a proletárellet. Az üzemben nagyot változott a világ: a besúgók sorra lebuktak, és közutálat tárgyává váltak. Volt például egy munkás, akinek az öltözőszekrényében felfedeztek egy mikrofont: a vezetőség azon hallgatta, miről beszélgetünk öltözés-vetkőzés közben. Ezt a fiút aztán el kellett tenniük a műhelyből, mert senki nem volt hajlandó dolgozni vele. Aztán '56 nyarán lekerültem a II-es műhelyből a K I-es műhelybe, szerszámjavítóknak.

– *Lehetett-e már ekkor érezni valamit a későbbiekből?*

– Hogyne! Ekkor már a XX. kongresszus után vagyunk, szabadabban lélegzünk, szókimondóbbak vagyunk a hivatalos fórumokon is, meg egymás közt is nyíltabban beszélünk.

– *Október 23-a a gyárban ért?*

– Nem, mert 5-én kórházba kerültem. Csak 17-én csinálták meg a mandulaműtétet, mert vérzékeny vagyok, és nem mertek műteni. 23-án kiszököm a Péterfyből, mert Gerő és Piros beszéde az utcára kényszerít. Nem tudok beszélni a műtetem miatt – a Sztálin ledöntése aztán visszaadja a hangom. Azt ma már nehezen tudjátok elképzelni, mekkora élmény volt, amikor a szobor megingott: Budapest népe, akiknek a nevében felállították azt a szobrot, odament és ledöntötte. Mindenki a barátod volt akkor ott a téren. Aztán hogy ledöntöttük a Jóskát, és már csak a csizmák álltak a

* Nagy Imre miniszterelnöki programbeszéde 1953. július 4-én a Parlamentben hangzott el.

talapzaton, jöttek teherautóval, hogy menjünk a Rádióhoz, mert lövik az embereket. Aki csak tudott, kapaszkodott fel az autókra; az utcákon mindenütt emberek; két jelszótól visszhangzik a város: „Ruszkik haza!” és „Nagy Imrét a kormányba!” Nem tudtunk bemenni a Rádióhoz, akkora volt a tömeg; a Bródy Sándor utca és a Múzeum körút sarkán álltunk meg. A kocsiról leszállva valahogy mellém keveredett egy Marika nevű lány – egész este vele voltam –, együtt mentünk mindenfelé. A Kálvin téren autók, villamosok égtek; a sarkon katonák várakoztak – éppen az én egykori alakulatom, de nem mentem oda hozzájuk. Úgy tíz óra körül jött négy magyar páncélos; nem tudtak bemenni az utcába, mert az emberek körbefogták őket, felugráltak rájuk, és azt kérdezték a parancsnoktól: „Hát te magyar ember vagy?! Hát ki fizette a te tanításodat? Ránk jössz tankkal?”

– *Meddig voltál a Rádiónál?*

– Éjfél körül értem vissza a kórházba. Marika kísért el, ő vett rá, hogy visszamenjek, mert az orvosok mondták, hogy könnyen felszakadhat a sebem. Marika egyébként később, a letartóztatásomkor felkereste anyámat, és '63-ban, a szabadulásom után találkoztunk is párszor – de valahogy nem lett semmi a dologból. Rendes lány volt, vasutaslány, tanítónő – és, tudod, engem éppen az zavart, hogy majd nem taníthat, ha hozzám köti az életét. Ezért húzódoztam én ettől az ügytől. De vissza a kérdéshez: éjfél körül értem vissza a kórházba, ahol még nem lehetett sok sebesült, mert nagyon ráértek engem hallgatni. Másnap hajnali 5-kor megint kiszököm, az EMKÉ-hez megyek; megállok a sarkon, jön-megy a tömeg, én meg elkezdek ott nekik beszélni. Nem tudom már, hogy miket, csak úgy rögtönöztem. Olyasmiket például, hogy elmegy mellettünk egy tank, mire én mondom: „Azok a tankok lőnek ránk, amiket a mi békekölcsöneinkből építettek.” Mindig volt körülöttem vagy száz-kétszáz ember, volt, aki azt mondta: „Le kellene az ilyet tartóztatni!” Mások meg biztattak, hogy csak mondjam, mert igazat beszélek. Erre mondtam, hogy a szobor ledöntése visszaadta a hangom. De két-három óra múlva vissza kellett mennem a Péterfybe, mert nagyon gyöngé volt még a torkom.

– *Másnap megint kijöttél?*

– Persze, mindennap, aztán 28-án végleg hazamegyek, a Murányi utca 1-be. Ezt elfelejtettem mondani: '55-ben, a leszerelésemkor vettem egy ablaktalan raktárhelyiséget, ahol az anyámmal laktam aztán. Ide megyek haza vasárnap, 28-án, itt alszom, másnap bemegyek a gyárba – aztán nem is alszom ágyban egészen a letartóztatásomig, december 11-ig. Na, mindegy. Szóval, 29-én, bent a gyárban, a kultúrteremben összegyűltünk vagy ötszázan; álldogáltunk, beszélgettünk – volt miről. Utcai ruhában voltunk, nem öltöztünk be, mert ahhoz kevesen voltunk, hogy beindítsuk a termelést. Már nem emlékszem, hogy kicsoda, de valaki azt javasolta: válasszunk munkástanácsot. Arra sem emlékszem már, hogy az én nevemet ki dobta be; elég az hozzá, hogy nekem is fel kellett mennem a színpadra. Tizenöt tagú lett végül az ideiglenes munkástanács. A kultúrteremből felmentünk az igazgató szobájába; itt meg valaki azt javasolta, hogy legyek én az elnök, de én nem vállaltam. A koromra, a tapasztalatlanságomra hivatkoztam – huszonhárom éves voltam –, és a Bali Sanyit javasoltam. Tudod, egy kicsit az is bennem volt, hogy egy ilyen elnökség engem nagyon megfogna, odakötne a gyárhoz, meg hát ezerféle kommunista is volt ott, én meg nem akartam civódni senkivel. Így aztán összekötő lettem a kerülettel meg a többi üzemi munkástanáccsal.

– *Kire emlékszel a munkástanácsból?*

– Simon Ferenc, egy nagyon rendes mérnök és Opatowszky Árpád géplakatos. Volt ott két tizennyolc éves, lelkes fiatalember, akik nem voltak tagok, de a tanács munkáját nagyon segítették: a Balogh Jóska és Szelvényi Imre. Szelvényi olyan személyitkár-félem lett nekem később: a kerülettel, a kerületi munkástanáccsal meg az üzemiakkal ő tartotta a kapcsolatot, vele üzentem, ha valakivel beszélni akartam, mert ő hozott be nekem ennivalót a gyárba.

– *Mik voltak az első intézkedéseitek?*

– Még fent az irodán elhatároztuk, hogy a munkát felvesszük, és gyárőrséget szervezünk. Azt természetesnek tartottuk, hogy a forradalom kivívta: ne az igazgató dirigáljon, hanem mi vegyük kézbe a gyárat. Az őrségre meg azért volt szükség, hogy a gépeket, anyagot védjük, és nehogy kétes elemek jöjjenek be a gyárba. Én délután hozattam két rádiót meg magnókat, hogy felvegyük a különböző rádióadásokat, szóval hogy tájékozódjunk. Meg aztán, ahogy sétáltam az üzemben, sorra leszedtem a dekorációkat: képeket, csillagokat, szobrokat, mifénét. Mondtam, hogy aki nem tud nélkülük meglenni, az hazaviheti – termelni dekoráció nélkül is lehet. Ezek voltak az én első „intézkedéseim”, azért mondom így idézőjelben, mert nem kellett ott utasítgatni senkit, tudta a dolgát mindenki.

De van itt egy nagyon érdekes eset: hogy hogyan lett nekem ávósom. Olyan 5 óra körül lemegyek az utcára – jön velem szemben egy bőrkabátos fiatalember, és név szerint engem keres. Azt mondja, rejtsem el, mert nem mer hazamenni: ávós százados, a felesége meg egy orosz nő. Cserébe felajánlja, hogy leírja a titkos szovjet rádióadásokat, amiket 28-án ő mint híradós hallgatott le. Én azt gondoltam: van az alagsorban néhány jól zárható légóhelyiség, odaviszem, aztán majd meglátjuk. Bevittem magammal a gyárba, adtam neki papírt, tollat, ő munkához is látott, én meg rázártam az ajtót. Pár óra múlva visszamentem, és amikor elolvastam, hogy miket írt, alig akartam hinni a szememnek: hogy mennyi katonát mozgósítsanak az oroszok, milyen csapatmozgásokat végezzenek, ilyesmik voltak azon a papíron. Megint rázártam az ajtót, és beszéltem a munkástanács négy tagjával: ez annyira fontos dokumentum, hogy adjuk át Nagy Imrének, mert értesíteni kell ezekről. 30-án délelőtt 10–11 körül be is mentünk a Parlamentbe, ez tehát az első látogatásom itt. Nagy Imre szobája előtt vagy harmincan váraoznának; Nagy Imre kilép az ajtón, és nagyon megütközik: maguk mire várnak? Mondják, hogy pártengedélyre. Még most is a fülemben cseng, mit válaszolt erre Nagy Imre: „Nézzék, én kommunista vagyok, én más pártot nem szervezek. Hogy milyen pártok alakulhatnak, azt majd a miniszterelnökség dönti el.” Én egyébként még előtte elintéztam a dolgomat: két szóban elmondtam, mit hoztam, és átadtam neki az ávós feljegyzéseit.

– *Ne haragudj, hogy közbevágok: megoan ennek a másolata valahol?*

– Nincs, mert csak egy példányban készült. Tudod, akkor forradalom volt, nem értünk rá a történészekre gondolni. De lehet, hogy megvan valahol – ez már a ti dolgotok, hogy utánajárjatok. Szóval, Nagy Imre aztán visszament a szobájába, én meg elkezdtem beszélgetni ott a többiekkel, hogy: „Elment az eszetek? Ráértetek pártokat szervezni, amikor ezer más, fontosabb dolog van?” Volt ott két újságíró az *Igazságtól*, ők aztán átvittek a New Yorkba, és kérdezték. Meg is jelent valamelyik számban az interjú, ott elolvashatjátok a véleményemet a többpártrendszeréről. De hogy befejezzem az ávósom történetét: ezután visszamentem a gyárba, ahol néhányan éppen az alagsorban császáltak, hogy ezt az ávóst egy kicsit megsimogatták. Mondom nekik: rendben van, itt a kulcs, felüllem akár fel is köthetitek – de előbb engem lőjetelek le, mert

én a becsületszavamat adtam ennek az embernek, hogy nem lesz bántódása. Szépen lelőtök engem, aztán a tiétek az ávós. Erre lelohadtak egy kicsit. A százados feleségének küldtünk élelmet, ő meg ott lakott bent a légóban néhány napig; csak 3-án adtuk le a kerületi rendőrkapitányságon. Úgy tudom, később bíróság elé állították, kirúgták az ÁVO-ból, vagyis hát nem vették vissza. Én kértem, hogy az ügyemben idézzék meg, hiszen megmentettem az életét, de a bíró szerint ennek nem volt jelentősége. Hát, lehet, hogy tényleg nem volt, nem tudom.

– *Térjünk vissza 29-e utánra. Mi történt a munkástanácsban?*

– 3-ág semmi, legalábbis semmi lényeges. Ismerkedtünk egymással, a kerület munkástanácsainak képviselői, beszélgettünk, telefonálgattunk. Én bent éltem a gyárban; ott aludtam, ahol tudtam: fotelban, asztalon. A konyhán főztek az asszonyok – volt mit, mert vidékről kaptunk krumplit, húst, libát. Ez is a forradalomhoz tartozik: a parasztok, batyuval a vállukon – jönnek, hogy táplálják a forradalmat. Az előleget is a munkástanács fizette ki az embereknek, már aki bejött érte. 3-án egyébként, amikor vittük az ávósomat a rendőrségre, körbenéztünk egy kicsit a városban, megnéztük a békét, a gazda szemével. Bementünk a Bajza utcába, az Írószövetség és a szovjet követség környékére; mindenütt csönd, vihar előtti csönd fogadott. Hétfőre terveztük, hogy felvesszük a munkát, és arra voltunk kíváncsiak, milyen a városban a hangulat, be tudunk-e jönni dolgozni. Meg, tudod: nem véletlenül akartam én megnézni a szovjet követséget. Valahogy kezdettől nem bíztam abban, hogy az oroszok meghagyják, amit kivívtunk magunknak. Aztán jött 4-e...

– *Amikor arra ébredtetek, hogy lövik szét a várost...*

– Nem ébredtünk mi semmire, mert le se hunytuk a szemünket. Nekem nagyon nem tetszett az a csönd 3-án! Azzal sem értettem egyet, hogy Maléterék bemennek a körülzárt szovjet hadiszállásra – éjszaka már szölongatta is őket a rádió, hogy adjanak magukról életjelt. Aztán hajnali 4 óra után elhangzott a rádióban Nagy Imre rádiószózata. Azt ti nem tudjátok elképzelni, azt a tragédiát! Rettenetes volt hallani ezt a kommunisztát, aki szinte sírva kéri az oroszokat, hogy ne bántsák ezt a várost, ezt a kicsi országot. Még ma is fülemben van, mert oroszul is beolvasták: „Nyimánye, nyimánye!” Nem tudom, mit jelent, de valami olyasmit, hogy: „Kérem, kérem!”* Az első ágyúlövéseket csak jó másfél óra múlva hallottuk meg, 6-ig nem is volt más, mint harc.

– *Ti is harcoltatok?*

– Akik a gyárban voltunk, mi nem. Húszan voltunk mindössze, fegyver semmi, csak valami pisztolyok – nem sok értelme lett volna. Én a gyárépület tetejére álltam ki, onnan láttam a szanaszét röpködő lövedékeket, bombákat. Szörnyű elkeseredettség volt rajtunk és düh. Hiszen egy békés, nyugodt, éppen termelni készülő országot támadtak meg!

– *Mihez tudtatok kezdeni?*

8-ág semmihez. Ekkorra hívtunk össze egy kerületi munkástanácsülést a Kismotor- és Gépgyár kultúrtermébe. Valami százan jöttek el; tulajdonképpen csak annyi volt a célunk, hogy az emberek egy kis reményt lássanak. Egyöntetű volt a vélemény, hogy a munkástanácsokra most már aktív szerep vár. Eddig nem avatkoztunk bele a politikába, mert bíztunk Nagy Imrében, a forradalom politikai biztosítékát benne láttuk, de Kádárék őt is, a forradalmat is elárulták. Kádárt mindenki elvetette akkor, senki nem

* Vnyimanyije: figyelem!

akart vele szóba állni – leszámítva azt a pár embert, akivel a kormányát összetákolta. Szóval, úgy gondoltuk, hogy a kiharcolt szabadságból minél többet meg kell mentenünk, ez most a dolgunk.

– *Ezen a kerületi ülésen fogadtatok el valamiféle politikai programot a kibontakozásra?*

– Nem emlékszem rá, hogy lettek volna pontok. 12-én már biztosan voltak, amikor a Beloianiszba hívtuk össze a kerületet. Még annyit azért elmondok előtte, hogy a Bali Sanyit 8-án egy Pobedával elvitték három-négy órára az orosz parancsnok-sára, Berecz Bertalan igazgatóval együtt. Ez a Berecz egyébként a forradalom alatt végig bent volt a gyárban: a Gellért-hegyen lakott, és nem mert hazamenni – nálunk biztonságban érezte magát. (Később, a perünkben mondták is, hogy milyen veszélyesek voltunk mi a káderekre – na, mindegy.) Berecz elég jóba volt a Sanyival, és 4-e után mindkettőnk próbált rávenni, hogy lépjunk be az új pártba, mert „az ilyen emberek ott a helyük” – amikor én éppen azért agítálok, hogy minden pártot kitiltsunk a gyárak területéről! November vége felé még egy gellért-hegyi villát is felajánlottak, ha visszavonulok a politikai életből.

– *Hogyan zajlott le ez a 12-i gyűlés? Kik jöttek el, miről döntöttetek?*

– A kerületi munkástanácsokból jöttek az emberek; látásból sokat ismertem közülük, mert – mint mondtam – én voltam korábban az összekötő. Elég aktív voltam ezekben a napokban; lehet, hogy ezt a gyűlést is én nyitottam meg, de erre már nem emlékszem. Volt bennem valami olyasmi is, hogy a Sanyi mégiscsak családos ember, az oroszok is elvitték; úgyhogy amit lehetett, én csináltam. Ekkorra egyébként már megfogalmazódtak a politikai követelések: a szovjet csapatok kivonása, a Nagy Imre-kormány visszaállítása, a munkástanácsok és forradalmi bizottságok törvényes elismerése, ilyenek. A küldöttek közül négy vagy öt ember pontokba is foglalta ezeket, fent az irodán, aztán szavaztunk a platformról. Ez azért fontos, mert 14-én Bali Sanyi már ezzel a kész programmal ment az Egyesült Izzóba, a Központi Munkástanács alakuló ülésére.

– *Te nem voltál ott az Izzóban?*

– Nem, mert csak az elnököket hívták. Sanyi aztán 15-én hajnalban, a parlamenti küldöttségük után elmesélte nekem, hogy megalakult a KMT. Úgyhogy én tőle értesültem a dologról.

– *Mikor kapcsolódtál be a KMT munkájába?*

– Várjál egy kicsit, ne siessünk annyira, mert van itt valami fontos dolog. Még 14-én este Sz. Nagy Sándor, a Ganz marósa felkereste a munkástanácsunkat, hogy másnapra összehívta a munkástanácsokat a Koltói utcába, a Vasas Székházba; képviseltessük mi is magunkat. Én 15-én mondom Sanyinak, hogy küldjenek el ide engem, mert valami falsot érzek a dologban. El is megyek; 10 körül nyit az ülés, és már az se tetszik nekem, hogy olyan nagyon ünnepélyes a hangulat: vagy négyszáz ember a nagyteremben, az elnöki asztalnál ülők szépen kicihelődve, fehér ing meg minden – rajtam és a többiekén ott a teremben, ugye, az a munkásgönc, amiben bementük a gyárba. Na mindegy, gondolom, megvárjuk, mire megy ki a játék. Megállok hátul, a terem végében. Elöl az első felszólaló beszél, egy magas, nyurga fiatalember, de nagyon összevissza, hézagosan, rosszindulatúan találja a 14-i munkásköveteléseket. Én erre a két széksor között előremegyek az asztalhoz, megállok a fiatalember mögött, megvárom szépen, amíg befejezi a mondókáját – aztán jó hangosan megkérem: mutatkozzon be, legyen szíves, kiféle, miféle, ki küldte ide. Kiderült, hogy egyetemista, és két ismeretlen ember kereste fel, hogy jöjjön ide, és mondja azt, amiket mondott. Na, akkor majd én elmesélem, mi

is a helyzet. Odafordulok a terem felé, mondom a nevemet, és hogy a Beloiannisز küldött; kijelentem, hogy erre a gyűlésre itt semmi szükség nincsen, mert az Izzóban már megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács, ellen-munkástanács meg nem kell, úgyhogy én el is hagyom a termet. Aki kíváncsi rá, hogy mi a KMT igazi programja, az Akácfa utca 15-ben megtudhatja. Ezzel kimegyek a teremből, le az utcára, és várok. Tíz perc múlva kezd a tömeg szállingózni utánam. Jól van, gondolom, és egy motoros fiút megkérek: vigyen át az Akácfa utcába, a Budapesti Villamosvasút Vállalat épületébe.

Itt aztán megint volt egy érdekes jelenet. Az első emeleti tanácsterem ajtajához egyszerre érkeztem Déry Tiborral, aki az Írószövetség üdvözlét hozta; ő az idősebb, ő ment be elsőnek. Amíg kint várakozok, megérkezik a négyszáz ember a Koltóiból. Akkor aztán bemegyek, elmondom, mi történt, és javaslom: tartson a Központi Munkástanács beszámolót ennek a négyszáz embernek. Babay Pista erre kinyitotta a IV. emeleti kultúrtermet, hogy beférjünk. Alighogy elkezdődik a beszámoló, megjelenik az ajtóban két orosz katona. Én megint hátul ültem le, jól hallottam, amikor csőre töltötték a géppisztolyukat. Mindenki hátranéz, az elnökségből meg elindul feljűk Fazekas – de ezek intenek a géppisztollyal, hogy menjen csak vissza a helyére. Megfagyott a levegő, szinte pánikhangulat tört ki. Erre én azt gondolom magamban: kifelé nem lehet jönni – de hátha lehet befelé? Felállok, hátamban érzem a két csövet, de kimegyek az asztal elé, és elkezdek beszélni: „Azért, mert két orosz katona csőre töltött fegyverrel itt áll az ajtóban, azért még meg kell beszélünk a magyar munkásság problémáit!” A hangulat felengedett, és a két katona is eltűnt az ajtóból.

– Szóval, így kerültél be a KMT-be?

– Nem egészen. Már korábban megérkezett Szelvényi, a lépcsőházban várt rám, a XI. kerület határozatát hozta magával, hogy én képviseljen a kerületet (azt tudjátok, hogy kerületenként voltak a delegátusok). De annyi igaz, hogy ezzel a felszólalásommal már a másodikat léptem előre. Az első ugye, a Koltóiban volt, amikor megakadályozom az ellen-munkástanács megalakulását; a második meg ez, amikor megmentem a helyzetet a rusziktól. Szóval, így aztán kilépek az ismeretlenségből. Szerintem ez számított, nem az, amit Bill Lomax ír, hogy Rácز képviselte lehangosabban a munkásság követeléseit. Nem a hangerő számított ott, hanem valami más. Annyi még hozzátartozik ehhez az esethez, hogy később megérkezett Sándor József is az ülésre – ő volt a KMT és a Kádárék összekötője –, és azt mondta, hogy félreértés történt az oroszokkal, és ezért a kormány nevében bocsánatot kér. Én nem hiszem, hogy félreértés lett volna, mert kiderűlt, hogy mindenkit, aki a folyosón volt, bezavartak a nagyterembe, az épületet meg páncélosok vették körül. Persze lehet, hogy valamit félreértettek...

– Úgy aztán a KMT tagja lettél.

– Igen. Bemutattam a megbízóleveletem, elfogadták, én meg leültem. Többen voltunk egyébként, mint ahány kerület képviseltette magát, de szavazni csak kerületenként egy küldött szavazhatott.

– Bali Sándor is itt volt?

– Nem, ő nem volt itt. Nézd, én tudom, hogy ti történészek szeretnétek Bali Sándort jobban elfogadni, mint engem; azt mondjátok – legalábbis én eddig még csak erről olvastam –, hogy ő igyekezett befolyásolni, mert én heves voltam. De ez nem így volt. Bali, Rácز: ez egy ember, '56-ban legalábbis egy. Korábban, az ötvenes években, amikor visszafogott, azt is csak féltésből tette.

– Mi történt itt a KMT ülésén?

– Megbeszéltük Sándor Józseffel, hogy küldöttség megy a Parlamentbe. Kábé tíz főt választottak be a küldöttségbe, köztük engem is. Ez már több volt, mint amire számítottam. Hiszen én voltam a legfiatalabb közöttük! De ebben biztosan az játszott közre, amit mondtam: a két korábbi fellépésem.

– *Mikor találkoztatok a kormánnyal?*

– Sándor Józseffel úgy volt megbeszélve, hogy este 8-kor lesz a találkozó – de Kádár csak úgy éjfél körül jelent meg, addig váratott bennünket. Puhított. De nem csak ez volt az oka. Tudod, én először jártam a Parlamentben, ráadásul milyen körülmények között! Meg fiatal is voltam – szóval, nem nagyon akartam én ott villogni, hanem figyeltem. És látom ám, hogy mire megy ki ez a várakoztatósi! Beterelnek bennünket a tárgyalóterembe, és bejön a kormány négy tagja – ez 8 körül van, amit mondok –, bejön Biszku, Ribánszky, Sándor József, Marosán, ilyenek: észre sem veszed, már jobbról is ül egy, balról is egy, és jól kifaggatnak, hogy mit is akartok tulajdonképpen. Aztán hirtelen eltűnnek, és Kádár már előre tudja, mire mit válaszoljon. Én ugyan nem sokat lotyologtam velük, az biztos. Szóval, éjfélkor bejön Kádár. Tudod, az volt a megállapodás, hogy a rádió egyenesben közvetíti, amit beszélgetünk – erre jön Kádár, az asztalhoz lép, félreléki a mikrofont: „Tudok én enélkül is beszélni!” Vagyis felrúgta az előzetes megállapodást. Ezek után szerintem fel kellett volna állnunk – de Dévényi, az elnökünk nagyon nem úgy viselkedett, ahogy egy munkásemberhez illetet volna. Nyelt, nyögdecsejt, dadogott, a kezét törte – egyszóval szánalmas volt.

– *Nem is született megállapodás?*

– Megállapodás?! Valami egészen más volt ott; mindjárt elmondom, hogy mi, de előbb még valamit: tudod, a miniszterelnöki rezidenciában tárgyaltunk, a Margit híd felé néző szárnyban; a Dunával párhuzamosan van a tárgyaló, és miután Kádár ellökte a mikrofont, a Dévényi meg dadog, és már vagy egy órája folyik a lotyogás, akkor felhallatszik a Duna-partról a fegyverropogás. Ekkor úgy érzem: most szót kell kérnem. Felállok és azt mondom: „Mi itt lotyogunk, mint a ludaskofák, miközben kint az utcán lövik a magyar munkást – és ezért senki se érzi a felelősséget ebben a teremben!” Erre felugrik Kádár, hogy ő ezt a hangot nem tűri; Biszku nyugtatgatja: „Hagyd rá, Kádár elvtárs, ez egy naiv gyerek.” Hát, lehet, hogy naiv voltam, de az igazságot mondtam. Ezután elromlott a hangulat, megszakadt a tárgyalás. A szünetben körbefogtak az újságírók, rádiótudósítók meg a salgótarjáni bányászok küldöttsége – akik szintén részt vettek a tárgyaláson –, és beszélgettünk. Szóval, ez a harmadik olyan pillanat – legalábbis én így érzem –, ami az ismeretlenségből előhozza Rácz Sándort, és később a KMT elnökévé teszi.

– *A szünet után mi történt?*

– Nem emlékszem, folytatódott-e a tárgyalás, vagy hogy miről volt szó. Hajnalban kocsit kaptunk, és én visszamentem a gyárba, a Fehérvári út 70-be. Reggel 8-ra KMT-ülés volt hirdetve. Itt Dévényi beszámolója után szót kérek, elmondom, mi történt a Parlamentben, aztán bizalmatlansági indítványt teszek Dévényi ellen – mert szerintem nem munkához méltóan viselkedett –, és egyben bírálom az egész küldöttség magatartását. Kemény vita kezdődött. Az ötven körüliek inkább Dévényi mellett szólaltak fel, hogy ő majd elér valamit az alkudozásaival; a negyven alattiak viszont radikálisabb állásponton voltak. (Csak hogy tudd: ekkoriban és még jó sokáig az utca, mindenki elutasította Kádárékat.) Amikor aztán titkos szavazással új elnököt választottunk, kiderült, hogy rajtam kívül mindenki Rácz Sándorra szavazott. Ez meglepett, én nem ezt akartam elérni a bizalmatlansági indítvánnyal – de elfogadtam, mert úgy

éreztem, hogy vállalni kell. Az elnökhelyettes Kalocsai György, a titkár Babay Pista lett. Babayról kiderült később, hogy valamikor kisnyilas volt – pedig én az elnöki „székfoglalóban” mindenkinek a lelkére kötöttem: nem babra megy a játék, az életünkről van szó, úgyhogy aki '56 előtt valami olyasmit követett el, ami nem összeegyeztethető a KMT feddhetetlenségével, az inkább vonuljon vissza. Mert bennünket nagyítóval fognak megvizsgálni! Dévényi egyébként visszavonult, mert megsértődött; Csepellel aztán nem is tudtunk szót érteni, ami szerintem emiatt is volt. Leváltották még Fazekas Jánost is. Így aztán az én befolyásom a KMT-ben megerősödött, és a megalázkodó magatartás háttérbe szorult.

– *Mi volt a KMT új vezetésének az elképzelése?*

– Először is az, hogy fel kell venni a munkát, be kell hozni az embereket a gyárakba. (Először a XI. kerületi munkástanács fogalmazta ezt meg, de én is így gondoltam.) Nem szabad engedni, hogy a Kádárék adjanak munkát, kenyeret a munkásoknak, mert akkor ők manipulálják őket. Ha a KMT be tudja hozni az embereket az üzemekbe, gyárakba, akkor a saját pozícióját is megerősíti – ez volt az elképzelés. A végleges munkástanácsokat is meg kellett választani. (Kádárék mindig azt mondogatták, hogy a munkástanácsok nem érvényesek, mert a munkások nem is voltak bent a gyárban – mintha őket viszont közfelkiáltással választották volna...) 16-án aztán ezzel a tervvel, a munkába szólító röpirattal megyünk be a Parlamentbe, újabb tárgyalásra. A felhívást én olvastam be a rádióba; a stúdió akkor ott volt bent, a Parlament épületében. Ezen a megbeszélésen történt, hogy Apró Antal azt mondja: „A KMT három tagját beválasztanák a kormányba.” Amire én: „Mit gondol, azért küldtek engem ide, hogy holmi miniszteri tárcákra alkudozzak?! Arra válaszoljon inkább, amit kérdezek: mikor mennek ki a szovjet csapatok, mikor jön vissza Nagy Imre a kormány élére, és mikor veszik be a törvénybe a munkástanácsokat?”

– *A szovjet csapatokkal nem voltak súrlódásaitok?*

– Nézd, akkoriban már nagyban mentek a deportálások. Volt nekünk egy háromtagú kiszabadító bizottságunk, és ők jártak az orosz parancsnokságra kihozni az embereket a deportálásból. Ők közvetítettek aztán egy találkozót Grebenyik tábornokkal, a főparancsnokkal. Ez később, november 23-a, a néma tüntetés után történt, mert arra jól emlékszem, hogy éppen ekkor jött el a KMT ülésére – Sándor József kíséretében – három szovjet katonai történéssz, hogy megismerjék az álláspontunkat. Emlékszem, egyikük lement délben az utcára, és szinte sírva jött vissza, hogy ez a város, ahol még éjszaka is színes élet van, egy órára halottivá válik, egy lélek sincs az utcán – mert a KMT arra szólította fel az embereket, hogy így tüntessenek az egyhónapos fordulón. Ez után pár nappal mentem el az Ajtósi Dürer sorra, a volt pártfőiskola épületébe, ahol a főparancsnokság volt. Ez is egy érdekes kép: Grebenyik és a többi orosz tiszt zubbonyába be van tűzve a Kossuth-címer – tudod, amit mindenki viselt a forradalom alatt –, amikor pedig a kacsát mákos kaláccsal szolgálják fel, visszaküldi a kalácsot, hogy a magyar ember kenyeret eszik. Grebenyik jóindulattal volt velünk szemben, és én itt el is fogadtam a vacsorát, mert nem akartam megsérteni a külföldiek vendégszeretétét. Egyébként is azért mentem el hozzájuk, mert nem akartam, hogy csak a Kádárék tájékoztassák őket és rajtuk keresztül Moszkvát; úgy gondoltam, én őszintén elmondom, hogy mit akarunk – aztán beszélhet bárki, amit csak akar. Sikerült is valamit enyhítenünk a deportálásokon és a kijárási tilalmon. Aztán még kétszer jártam a főparancsnokságon; egyszer egy hatalmas tatárral vagy mongollal beszéltem, másodszor meg egy köpcös oroszral, azt hiszem, a Szerovval. Ők már nem voltak olyan barátságosak.

– *Hogyan képzeltek el a munkástanácsok országos hálózatának a kiépítését?*

– Az Országos Munkástanács soha nem alakult meg. 21-ére, reggel 8-ra hívtuk össze az ország munkástanácsainak küldötteit értekezletre, a Sportcsarnokba. Gyülekeztek is az emberek, több százan – de a csarnokot úgy körülvették a szovjet tankok, hogy egy egér se tudott volna átjutni. Erre átmentünk a MÉMOSZ-székházba, de oda se engedtek be bennünket, így vagy hatvanan-hetvenen átmentünk az Akácfa utcába. A kisterembe csak egy-két vidéki küldött fért be, már csak ezért sem alakulhatott meg az Országos Munkástanács. Pedig én egy kicsit reménykedtem, hogy ennek már nem én lennék az elnöke – igaz, ekkor már nemigen tülekedett senki, szorult a hurok körülöttünk. Szóval, itt elhatároztuk, hogy 22–23-án kétnapos sztrájkjal tiltakozunk a gyűlés megakadályozása és Nagy Imréék elrablása ellen. Ennek a felhívásnak az volt a jelentősége, hogy ugye, két napja behoztuk az embereket a gyárba, most meg már sztrájkba hívjuk őket; szóval ez is a KMT erejét bizonyította.

– *Volt kapcsolatokot Nagy Imréékkel?*

– Nem, mert mi a jugoszláv követségre nem mentünk be, hogy ne tegyük még csavarosabbá az amúgy is bonyolult diplomáciai helyzetet; de az elrablásukról értesültünk. Szóval, 21-én újra bemegyünk a Parlamentbe... Elfelejtettem mondani: én előzőleg felszólaltam a KMT elnökségében, hogy sokan mondják, hogy túl fiatal, talán heves is vagyok, válasszanak helyettem valaki mást – de megint engem választottak, így aztán ismét én megyek tárgyalni. A Parlamentben két dologban állapodtunk meg: fogadják el rendelettel a munkástanácsokat és a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, és adjanak nekünk egy helyiséget. Valamelyik előző napon már felkeresett Fock Jenő, hogy beszéljük meg a rendelettervezetet, amit magával hozott, mert minisztertanács lesz, és elő kell készíteni. Egész nap dolgoztunk a tervezeten, megállapodtunk a végleges formában, nálunk is maradt egy példány – aztán 22-én mégis a javítatlan szöveg jelent meg minisztertanácsi rendeletként.

– *Ti mit javítottatok a kormány tervezetén?*

– Hogy a gyárigazgatói helyeket pályázat útján kell betölteni, az igazgatót a munkástanács elbocsáthatja; ilyesmitet. De látszott már: hiába ülsz le tárgyalni a kormánnyal, semmibe vesz, szembe köp. Egyébként ezek a „javítások” most már kormányprogrammá váltak, úgy tudom.

– *Várjuk ki a végét, Sándor...*

– Hát, nem tudom, munkástanácsok nemigen lesznek, az már igaz.

– *És mi lett a másik kérésetekkel, a helyiséggel?*

– Először a Földművelésügyi Minisztériumban akartak nekünk helyet adni, de ér nem fogadtam el: nem vagyunk mi minisztérium! Persze, inkább az járt a fejemben, hogy ha ekkora épületben kapunk helyet, tökéletesen ellenőrizhetnek bennünket. Az Andrássy úton kinéztem egy különálló épületet – de ők is tudhatták, hogy itt bármikor magunkra csukhatjuk a kaput, és ezért nem adták oda. Végül december 3-án kaptunk néhány szobát a MÉMOSZ-székház ötödik emeletén, a Dózsa György úton.

– *Mi történt a munkástanács-rendelet után?*

– A kormány 25-ére meghívta az elnököket és a gyárigazgatókat. Erre a Bali Sany ment el, mert én Veszprémben voltam, a megyei munkástanács megalakulásán, ők üzentek, hogy vegyek részt az alakuló ülésükön. A gyár Packardján mentem le; elég elkeseredett hangulatban voltam, őszintén elmondtam nekik, hogy a kormány milyer játékot űz velünk. Volt egyébként egy másik munkástanácsülés is, ahol részt vettem: a gyár óbudai Vörös Csillag Gyáregysége üzent, hogy baj van az ottani munkástanáccsal,

mert csupa kommunista van benne, és nem arra mennek, amerre a munkások szeretnék. Én kimegyek, összehívom az embereket, megköszönöm az eddigi munkástanács munkáját, és mondom: akkor most válasszák meg azokat, akiket akarnak. Tíz perc alatt végeztem is az egész választással. Szóval, visszajövök Veszprémből; 27-én újabb tárgyalás a kormánnyal. Ezt a küldöttséget már én vezetem. Bevisznek bennünket a tárgyalóba; egy ovális asztal megterítve: Kádár felesége meg egy másik nő sürgölődik, reszelt májat szolgálnak fel. Én leülök a fal melletti kanapéra, előveszem a táskámból a lókolbászt meg a kenyeret, amit Szelvényi nyomott még délelőtt a kezembe, és ott falatozom egyedül. Ezt a vacsorát, a Kádárét már nem fogadom el. Közben bejön Marosán, és elkezd pattogni, hogy: „Na, híres vasasok! Mi, pékek sütjük a kenyeret, a híres vasasok meg sztrájkolnak. Nem biztos, hogy az mind munkás, aki cejgnadrágban van...” De senki nem reagált rá, hát visszabújt a szobájába. 11-kor jött Kádár – én aztán előhozakodom a kérdéseimmel: „Mi a véleménye Kádár úrnak arról, ami történt? Nagy Imréék elrablása, a sztrájk, a munkások elítélése...?” Erre felpattan, hogy ő ezt nem bírja idegekkel. Ugye, most nem engedtem, hogy előre kifaggassanak bennünket, nem tudott felkészülni, így a mosoly le is hervadt az arcáról. Ezzel aztán vége is lett a tárgyalásnak.

– *Nem is tárgyalatok többet?*

– De, még egyszer, december 6-án. De ekkorra már nagyon elmérgesedett a viszony a kormánnyal. Ugye, a párt is szervezkedett, meg a KMT is egyre erősödött. Megalakultak a szakcsoportok: a sajtó- és tájékoztatási Sebestyén Miklós, a szervezőcsoport Tőke Ferenc vezetésével, aztán a gazdasági szakcsoport és a többi. 28-án akartuk megjelentetni a *Munkásújságot*, Obersovszky Gyula szerkesztésében. Már megkezdődött a próbanyomás, amikor telefonált Sándor József, hogy ezt a kormány ellenséges lépésnek venné. Jól van, mondom, akkor leállítjuk a nyomást – lássák a jóindulatot. Így csak egy stencilezett *Tájékoztató* jelent meg, ha jól emlékszem, három számmal, az utolsó tán december 5-én. Ekkoriban van az is, amit nagyon fontosnak tartok: felkeres engem egy ősz hajú úr – a nevét azóta sem tudom –, és átad nekem vagy negyven gépelt oldalnyi szöveget a kibontakozás útjáról. Főleg gazdasági kérdésekkel foglalkozott ez az írás, de politikai kérdésekben is használható volt. A letartóztatásomkor vitték el az irodámból, és Molnár János könyve* a KMT gazdasági programjaként emlegeti. Szóval, ez eredetileg nem a mi programunk volt, meg hát semmi nem valósult meg belőle, de sok mindenben egyetértettünk vele, és megvitatásra akartuk javasolni, de erre már nem került sor.

– *Mik voltak a főbb elképzelései ennek a programnak?*

– Például olyasmik, hogy a nem nyereséges üzemeket szerződéssel át kell adni a dolgozóknak... Szóval, ami ma már szintén kormányprogram.

– *A kormánnyal való birkózásnak milyen további lépései voltak?*

– Először is az, hogy nagyon kapacitáltak bennünket: vegyük fel a kapcsolatot a szakszervezetekkel. A SZOT-osok még október 23-a előtt kint jártak Jugoszláviában, és az ottani tapasztalatok alapján kidolgoztak egy munkástanács-tervezet** – de én nem akartam, hogy a SZOT maga alá tapossa a munkástanácsot, meg Gáspár Sándorral

* *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó.

** A SZOT elnökségének tervezetét a munkástanácsok működéséről a *Népszava* 1956. okt. 29-i száma közölte.

amúgy sem akartam szóba állni, mert ő már a Rákosi-érában eljátszotta a maga szerepét mint SZOT-vezér. De nagyon nyomtak bennünket a szakszervezetek felé.

A másik lépés a két tüntetés volt: a nőtüntetés meg a december 6-i, a kormány melletti tüntetés. A december 4-i nőtüntetésre egyébként a KMT nem adta előzetes beleegyezését, mert sokan azt mondták: provokáció – beléjük lönek, aztán bennünket terhel a felelőség. Én ezzel nem értettem egyet, de a többség akaratához kellett igazodnom. Nagyon megható és szép lett végül ez a tüntetés: az asszonyok, lányok az Ismeretlen Katona sírjához mentek, a Hősök terén; ott elővették kabátjuk alól a nemzetiszín zászlókat, kibontották, és egy-egy szál virágot helyeztek el a síron – úgyhogy a végén egész virágkaszal borította; annyi volt a virág, hogy a közepén kivágott zászlókat ebbe a kaszalba szúrták le az asszonyok. A *Tájékoztatóban* meg is dicsértük őket, hogy elégtételt adjunk, amiért előtte nem álltunk melléjük. A másik, a kommunista tüntetés 6-án volt: vörös zászlókkal, dalolva vonultak fel, és 4 óra körül érkeztek a Nyugati elé, épp amikor Angyalföldről, Újpestről odaértek a munkások – akik aztán jól elagyabugyálták a tüntetőket. Mi éppen ekkor, 6-án délután voltunk benn a Parlamentben; a *Memorandumot* vittük. (Ez jelent meg a Magyar Füzetek 7. számában.) Kádárék a nyakamba akarták varrni a zavargást. „Álljon meg a menet – mondom –, az a felelős ezért a provokációért, aki engedélyezte a tüntetést!” Korán volt még a kormány mellett tüntetni, vörös zászlókkal felvonulni! A *Memorandumra* másnap, 7-én kellett volna elhangzania a válasznak a rádióban, de Kádárék egy szót se szóltak róla.

8-ra összehívtuk az Országos Munkástanács küldöttértekezletét. Tőke Ferenc szervezte, és csak én tudtam az előkészületekről, mert tanultunk az előző esetből. A MÉMOSZ-székházban volt az értekező, reggel 9-kor kezdődött. Én nem mentem be, mert a KMT-nek az volt a véleménye, hogy ne én elnököljek: befolyásolnám a küldötteket. (Elfelejtettem mondani: 6-án kértem a KMT-t, hogy szavazzon újra az elnöki tiszti betöltéséről, mert többen azt mondták, hogy merev és inzultáló vagyok a kormánnyal szemben, nem lehet velem tárgyalni – de ismét engem választottak.) Szóval megkezdődik az ülés, és úgy 10 óra tájban felhív Sándor József, hogy ne merjük megtartani az értekezletet, mert a kormány nagyon ellenzi. Mondom neki, hogy hát én itt vagyok az irodában, nem tudom, van-e ilyen ülés vagy nincs. Aztán dél körül jött egy másik, egy sokkal fontosabb telefon: Salgótarjánban lövik a munkásokat, ötvennél több halott! Én azonnal kihívatom a salgótarjáni küldöttet, hogy ismer-e egy ilyen és ilyen nevű embert, és hogy megbízható-e. Azt nem mondtam meg neki, hogy miért kérdezem, mert előbb tájékozódni akartam. A küldött teljesen megbízhatónak mondta a telefonálót, úgyhogy én felhívtam a szovjet parancsnokságot meg aztán a kormányt is: ki a felelős a sortűzért? Semmit nem feleltek a kérdéseimre. Bementem a terembe, ahol már többen kérdezték: hol van Rácz Sándor, miért nincs itt? Kimegyek az emelvény elé, elmondom, hogy miért nem én elnököltem, és elmondom a salgótarjáni hírt is. A teremben – ezt éreztem – amúgy is feszült volt a hangulat; sorra szólaltak fel az emberek, és aztán egyhangúlag elfogadtuk a javaslatot: 48 órás sztrájk! 9-én reggeli 8 óráig hírzárlatot rendeltünk el a döntésről, nehogy a küldötteket lekapcsolják útközben. A KMT fogalmazott egy felhívást a világ munkásaihoz, amiben kérjük, hogy támogassák a magyar munkásokat a félelem nélküli életért folytatott küzdelmünkben; ez azután bejárta a világsajtót. Tulajdonképpen a 11–12-i sztrájk és felhívás volt az utolsó szavunk. Nem volt már mit mondanunk Kádáréknak, akik tárgyalás helyett belénk lövetnek. Tudod, én úgy érzem, hogy a Nagybudapesti Központi Munkástanács

mint egy pecsét hitelesítette az egész forradalmat: hogy ez nem huligánok, hanem a munkások felkelése volt.

– *Ezután következik a letartóztatásod...*

– Igen, bent a Parlamentben. A kormány, illetve a Központi Bizottság nevében meghívták Balit és Ráczot a Parlamentbe, 11-re. A KMT többi tagját ekkor már letartóztatták, a KMT-t törvényen kívül helyezték; mi két napig bent voltunk a gyárban, oda nem mertek értünk jönni. Szóval, 11-én bejön Berecz Bertalan meg a Baranya megyei párttitkár – a nevére már nem emlékszem –, hogy menjünk a Parlamentbe. Több órát vitatkoztunk velük, mert nem akaródzott bemenni – én tudtam, mi vár rám, bujkálni nem akartam, mert ma is vállalom, akkor is vállaltam, amit csináltam, de jobban éreztem magam a gyárban; jöjjenek be oda értem, ha annyira kellet nekik. Végül mégis elmentünk velük. A Parlament folyosóján rengeteg ember, ami szokatlan volt, de akkor már nem csodálkoztam semmin. Berecz a portással beszélt egy-két percig – eddig ez sem volt szokásban –, aztán odajön hozzánk, hogy ő most elmegy belépőért (korábban belépő sem kellett). Jól van, mondom, itt megvárjuk. Ahogy nyílik az ajtó, látom, hogy két fekete autó gördül az épület elé; kiszáll belőlük néhány tejfölösszájú suhanc, és kezdik igazoltatni a folyosón állókat. Odafordulok az egyikhez: „Rácz Sándor vagyok, értem jöttök – nyugodtan abbahagyhatják az igazoltatást.” Azt mondja erre, hogy tényleg magáért jöttünk – és már kísérem is a kocsihoz. Egyikük oldalamba nyomja a géppisztolyát. Mondom: hagyja el, megyek én enélkül is. „Ne pofázz, hanem indulj!” – szóval kezdődik az ávósnyelvtan... A Sanyit a másik kocsiába tuszkolják, és visznek át bennünket a Margit hídon, a Fő utcába. Gyönyörű, napsütéses délelőtt volt...

– *Balit ugyanoda vitték?*

– Igen, de öt pár nap múlva kiengedték, és csak márciusban hozták be újra. Csak hogy lássátok, milyen ember: mondták neki, hogy ha rám vall, szabadon engedik – de ő nem volt hajlandó erre, pedig otthon várta a felesége és a két kisgyereke. Meg is kapta a tizenkét évét.

– *Meddig voltál a Fő utcán?*

– Kilenc hónapig; utána átvisznek a Markóba, itt kapom a számomat: 50-834 (tedd meg a lottón, hátha szerencséd hoz!). A Fő utcán először is két napig egyfolytában aludtam: 28-a óta nem láttam ágyat. Az első kihallgatóm Kása Sándor hadnagy volt – szépen elmondtam neki is mindent, mint ahogy most neked, nem volt mit tagadnom. Aztán egy Izler nevű – legalábbis ezen a néven futtatták – folytatta a kihallgatásomat. A május elsejei felvonulás képét is ő nyomta az orrom alá, hogy „Na, Rácz, b... meg, hát mit akarnak a munkások? Te itt rohadsz, a munkásaid meg tapsolnak.” Voltam egy hónapig magánzárkán is, volt időm a forradalomról gondolkodni – mert az események alatt nemigen értem rá ilyesmire.

– *Mire jutottál?*

– Hát, sok mindenre, de főképp arra, hogy ez a forradalom akkor is győzött, ha mindnyájunkat kivégeznek – mert mekkora erővel, milyen eszközökkel kellett ezt eltaposni?! Én egyébként tényleg arra számítottam, hogy kivégeznek – bár egy pofont nem adtam senkinek, tíz fillért nem vettem el senkitől –, mert a parlamenti kommunis-ták annyira gyűlöltek a magatartásom miatt, hogy nem gondoltam, hogy életben hagynak. Én a peremben sem, azóta sem tagadtam meg a forradalmat; így, ezzel a szóval szerepelt a peranyagomban is. A halállal meg barátságban vagyok, ugye, mint hívő ember.

– Szeretnék itt, Sándor, valamit megkérdezni tőled. Gyakran hallottam – igaz, az ellenkezőjét is –, hogy '56-ban antiszemita jelszavak...

– Nézd, ez egészen egyszerűen nem igaz; legalábbis én a munkások között ilyenrel nem találkoztam. Az igaz, hogy az ávó meg az apparátus ellen eléggé éles volt a hangulat, és ezek igencsak ki voltak bélelve zsidókkal – de a nem zsidó ávóست éppúgy utálták, mint a zsidót. Meg hát: hány zsidó rabtársamat soroljam neked, akik különbek voltak sok másnál? Nézd, ha valaki érti a dolgát és emberileg elfogadható, akkor az megáll előttem. Nekem ez a mérce. Volt például nálunk egy idősebb zsidó normás – nagyon rendes volt, mert hagyott élni bennünket. A Petőfi Körről is egy zsidó fiú mesélt nekem először; egyébként ugyanez a fiú hívott engem november 6-án Nyugatra, hogy a nagybátyjánál biztosan megtalálnám a számításmat – de én nem mentem, mert nekem itt volt a dolgom. Szóval, a fiatalabbak mellénk, a forradalom mellé álltak; az idősebbek már nem nagyon akartak beleavatkozni a dolgokba – rossz történelmi tapasztalataik voltak. A józanul gondolkodó zsidóknak viszont érezniük kellett a felelősséget a '45 után kialakult helyzetért: az elhurcolt, majd később visszakertült zsidók egy része ugyanolyan szélsőséges eszközökhöz nyúlt, mint ahogyan velük bántak. De szerintem az egyik bűn nem mentesíti a másikat.

– Az ítéletedet mikor mondták ki?

– '58. március 17-én, a huszonötödik születésnapomon. Életfogyt. Eredetileg nagy pert akartak csinálni: 86 vádlott, az összes munkástanácsos, akit behoztak. De aztán szétszabdalták az ügyet – ami szerencse, mert egy ilyen monstre perben legalább tíz halálost kimondtak volna. Úgyhogy Rácz, Bali, Nemeskéri József, Abod László és Mester Ede: ez volt a munkástanácsper. Van itt még egy érdekes dolog: hogy hogyan úsztuk meg végül a kötelet. Az elsőfok után fellebbeztünk, és a Bali Marika kap egyszer egy telefont: „Azik már a kötél a munkástanácsosoknak; vonják vissza a fellebbezést!” Ehhez tudnod kell, hogy az új népbírói törvény értelmében másodfokon akkor is súlyosbíthatott a bíró, ha az ügyész nem fellebbezett súlyosbításért. Mi eredetileg tizenkét évet, életfogytot kaptunk, de fellebbeztünk. A telefon után Marika tördeli a kezét, hogy hogyan közölhetné a hírt Sándorral; senkit, se hozzátartozót, se ügyvédet nem engedtek ekkor már hozzánk. Valaki azt tanácsolta neki, hogy mondja azt: örökbe akarja adni a gyerekeket; erre nem tagadhatják meg a beszélőt. Marika be is jön a beszélőre, és mondja a Sanyinak, hogy örökbe adja a gyerekeket, ha Sándor is beleegyezik. Sándor elsápad, elveszti a fejét: „Te kurva, hát hogy gondolhatsz ilyesmire!” Életében soha egy rossz szót nem mondott a feleségére. Marika erre lassan, nyugodtan elkezd neki magyarázni: „Érts meg, Sándor, lehet, hogy holnap már nem vagy...” Erre rögtön felugrik a smasszer, hogy azonnal hagyják abba a beszélgetést! Elvezetik a Sándort, aki még visszaszól: „Köszönöm, Marikám, köszönöm!” Marika meg utánakiabál: „De mind az öten ám!” Így aztán, amikor az ügyész kérdezi a tárgyaláson, hogy fenntartjuk-e a fellebbezésünket, vagy megnyugszunk az első fok ítéletében, sorra mondjuk, hogy visszavonjuk a fellebbezést. A vérbíró mindannyiunkat felkötöttetett volna. Mert akkor olyan hónapok jártak, hogy könnyen osztogatták a kötelet – tudod, ez mindig attól függött, hogy éppen ki látogatott a kormányhoz és miért.

– A Fő utcából hova vittek?

– Vácra, a fegyházba. Az is érdekes, hogyan szállítanak engem Vácra. Egyedül raknak be a rabóba, és mellém ültetik a fegyveres őrt; máskor a fegyvert és a rabot mindig elválasztják. Az úton meg egyszer megállunk egy benzinkútnál, és engem megkérnek, hogy adogassam ki az üres benzineskannákat a kocsiból – előttem sarkig

kitárva a rabó ajtaja. Tudod, nekem az volt az érzésem, hogy arra számítottak: megkíséreltem a szökést, és akkor eltehetnek láb alól. Végül megérkeztünk Vácra; a földszintre vittek, és pár nap múlva behozták hozzám Mécs Imrét, aki velem egykorú műegyetemista; ő is életfogytos, bár első fokon halálos volt. Szóval ott ültünk a zárkában, és valahogy nem vettük komolyan az egészet – hát nem is lehetett azt ép ésszel komolyan venni. Imre, emlékszem, matematikára tanított engem; az egyik feladványa még most is a fülemben cseng: „Hogyan teszi meg egy pók a falon az utat, ha a legrövidebb úton akar eljutni a cella egyik sarkából az átellenes sarokba?” Azért olyan emlékezetes ez, mert tudod, a cellában nincsen pók; mindenütt, ahol ember él, megél a pók is, de a cellában nem.

– *Meddig voltál Vácott?*

– A '60. áprilisi éhségsztrájkig. De még annyi hozzátartozik, hogy velem itt különös gonddal foglalkoztak: munkába nem engedtek, pedig a gombgyárban szükség volna a munkámra, és a legszigorúbb fegyelemben tartanak. Az éhségsztrájk előzménye a '60-as korlátozott, „kádermentő” amnesztia volt. Lehet, hogy ez az akkor kiengedettekre sértő, de az az igazság, hogy csupa olyan embert engedtek ki, akik ismertek voltak. De jól értsd meg: nem az volt a baj, hogy őket kiengedték, hanem hogy bennünket, a többieket benn tartottak. Az egész börtön spontán éhségsztrájkba kezdett emiatt. A sztrájk szervezését a Bibó Pista bácsi és Göncz Árpfi nyakába akarták varrni: azt mondták, hogy innen, a börtönből kiindulva meg akarták dönteni a népköztársaság államrendjét. Elég az hozzá, hogy a sztrájk harmadik éjszakáján összeszedtek bennünket a cellákból, és hat rabót zsúfolásig megtömtek velünk, hogy moccanni, lélegezni se bírtunk. A mi kocsink borítólemezen volt egy gombostűnyi lyuk, és azon keresztül ismerte fel valaki hajnalban a várost, ahol keresztülhajtottunk: Miskolc. Erre aztán törhettük a fejünket, hogy vajon kivisznek-e bennünket az országból. Mert akkor nagy baj van. Végül a sátorlajújhelyi börtön udvarán szállítottak le bennünket, és minden rabót egy-egy cellába raktak; én Bibó Pista bácsival, Mérei Frenccel, Széll Jenővel, Marián Pistával és másokkal kerültem össze. Néhány kemény hónap következett, szinte a teljes elszigeteltségben, ami csak lassan kezdett oldódni. Aztán egy nap tizenhatunkat felsorakoztattak, hogy elszállítanak bennünket. Amikor hozták a láncot, hogy láncra fűznek bennünket, én kértem, hogy ezt hagyják el: öntudatos munkások vagyunk, vállaltuk, amiért elítéltek, úgysem fogunk szökést megkísérelni – de mégis összefűztek bennünket. Erre elkezdtük torkunk szakadtából énekelni az Internacionálét; különösen annál a résznél emeljük meg a hangunkat, hogy „Ez a harc lesz a végső!”. A smasszerek futkosnak ide-oda, végül így, láncra fűzve, énekelve pakolnak be bennünket a rabóba. Mi végigénekeljük az utat a városon át, csak az országúton hagyjuk abba.

– *Hova vittek benneteket?*

– Felhoztak Pestre, a Gyűjtőbe. A játékgyárban szükségük volt szerzőkésztőkre, és ott dolgoztattak bennünket. Én egyébként, mert büntetés alatt álltam, nem spejzolhattam, nem hozhattam magamnak élelemkiegészítést kintről, ezért a társaim adtak nekem ezt-azt; a maguk szájától vonták meg. Nagyon bántott, hogy miért kell engem ilyen helyzetben tartani. Levelet írtam a börtönparancsnoknak, hogy ha fizikai munkát végeztetnek velem, akkor spejzolhassak is; ne kívánja, hogy a csontvelőmön dolgozzam, vagy hogy mások elől egyem el az ételt. A válasz: harminc nap szigorított. Tudod, mi az? Egyik nap félkoszt, a másikon csak víz. A harminc nap elteltével megint eltiltották a munkától, ráadásul kémek közé raktak. Csak

valamikor '61-ben engedtek dolgozni újra: a Filatélia számára tépkedtük le a bélyegeket a borítékokról, és kis tasakokba csoportosítottuk. Itt a Bibó Pista bácsival sokat beszélgettem így bélyegtépegetés közben. Később az asztalosműhelybe vittek. Itt volt egy kis incidensem, mert a munkámról normát akartak venni, de én nem engedtem: ugye, én valamikor asztalosinas voltam, az én kezemhez nem úgy állt a szerszám, mint a másikéhoz – ezért nem engedtem meg ezt a dolgot. Még annyi hozzátartozik a Gyűjtőhöz, hogy itt fejeztem be a nyolcadik osztályt, '56-ban hét elemivel védem a magyar munkások igazát, aztán a börtönben olyan tanáraink vannak, mint Mérei professzor és Litván György. A kiszabadulásom után, '67-ben le is érettségiztem, az esti gimnáziumban. Nem ide jelentkeztem először, hanem a Bánki Donát Szakközépiskolába, de nem vettek fel, felsőbb utasításra. Egyetemre is akartam menni, de úgy alakult az életem, hogy számomra csak börtönt építettek, egyetemet nem.

– *Mikor szabadultál?*

– A '63-as nagy amnesztiával, március 28-án. Vissza akartam menni a gyárba, a Beloianniszba, de nem engedték; még vagy huszonöt nagyvállalatnál adták vissza a munkakönyvem, így aztán egy maszek műszerésznél elhelyezkedtem. Igaz, nem a szakmámban, hanem mint lakatos, de hát valahogy meg kellett élnem. Végül augusztus 3-án felvesznek a Híradástechnikai Szövetkezetbe, ahol jelenleg is dolgozom, '79 óta már mint bedolgozó szerszámkészítő.

– *Miért lazítottad meg ennnyire a kapcsolatodat a szövetkezettel? Jobban kijössz így anyagilag, vagy...*

– Nézd, ennek több oka is van. Az első, hogy a családom Izsákon él. Anikót, a feleségemet Izsákon ismertem meg, amikor egyszer a nővéremnél voltam látogatóban. '73. október 23-án, a Mátyás-templomban volt az esküvőnk, két kisgyerekiünk van: Anikó, nyolcéves és a hatéves Sanyika. A feleségem örökölt egy házat Izsákon, és így került le a család. A másik ok, hogy összezördültem a főosztályvezetőmmel. Elég bonyolult ügy, a lényege annyi, hogy nekem akkor két feladatom volt: az egyik, hogy mint szerszámgazda a vidéki leányvállalatokat jártam, és a szerszámjavításokat elvégeztem, a másik, hogy bent egy satun javítottam a benti szerszámokat. Egyszer egy kétnapos kiszállás után az a kép fogad, hogy a satupadomról a holmim lesöpörve, és egy másik ember dolgozik a padon. Erre megkérdeztem a főosztályvezetőt: „Hol tanították ezt neked, hogy így bánj egy munkással? Majd ha megint biztosítod számomra a munkafeltételeket, akkor csinálom tovább a munkát, amit rám bízta.” Egy hónap múlva írt egy levelet az igazgatónak, hogy nem tart igényt a munkámra. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy távolabbra kell kerülnöm tőle. Aztán meg az is bennem volt, hogy '79-ben mintha mozdult volna valami a világban – és én úgy gondoltam: jobb, ha félrehúzódok, és átengedem a terepet másnak, mert engem annyira lefeketítettek, annyira negatívan állítottak be, hogy csak kompromittálnám, ha valami elkezdődne. Így hát lehúzódtam Izsákra. A biztosított havi fizetésem 650 Ft; a kertben kapálgatok, van egy kis fóliám is, a pincében meg gombászom. Ez is érdekes, hogy hogyan lesz belőlem újra paraszt. Volt a szövetkezetnél egy ellenszenves titkárnő, akivel egyszer véletlenül együtt utaztunk be a munkába, a villamoson. Nem lehetett már egymást elkerülni, úgyhogy leültünk egymással szemben; ő elővesz egy újságot, kettétépi, a felét ideadja, hogy olvassak én is. Itt találom meg a hirdetést, hogy a Kertészeti Egyetem gombatermesztő tanfolyamot hirdet; jelentkezem, elvégzem, és így leszek újra paraszt, mezőgazda. El tudom tartani magam: én nem ácsingózok senki ajtaja előtt a prémiumért.

– *Hogyan látod a munkások mai helyzetét és lehetőségeit?*

– Nehéz kérdés; legalább még egyszer annyit kellene beszélünk róla, mint amennyit eddig összesen beszélgettünk, hogy a véleményem pontosan kifejeződjön. Mégis, röviden: szerintem a mai munkásember helyzete elszomorítóbb, mint 1945-46-ban volt, mert az az egység, amit a háború és a sokféle gond teremtett, nem úgy alakult később, ahogy azt a magyar munkások érdeke megkívánta volna. A legnagyobb gyalázatnak azt tartom, hogy 1948 után a rendszer nem a munkásöntudat formálását és elmélyítését segítette elő, hanem – a spiclirendszer kiépítésével – szétzüllesztette azt a munkásegységet, amiből tulajdonképpen tovább kellett volna fejlődnie az igazi munkáshatalomnak. 1956-ban ezek a becsapott munkások helyesen ismerték fel helyzetüket: keményen és határozottan a forradalom mellé álltak, védtek, míg az erejükből futotta. Tették ezt azért, mert felismerték a történelmi pillanatot, hogy lehetséges egy kizsákmányolásmentes, szabad társadalom kialakítása Magyarországon. A magam részéről a magyar munkások '56-os helyzetét tartom a legjelentősebb politikai-történelmi cselekedetnek a magyar munkásmozgalom történetében; azért, mert ez belőlünk fakadt, mindenféle manipuláció nélkül.

Munkásembernek lenni mindig is nehéz volt, de a munkában becsülettel helytállni még nehezebb; ha bármi megzavarja a munkásember egyensúlyát – legyen az politika, gazdasági, társadalmi vagy családi ok –, az rögtön megmutatkozik a munkáján. Ezért kellene végre egy olyan társadalmi berendezkedés, amely óvja és védi mindazon tagjait, akik létrehoznak, termelnek és alkotnak valamit. Mert valljuk meg: ma a kétkezi munkának nincs becsülete – márpedig enélkül egyetlen társadalom sem képes létezni. Ezen túlmenően különösen meg kellene becsülni azokat, akik még gondolkodni is hajlandóak; és ha netalán a hatalomnak nem tetsző gondolatok is megfordulnak egy-egy fejben, azért még nem szabadna azt a fejet levágni.

– *Mit gondolsz a lengyel munkásmozgalomról?*

– Nézd, erre így nem tudok válaszolni; pontosabban: nem akarok, mert megint csak nagyon bonyolult kérdés, és nincs elég terem rá, hogy a véleményemet teljesen kifejtsem. Meg hát nem is biztos, hogy én mindent helyesen ítélek meg; másképpen festenek a dolgok, ha az ember kapálás közben elgondolkodik rajtuk, és megint más, ha minden információ birtokában, a politikai vezetés szemszögéből nézi. De sejtethed, hogy a szívem hova húz.

– *Voltál-e valaha külföldön?*

– Nem. '63 óta háromszor kértem útlevelet, de elutasították. „Büntetés hatálya alatt áll” – ezt írták a papírra.

– *Nem kérted a rehabilitálásodat?*

– Nem. Nézd, én azt se kértem, hogy ítéljenek életfogytra, azt se kértem, hogy rehabilitáljanak.

– *Hova mennél legszívesebben, ha tehetnéd?*

– Indiába, Japánba, a szigetekre. Mert valahogy ott az emberséget mélyebben szántja az idő, mint az európai embernél; az egyszerű emberek is emberségesebbek. Nyugatra nem vágyom, mert nem vagyok kibékülve a Nyugattal: '56-ban is, Trianonnál is magunkra hagytak, rövidlátásból. Trianonnal a Tanácsköztársaságért bűnhődünk – aztán oda csatlakoztunk, ahonnan a sérelmeink orvoslását reméltük. Szinte bele voltunk ebbe kényszerítve. '56-ban meg, a Szezei-csatorna bombázásával, szinte szabad kezet adtak a Szovjetuniónak, hogy előzőnljön bennünket – ami megint csak rövidlátás volt a Nyugat részéről.

– Azt hiszem, alaposan megvallattalak. Mit mondanál az utolsó szó jogán?

– Nagyon örülök, hogy húsz év után végre valaki megkeres, és érdeklődik azok után az események után, amelyek nagymértékben meghatározták a nemzet további életét. Mert akár beszélünk az 1956-os forradalomról, akár nem: ott van a mindennapi életünkben. Azok a politikai, gazdasági és társadalmi problémák ma éppoly elevenen élnek, mint 1956-ban, és amíg a megoldásuk nem valósulhat meg, csak tovább növekszenek és terjednek. Azok a figyelmeztető dátumok, amelyeket már ismer a világ – 1956, '68, '80 –, mind azt bizonyítják, hogy a magyar népnek volt igaza 1956-ban, és bizonyítják azt is, hogy a hatalmon lévő politikusok olykor még a korszakot jelentő történéseket is mennyire falsul ítélik meg. Végtelen nagy bűn, hogy még ma, 1983-ban sem beszélhetek nyilvánosan, szabadon, őszintén és félelem nélkül 1956-ról és azokról a dolgokról, amelyeknek résztvevője és irányítója voltam. Tudom, hogy forradalmárként nem lehet leélni egy életet, de azt is tudom, hogy élni csak úgy érdemes, ha hűek maradunk az 1956-os magyar forradalom szent gondolataihoz.

– Köszönöm a beszélgetést, és a Beszélő nevében is sok boldog születésnapot kívánok!

Szilágyi Sándor

*

Rácz Sándor szabadulásától 1987-es nyugdíjazásáig ugyanazon a munkahelyen, a Híradástechnikai Ipari Szövetkezethél dolgozott fizikai munkásként, eredeti szakmájában, mint szerszámkészítő.

Egyike volt azoknak, akit az 1989–90-es rendszerváltozásig folyamatosan zaklatták az állambiztonság emberei és a rendőrség. 1987-ig – büntetett előélete miatt – útlevelet sem kapott. Izsákon lakott, Budapesten dolgozott, kétlaki életet élt. Nem szakadt el a földtől, kertjét folyamatosan művelte, zöldséget, gyümölcsöt termelt. Gyógyszerész feleségétől két gyermeke született.

A nyolcvanas évek elején került kapcsolatba a demokratikus ellenzékkel, annak számos megmozdulásán vett részt, mint az 56-os forradalom megfélemlíthetetlen propagátora.

Egyik résztvevője volt annak a kerekasztal-beszélgetésnek, amely 1982–83-ban a forradalom kiemelkedő személyiségeinek részvételével megkísérelte rekonstruálni a forradalom és a megtorlás eseményeit.

Ötvenedik születésnapján előbb Budapesten, majd egy hétre rá Izsákon a volt '56-osok, börtöntársak és a demokratikus ellenzék tagjai több mint százan vettek részt, ismerkedhettek meg egymással.

1986-ban felszólalt a forradalom 30. évfordulója alkalmából, Eörsi István lakásán rendezett illegális tudományos konferencián.

1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja, Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i temetésének egyik szónoka.

Az 1989–90-es politikai átalakulásakor egyetlen pártnak sem lesz a tagja, de ott ül az SZDSZ elnökségében a Jurta Színházban, annak alakulásakor, tiszteletbeli tagjának választja a FIDESZ, a '90-es országgyűlési választásokon pedig az MDF és a kisgazdapárt támogatásával, független jelöltként indul, de nem jut be a parlamentbe.

Előbb a kisgazdák, majd a Magyar Október Párt jelöltségét fogadja el a köztársaságielnök-választás előtt.

1990. május 5-én az újjáalakuló Központi Munkástanács választja elnökévé. Ma is a munkástanácsok szerepének növelését, a munkás-önigazgatás szélesebb körűvé tételét tartja legfőbb politika célkitűzésének.

A magyar politikai élet karizmatikus személyiségeként járja az országot, gyűléseken, rendezvényeken tart beszédeket, hirdeti politikai nézeteit, élesen támadja a jelenkori magyar kapitalizmus kialakulásának folyamatát, és a nemzeti vagyon munkáskézbe való visszaadását szorgalmazza. Nyilatkozataiban következetesen bírálja a kormányt és annak privatizációs politikáját.

Megrendült egészségi állapota ellenére is a pártok feletti politizálás egyik legismertebb személyisége. Az amerikai magyarok meghívására kétszer tett előadókörutatót az Egyesült Államokban, ahol – többek között – Bush elnök is fogadta.

1993 májusában megválasztották az '56-os Szövetség elnökévé. Izsákon él, leszázalékoltként is kemény fizikai munkát végez: ás, vet, kapál, szánt, arat, műveli zöldségeskertjét.

(Az interjú először a szamizdat Beszélő 7. számában 1983-ban jelent meg, majd a Beszélő összkiadás 1. kötet 343–354. oldalán. Beszélő összkiadás. 3. köt. Budapest, 1992. AB–Beszélő Kiadó.)